

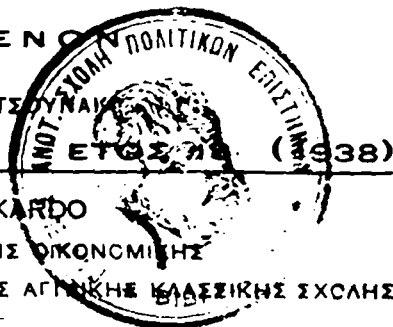
ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ 18.

DAVID RIKARDO

Ο ΙΔΡΥΤΗΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΚΑΙ Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΙΝ ΤΗΣ ΑΓΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΤΗΤΗΣ

1. Εισαγωγή.

Η ροδιάθεις. Ὡς χρυσούς αἰὼν τῆς ἀγγλικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐποχὴ μεταξὺ τῆς ἐκδόσεως τῶν Essays 1741, 42 τοῦ Δαυὶδ Hume καὶ τοῦ θανάτου τῶν Ρικάρδου καὶ Μάλθου τῷ 1823 καὶ 1834.

Ὁ 17ος αἰὼν, μὲ τοὺς ἐμπαθεῖς πολιτικούς καὶ θρησκευτικούς ἀγῶνάς του ἐν Ἀγγλίᾳ, συνετέλεσεν εἰς ζωηράν πνευματικὴν κίνησιν, ὥστε νὰ ἀναπτυχθῇ ἐνταῦθα ὁ Διαφωτισμὸς ἐλευθεριώτατα καὶ εὐρύτατα. Οὕτω φθάνει ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν 18ην ἑκατονταετηρίδα τὸ ἄκρον ἄωτον αὐτοῦ. Ὁ Berkeley ἔγραψεν «ὁ λογισμὸς εἶναι τὸ μέγα αἷτημα τῆς ἐποχῆς». Πάντα τὰ ζητήματα τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως συζητοῦνται ζωηρῶς, τονίζεται ἰδιαιτέρως ἡ αὔξουσα σπουδαιότης τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ δράσεως ὑποστηρίζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ πάντα αὐθαίρετον δεσμὸν πρὸς ἐξέψωσιν τῆς κυριαρχίας τοῦ λογισμοῦ. Οὕτως εἶχε τεθῇ ἐπὶ τάπητος τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ ἀτομισμοῦ, τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς μεγάλης ἐκείνης πνευματικῆς κατευθύνσεως, ἣτις ἀπέβη ἡ μήτηρ τῆς νεωτέρας πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ νοησιαρχία (Rationalismus) λοιπὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ νεωτέρου οἰκονομικοῦ πνεύματος καὶ τῆς οἰκονομικῆς τάξεως. Εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τὰς θρησκευτικὰς, τὰς ἠθικὰς, τὰς πολιτικὰς, εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν τέχνην, κάμνει θέσιν ἡ ὑπερφυσικὴ καὶ ὑπερόριος ἀντίληψις εἰς τὴν φυσικὴν καὶ θετικὴν. Ὁλόκληρος ὁ πλοῦτος τῆς πραγματικότητος διοράται καὶ διοχετεύεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν. Σταθερὰ πίστις εἰς τὴν δύναμιν καὶ ἀγαθότητα τῆς φύσεως ἐμψυχώνει τὴν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν καὶ ἐμπορεῖ τὴν δρᾶσιν μὲ ἀκρίδαντον ἐλπίδα. Κίθε ἀντίστασις συντελεῖ μᾶλλον εἰς ἔντασιν τῶν δυνάμεων, παρὰ εἰς ἀποθάρρυνσιν. Ἡ κατάστασις τῆς κοινωνίας συγκοινοῖ τὰ πνεύματα πίντοτε ἰσχυρότερον καὶ γεννᾷ διαρκῶς προβλήματα.

Τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως επικρατεῖ συγχρόνως αἰσθηρὸς λογισμὸς, πλήρης δυνάμεως καὶ ζωῆς, ἀσκῶν ὀξείαν κριτικὴν ἐπὶ τοῦ παρελθόντος, μὴ ἀσφαλεῖς μελλοντικοὺς σκοποὺς. Ὅπως εἰς οὐδεμίαν ἴσως ἄλλην προγενεστέραν ἐποχὴν.

Ἐπὶ τοῦ Ρασιοναλισμοῦ τούτου τοῦ αἰῶνος τῶν φώτων πρὸ παντός, ἀλλὰ καὶ τῇ συνδρομῇ τῶν προηγηθεισῶν ἐξελίξεων τῆς Ἀναγεννήσεως, τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ ἐστηρίχθη ἀσφαλῶς ὁ Φιλελευθερισμὸς ὑπὸ τὴν εὐρυτείαν ἀποψίν του, ὡς ὁλοκληρωμένη κοσμοθεωρία. Τὸ ἵππατον τοῦτο ἠθικὸν αἶτημα δὲν εἶχε μόνον οἰκονομικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ κατὰ τελευταῖον, καὶ ἴσως επικρατέστερον, λόγον, ἐξετείνετο ἐξωοικονομικῶς καὶ δὴ πολιτικῶς. Ὁ Φιλελευθερισμὸς ἦτο γενικὴ κοσμοθεωρία, εἶδος θρησκείας, πίστεως. Οὗτος ἐπίστευεν εἰς τὴν φυσικὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ καλὸςύνην τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ἑψηλὸν προορισμόν του, εἰς τὴν διαρκῆ βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως διὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ ρασιοναλισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας, εἰς τὴν νίκην τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας. Τὸν φιλελευθερισμὸν ἐπλαισίουν περαιτέρω ἐλευθερία δοξασιῶν καὶ συνειδήσεως, ἀνεκτικότης, ἐλευθερία τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς διδασκαλίας, ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταίριζεσθαι, τῶν συναλλαγῶν τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ καὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως, ἐλευθέρᾳ σταδιοδρομίᾳ τῶν ἱκανοτήτων. Φιλελευθερισμὸς τέλος ἐσήμαινε φιλειρηνικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀδυσώπητον ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, τῆς καταπίεσεως καὶ τῆς τυραννίας. Πάντα τὰ πεδία τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη, ἡ οἰκονομία, ἡ κοινωνία, τὸ κράτος, ἡ θρησκεία, αἱ ἐθνικαὶ καὶ διεθνεῖς σχέσεις δέον νὰ κυριαρχοῦνται ἐπὶ τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν. Ἄνευ ἐλευθερίας οὐδεμία ἀλήθεια, ἄνευ ἀληθείας οὐδεμία πρόοδος. Ἡ πλήρης δὲ κατίσχυσις τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐπιτελεῖται κατ' ἀρχὴν τότε μόνον, ὅταν οἷτος ἐφαρμόζεται ὄχι ἐκλεκτικῶς τῇδε κακεῖσε, ἀλλὰ συνετῶς καὶ συστηματικῶς πανταχοῦ (Herkenr).

Ἡ Ἀγγλικὴ Κλασσικὴ Σχολή. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐποχὴν, σχολὴ τεσσάρων οἰκονομολόγων τοῦ Δαυὶδ Hume (1711—1776), Ἀδὰμ Σμιθ (1723—1790), Θωμᾶ Malthus (1766—1834) καὶ Δαυὶδ Ricardo (1773—1823), χρησιμοποιήσασα ἐξόχως ὅλα τὰ μέχρι τότε ἐπιτεύγματα τοῦ ἀγγλικοῦ πνεύματος εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἱστορίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας κλπ. καὶ ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν πάντοτε τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἀγγλίᾳ οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας, εἰς τὰς ὁποίας καὶ περιωρίσθη, συνέλαβεν ὅμως καὶ ἐκυριόρχησεν αὐτῶν θαυμασίως, διεμόρφωσε τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἐνσταλλάξασα ἐν αὐτῇ, ἐν καθαροῦ, τοῦτ' αὐτὸ κλασσικῇ μορφῇ, τὰς ἰδέας τοῦ Διαφωτισμοῦ. Οὕτως ἀπὸ ἐθνικὴ ψυχὴ τε καὶ σώματι ἡ σχολὴ αὕτη, ἀπέβη παγκοσμία.

Ἡ ἀγγλικὴ λοιπὸν οἰκονομικὴ σχολὴ ἐσήμαινε γενικῶς καὶ τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἔνεκα τῶν γενικωτάτων ἀφρηρημένων διδα-

σκαλιῶν τῆς, αἱ ὁποῖαι ἐθφμελίωσαν κατ' ἐξοχὴν τὴν δυνάμιν τῆς ('). Καὶ οἱ τέσσαρες οὗτοι πνευματικοὶ γίγαντες διετέλουν εἰς στενωπὴν ἐπαφὴν καὶ ἀλληλεπίδρασιν μεταξύ των. Ἐκαστος λαμβάνει τὸν μῖτον τῆς ἐρεῦνης, ἐκεῖ ὅπου σχεδὸν τὸν ἀφήνει ὁ προηγούμενός του καὶ προχωρεῖ ὁ ἴδιος περαιτέρω, διανοίγων εὐρεῖς ὀρίζοντας εἰς τὴν ἐπιστήμην, κατὰ τε τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος αὐτῆς, κατὰ τὴν δξύτητα τῆς χρησιμοποιομένης μεθόδου. Ἐπὶ τοῦ Hume ἐποικοδομεῖ ὁ Σμιθ. Τοῦ Σμιθ αἱ διδασκαλίαι παρέχουν τὰς βάσεις διὰ τὴν συμπλήρωσιν αὐτῶν εἰς τοὺς Μάλθον καὶ Ricardo. Ἐπὶ τοῦ Μάλθου ἐποικοδομεῖ ὁ Ricardo τὴν περὶ ἐγγείου προσόδου διδασκαλίαν του. Σπανίως εἰς τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορίας συναντῶνται τοιαῦται συντυχίαι. Δὲν γνωρίζω, λέγει ὁ Γουλιέλμος Roscher, εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν κανένα λαόν, καμμίαν ἐποχὴν, ἥτις εἰς οἰανδήποτε τέχνην ἢ ἐπιστήμην ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σχετικῶς τελειότεραν σχολήν. Διὰ τοῦτο εἴπερ τις καὶ ἄλλη συμβολὴ τοῦ ἀγγλικοῦ πνεύματος εἰς τὴν θεωρητικὴν σκέψιν, ἢ ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐπιστήμῃ ἀνεγνωρίσθη κατ' ἐξοχὴν.

2. ΔΑΥΙΔ HUME (1711-1776)

Μὲ τὸν Hume φθάνει τὸ ἄκρον ἄωτον αὐτῆς ἡ ἀγγλικὴ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία τοῦ αἰῶνος τῶν φώτων. Αἱ διδασκαλίαι του ἀπαρτίζουν τὸ κέντρον τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως ἐν Ἀγγλίᾳ. Τὰ ἔργα του ἀνακινοῦν πάντα τὰ προβλήματα καὶ συμφέροντα τῆς ἐποχῆς, μὴδὲ αὐτῶν τῶν θρησκευτικῶν ἐξαιρουμένων. Ἰδιαιτέρως ἡσχολήθη μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἱστορίαν καὶ οἰκονομικὴν. Εἰς τὰ φιλοσοφικά του ἔργα ἐμβαθύνει κριτικῶς καὶ προάγει τὴν ἀνάλυσιν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως τῶν Locke καὶ Berkeley. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας του, τὴν ὁποίαν ἐπραγματεύθη, πρὶν παντὸς ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως, ἐνεβάθυνε κατὰ ἀνέφικτον μέχρι τότε τρόπον εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔννοιάν τῆς, παρεσκεύασε δὲ ἐποχὴν ἀνιήσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἱστοριογραφίαν. Ἡ ἀντιῆσις αὕτη καταλαμβάνει σπουδαίαν θέσιν μεταξὺ τῶν προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι καθώρισαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ δοκίμιά του προάγει περαιτέρω ὁ Hume τὴν ψυχολογικὴν διάρθρωσιν τῶν ἠθικῶν, οἰκονομικῶν καὶ ψυχολογικῶν ἐκδηλώσεων, παρέχει δὲ οὔτω τὰς βάσεις τῶν θεωριῶν τοῦ Σμιθ καὶ τῆς ἀγγλικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Εἰς

1) Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ λαϊκότης τῆς ἐπιστήμης ταύτης κατόπιν ἐν Ἀγγλίᾳ, διότι ἡ ἐρευνα αὐτῆς ἐκράτησε τὴν μέσσην ἐκείνην ὁδὸν μεταξύ ἀφαίρεσεως καὶ ἐμπειρίας, θεωρίας καὶ πράξεως, ἥτις χαρακτηρίζει τὰς ἀρίστους σχολὰς κατὰ τὴν ἀκμὴν των καὶ διότι μετὰ τὰς κλασσικὰς ταύτας δημιουργίας λαμβάνουν τὴν μεγίστην ἐκτασιν αὐτῶν αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι εἰς τὰς κυρίως λαϊκὰς μάζας. Ἡ Ἐπιστήμη τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας εἶχε διαδυσχερῆ τότε εὐρύτατα μεταξὺ τῶν λαϊκῶν τάξεων. Γυναῖκες (Mrs Marcet, Miss Martineau) προσεπάθουν δι' ἐκλαίκευτικῶν ἀναπτύξεων νὰ διαδόσουν τὰς ἀφηρημένας ἀρχὰς τῆς Ἐπιστήμης εἰς τὸ πολὺ Κοινόν. Καὶ εἰς τοῦτο ἐβρῆθοντο ἰδιαιτέρως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ παραδείγματα τῶν κλασσικῶν προήρχοντο ἐκ τοῦ γηγενοῦς ἀγγλικοῦ περιβάλλοντος.

τοὺς κατὰ τὸ 1752 εἰς πρώτην, τὸ 1753 εἰς δευτέραν ἔκδοσιν δημοσιευθέν-
τας Political discourses αὐτοῦ, περιλαμβάνονται αἱ περὶ χρήματος, τοῦ
ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου κλπ. οἰκονομικαὶ ἐργασίαι του. Τὸ φιλοσοφικὸν
πνεῦμα τοῦ Hume προωθεῖ τὴν οἰκονομικὴν σκέψιν, διότι ἀντὶ τῆς μονο-
μεροῦς καὶ ἀσυνδιάστοι παρατηρήσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων προά-
γεται οὕτως εἰς συνθετωτέραν (1) σύλληψιν αὐτῶν καὶ κοινωνιολογικῶς ἀνα-
λύει τὰς οἰκονομικὰς, πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐποχῆς του.

Αὐτὸς θέτει πρῶτος τὴν ὁραίαν ἐπιγραμματικὴν ἀρχήν: «πᾶν πρᾶγμα
ἐν τῷ κόσμῳ ἀγορεύεται διὰ τῆς ἐργασίας» καὶ ἐπομένως βάσις τοῦ πλούτου
ἐνὸς κράτους εἶναι ἡ φιλοπονία καὶ ἐργατικότης πολυπληθεῦς καὶ αὐξανο-
μένου λαοῦ. Αὕτη θὰ διασφαλίσῃ τὴν διαρκῆ εἰς μίαν χώραν ὑπαρξίν τοῦ
χρήματος. Ἡ οἰκονομία του θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ οὐχὶ ἐπὶ
τῆς καταπλεονεκτήσεως. Αἱ οἰκονομικαὶ σκέψεις του δὲν διευρυνώθησαν
συστηματικῶς, ἀλλὰ εἰς καθ' ἕκαστον ἀναλύσεις (ἐμπόριον, χοῦμα, τόκος,
πληθυσμός, πολυτέλεια, φόροι, δαπάναι, ἐμπορικὸν ἰσοζύγιον)· εἶναι πρωτό-
τυποι καὶ ἐπαναστατικαί. Εἰς ταῦτα ἀπορρίπτει οὕτως τὰς ἐμποροκρατικὰς
ιδέας καὶ ἀντιλήψεις, προϊόντων καὶ ὀρθῶς ἀνιχνύων τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐμπορίου
καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ χρήματος, ὡς μέσου συναλλαγῶν. Τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπό-
ριον συνδέει τὴν γεωργίαν καὶ βιομηχανίαν καὶ ἐξισώνει τὴν ἔλλειψιν καὶ
τὸν πλεονασμὸν εἰς μίαν χώραν. Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον διευρύνει τὴν
ἐργασίαν ἐνὸς ἔθνους, εἰσάγον πρώτας ὕλης καὶ ἐξάγον βιομηχανήματα·
ὑποβοηθεῖ ἐπομένως τὸ ἐμπόριον γενικῶς, τὴν γεωργίαν καὶ τὴν βιομηχα-
νίαν—αἱ ὁποῖαι μετὰ τῆς συγκοινωνίας ἐξασφαλίζουν τὴν δύναμιν καὶ τὸ
μεγαλεῖον τοῦ Κράτους—να ἐπεκταθοῦν πέραν τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν, διευ-
κολύνει πληρότητα καὶ τὴν ποικίλειαν τῆς παραγωγῆς, αὐξάνει τὰς ἀνάγκας
τῆς ζωῆς καὶ ἐξυποῖ τὸν πολιτισμὸν. Καταπολεμεῖ περαιτέρω τὴν ἰδέαν τοῦ
πλουτισμοῦ εἰς βάρος τρίτων, διδάσκων, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν εὐημερίαν
ἐνὸς λαοῦ, ὁ πλοῦτος τῶν γειτόνων του. Καθ' ἣν ἀναλογίαν οἱ κῆτιοι
μιάς χώρας γίνονται πλουσιώτεροι, αὐξάνονται ἐπίσης καὶ αἱ ἀνάγκαι αὐτῶν
καὶ δύνανται νὰ ἀγοράσουν περισσότερα ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς τῶν ἄλλων
χωρῶν. Ἡ ἐθνικὴ βιομηχανία ἐνὸς λαοῦ δὲν δύναται νὰ ζημιωθῇ ἐκ τοῦ
μεγαλυτέρου πλούτου τῶν γειτόνων αὐτοῦ. Δὲν δικαιολογεῖται ἐπομένως ἡ
ἐμποροκρατικὴ ζηλοτυπία.

Εἰς τὴν περὶ χρήματος διδασκαλίαν του συμπληροῖ τὴν ποσοτικὴν
θεωρίαν (Bodin, Locke, Montesquieu). Τὸ χοῦμα δὲν εἶναι ἐμπόρευμα,
ἀλλὰ κατὰ σύμβασιν ὄργανον ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν καὶ σῆμα ἀξίας καὶ συγ-

1) E. A. J. J o h n s o n : Prédecesor of A. Smith 1935 (H a l e s the Hu-
manist, M a l y n e s, the Dogmatist, M i s s e l d e n, the Critic, M u n, the
Strategist, P e t t y, the Experimentalist. C r e w, the Scientist, C h a r l e s
K i n g, the Propagandist, H u m e, the Synthetist, P o s t l e t h w a y t,
the Publicist, S t e u a r t, the Political Öconomist).

κρίσεως ἀγαθῶν καὶ ἐργασίας. Ἡ ἀπόλυτος ποσότης του εἶναι ἀδιάφορος. Ἡ σχέση μεταξὺ τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος καὶ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμπορευμάτων καθορίζει τὰς τιμὰς. Ὁ Hume πρῶτος, προχωρῶν περαιτέρω προγενεστέρων καὶ συγχρόνων του, διακρίνει εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας των, τὰς ἐν μακρῷ καὶ βραχεὶ χρόνῳ ἐπιδράσεις τῆς αὐξήσεως τοῦ νομίσματος (¹) καθόσον ἀφορᾷ τὴν προσαρμογὴν τῶν τιμῶν, καθὼς ὡσαύτως τονίζει καὶ τὰς κοινωνικὰς συνεπείας τοῦ ὑποτιμημένου νομίσματος (²). Ἡ λογικὴ τέλος πολυτέλεια, προάγει τὴν βιομηχανίαν, ἐκλεπτύνει τὸν πολιτισμὸν καὶ ἡμερῶναι τὰ ἥθη, ἐνῶ ἀντιστρόφως ἡ σπαταλώδης τοιαύτη ἔχει καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα. Τέλος ἀντικρούει καὶ τὰς φυσιοκρατικὰς ὑπερβολὰς καὶ παρασκευάζει οὕτω τὸ ἔδαφος εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ Σμίθ, συστηματικώτερον καὶ ἐπιστημονικώτερον θεμελιώνοντος τούτου τὰς νύξεις καὶ τὰς ιδέας ταύτας.

Διπλὴν ὅθεν ὑπηρεσίαν παρέσχεν εἰς τὸν Σμίθ ὁ Hume. Διὰ μὲν τῆς κριτικῆς τῶν προηγηθέντων συστημάτων τούτων, βάσεις ἀσφαλεῖς διὰ τὴν περαιτέρω ἐκκαθάρισιν τῶν θεωριῶν των καὶ δεύτερον διὰ τῶν θετικῶν οἰκονομικῶν διδασκαλιῶν του, ὑπέδειξε τὴν ὁρθὴν κατεύθυνσιν πρὸς ἣν ἐκινήθη ὁ Σμίθ, διὰ τὴν περαιτέρω ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας. Καθόλου δὲ ὡς Μέντωρ παρακολουθεῖ τὴν ὅλην ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν καὶ ἐξέλεξεν τοῦ Σμίθ, ἀνακοινῶναι εἰς αὐτὸν τὰς σκέψεις του καὶ ὅλας τὰς οἰκονομικὰς σημειώσεις του κατὰ τὰ εἰς Εὐρώπην ταξειδίᾳ του (1746—1749), μέγα μέρος μάλιστα τῶν σημειώσεων τούτων εὕρεσκειται εἰς τὸν «Πλοῦτον τῶν Ἑθνῶν», τοῦ ὁποίου τὴν ἐκδοσιν καὶ προαγγέλλει εὐφίμως.

Εἰς ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Hume ἀναζήτῃ τὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ ὑπὸ τὸν εὐγενέστατον καὶ ἀξίεραστον χαρακτῆρα του, ἐπικρατεῖ τὸ διὰ τῆς εὐρύτητος τοῦ ὀρίζοντος καὶ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐξόχως πλουτιζόμενον αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτοκυριαρχίας. Τοῦτο δὲν καταπολεμεῖ μόνον μετὰ πάθους τὰς παραισθήσεις, τὰ εἰδῶλα τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ ἐπιδιώκει διὰ τῆς ψυχολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀναλύσεώς των νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ τοιοῦτοτρόπως ὀριστικῶς νὰ ἀναιρέσῃ ταῦτα. Ἡ αὐστηρότης αὕτη τῆς διανοητικῆς στάσεώς του, ἡ ὁποία τείνει πρὸς εὐχάριστον, εὐτυχίαν, φυσικὴν ἀλλὰ καὶ ἐνεργὸν ζωὴν, καθιστᾷ δυνατόν εἰς αὐτὸν νὰ διερευνήσῃ καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ διαφωτισμοῦ ὑπὸ νέον φῶς, νὰ τὰ ὑποβρίλλῃ εἰς κριτικὴν καὶ νὰ τὰ προσαρμόσῃ πρὸς τὴν ἱστορικὴν συνάφειαν καὶ τοὺς φυσικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς. Οὕτω δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι παρ' αὐτῷ ἐπιτελεῖται καμπή τις, ἡ ὁποία ἐσήμαινεν ἐσωτερικὴν ὑπερνίκησιν καὶ αὐτοῦ τοῦ διαφωτισμοῦ, καίτοι οὗτος προσωπικῶς εἰς τὰς ἰδίαις πεποιθήσεις του περὶ

1) Κατὰ τὸν διάμεσον χρόνον προάγει ἡ αὐξήσις τοῦ χρήματος τὴν παραγωγὴν κατὰ τὸν Hume καὶ ἐνταῦθα ἀντιτίθεται οὗτος πρὸς τὴν ἰδίαν περὶ χρήματος θεωρίαν καὶ περικρίπτει εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐμποροκρατικῶν ἰδεῶν.

2) Τὴν ποσοτικὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ Hume συμπληροῖ κατόπιν καὶ τροποποιεῖ ὁ Ricardo, ὥστε νὰ τὴν ἀποκαλέσῃ ὁ Diehl «τροποποιημένην» ποσοτικὴν θεωρίαν.

ζωῆς δὲν ἀπεμακρύνθη αὐτοῦ. Ἡ ἱανική μορφή τοῦ ἔναντι τοῦ διαφωτισμοῦ, διαφαίνεται ἰδιαιτέρως σαφῆς, εἰς τὰς περὶ θεωρίας τῆς γνώσεως ἐργασίας του, αἱ ὁποῖαι, διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἣν ἤσκησαν ἐπὶ τοῦ Καντίου, παρέμειναν πρὸ παντὸς ὡς μεγίστης ἱστορικῆς σπουδαιότητος. Εἰς ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐλάχιστα ἔξοχα πνεύματα ὡς ὁ Hume συναντῶνται, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ δύνανται νὰ ἀναχθῶν οἱ ἀπαρχαὶ καὶ οἱ σκοποὶ δύο φιλοσόφων καὶ πνευματικῶν ἡρώων, οἱοὶ ἦσαν ὁ Ἐμμανουὴλ Κάντ, ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς νεωτέρως φιλοσοφίας καὶ ὁ Ἀδάμ Σμῖθ, ὁ θεμελιωτὴς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ὁρθῶς λοιπὸν χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Σμῖθ ὡς τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις τόσον ἐπλησίασε τὸ ἰδεῶδες τοῦ καθ' ὅλα σοφοῦ, ὅσον ἐπιτρέπει ἡ ἀνθρωπίνη τελειότης καὶ δικαίως εἰς τὴν ἐπιτίμβιον πλάκα αὐτοῦ ἀνεγράφησαν τὰ ἔτη τῆς γεννήσεως καὶ θανάτου αὐτοῦ μόνον ἀφεθείσης τῆς φροντίδος εἰς τοὺς μεταγενεστέρους νὰ προσθέσουν τὰ λοιπὰ.

3. ADAM SMITH (1723-1790)

Τὸ Σμιθιανὸν σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας προῆλθεν ἄρχικῶς ἀπὸ τὴν Σκωτικὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα περιελάμβανε ἠθικὴν, πολιτικὴν καὶ οἰκονομίαν. Τὰ οἰκονομικὰ ταῦτα διδάγματα τοῦ μεγάλου Σκώτου ἐκυριάρχησαν ἐπὶ μίαν καὶ πλέον ἑκατονταετίαν, εἰς μέγα μέρος τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ ἀπέβησαν τὸ σύμβολον πίστεως τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ πολλῶν μεγάλων πρακτικῶν πολιτικῶν διὰ τὰς οἰκονομικὰς κατευθύνσεις των. Καὶ εἶναι ἀληθὲς περίεργον τὸ φαινόμενον τῆς ἐπιδράσεως ταύτης ἐπὶ τῆς πρακτικῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἐνὸς διακεκριμένου φιλοσόφου ἐπιστήμονος καὶ ἀκαδημαϊκοῦ συγγραφέως, ἐν ἀντιθέσει ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας, ὁ αὐτοδημιούργητος πρακτικὸς τραπεζίτης καὶ μὴ ἀκαδημαϊκὸς συγγραφεὺς Ricardo.

Ἀπὸ τὰς παραδόσεις τοῦ Σμῖθ περὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας εἰς τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Ἐδιμβούργου καὶ τῆς Γλασκώβης προῆλθον διὰ περαιτέρω ἐπεξεργασίας, δύο κυρίως ἐκ τῶν τμημάτων αὐτῶν, τὰ περὶ τῶν «Ἠθικῶν Συναισθημάτων» (Theory of Moral Sentiments 1759) καὶ «Πλούτου τῶν Ἐθνῶν» (Wealth of Nations 1776) ἔργα του.

Εἰς τὸ πρῶτον ἔργον του, τὸ τέρμα καὶ τὸ ὑψατον σημεῖον τῆς ἀγγλικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας (1) (Wundt), συνεχίζων τὰς ἀπόψεις τοῦ φίλου του Hume, προσπαθεῖ ὅπως διὰ ἀπείρως λεπτῆς παρατηρήσεως τῆς ζωῆς (2)

1) Ἐνῶ ὁ Σμῖθ προήρχετο ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰδίως θεωρίας διατυπῶναι ἐν αὐτῇ, ὁ Ricardo ἐκ προελεύσεως καὶ ἀπασχολήσεως εὐρίσκειται μακρὰν τοιούτων φιλοσοφικῶν ζητημάτων. Ἡθικοὶ ἢ κοινωνικοὶ συντελεσταί, ἐφόσον δὲν ἀγνοοῦνται τελείως, δὲν τονίζονται ἰδιαιτέρως ὥσπερ οὕτως οὔτε ἡ ἱστορικὴ διαμόρφωσις ἐρευνᾶται. Πάντως ἡ κοινωνικοφιλοσοφικὴ θέσις τοῦ Ricardo εἶναι ἡ τοῦ ὠφελισμοῦ Βένθαμ.

2) Τὴν διατήρησιν τοῦ γένους, τὸν μεγάλον τοῦτον τελικὸν σκοπὸν τῆς φύσεως, λέγει π.χ. ὁ Σμῖθ, ὅτι δὲν ἀφισεν αὕτη εἰς τὰς ταλαντευομένας καὶ ἀκα-

καὶ τοῦ καθημερινοῦ βίου, διὰ τῆς ὀξυδερκοῦς καὶ βαθείας ἐπιγνώσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν σαφῶς κατανοηθέντων κοινωνικῶν συμπερασμάτων τῶν χρόνων του, καταλήξει εἰς σύνθεσιν τῶν σχετικῶν θεωριῶν καὶ προσεκτικώτερον χρησιμοποιῶν τὰ ἀποτελέσματά του προχωρήσει περαιτέρω καὶ συμπληρώσει ταύτας. Ποῖα εἶναι τὰ γεγονότα τῆς ἠθικῆς ἐπιγνώσεως; Εἰς τί συνίσταται τὸ ἠθικῶς καλὸν καὶ πῶς γεννᾶται ἡ ἠθικὴ κρίσις;

Κατὰ τὸν Σμίθ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται φυσικὴν κλίσιν διὰ συμμετοχῇν εἰς γεγονότα, συναισθήματα καὶ πράξεις τῶν ἄλλων, καὶ δὴ τονίζονται αἱ κινητήριοι ἀφορμαὶ τοῦ ἐνεργοῦντος, ὥς τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως, πολὺ περισσότερον ὑπὸ τοῦ Σμίθ ἢ ὑπὸ τοῦ Hume, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν ὠφελιστικὴν ἀρχὴν του, προτάσσει μᾶλλον τὴν ἑξωτερικὴν ἐπιτυχίαν: οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοεξετάζονται, αἱ πράξεις καὶ τὰ ἐλατήριά των ὑπόκεινται εἰς διαρκῆ κρίσιν τῶν περὶ αὐτοὺς. Ὁ ἄνθρωπος διδάσκεται νὰ κρίνῃ ἑαυτὸν εἰς τὸ κάτοπτον τῶν ὁμοίων του. Ἐκ τῆς συμπαθείας, ἐκ τῆς ἀντιχίσεως παντὸς ἀνθρωπίνου συμβάντος εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸν νοῦν τῶν περὶ τινα ἀνθρώπων, γεννᾶται ἡ ἠθικὴ κρίσις, ὁ φόβος τῆς μοιφῆς, τὸ πάθος πρὸς τιμὴν καὶ ἐκτίμησιν. Καὶ ταῦτα εἶναι μὲν βεβαίως κατὰ βάθος ἐγωϊστικαὶ ψυχικαὶ λειτουργίαι, ἀλλὰ τοιαῦται ὅμως, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν πέραν τοῦ κοινοῦ ἐγωϊσμοῦ, αἵτινες ἐμφαντεύουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπερτέρας ἠθικότητος, τὴν ὑπόστασιν τοῦ χαρακτῆρος. (1) Ἀμέτοχος παρατηρητῆς ἀναμετρῶν τὴν διείθεσιν, τὰ κινητήρια αἷτια τῶν ἄλλων, ἐπιδοκιμάζει ἢ ἀποδοκιμάζει τὴν συμπεριφορὰν των, θεωρῶν αὐτὴν ἠθικῶς καλὴν, ἢ ἠθικῶς ἀπορριπτέαν. Τὸ βασικὸν ἠθικὸν αἷτημα εἶναι τοῦτο: πρῶτον οὕτως, ὥστε ὁ ἀπροκάλυπτος παρατηρητῆς νὰ σὲ συμπαθῇ. (2) Σμίθ μάλιστα ἀνέλυσε περισσότερον τὰς περιπτώσεις, καθ' ὅς ἐπιδοκιμάζομεν ἢ ἀποδοκιμάζομεν μίαν πρᾶξιν, ἀφόσον ἐπεδίωξε νὰ ἀνεύρῃ τὰ τελευταῖα αἷτια τῆς συμπαθείας ἢ ἀνιπαθείας. Ἐγκρίνομεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, ἂν συμφωνῶμεν πλήρως πρὸς τὰ κινητήρια αἷτια αὐτῶν καὶ ὑποβάλλομεν τοὺς ἑαυτοὺς μας εἰς ἠθικὴν κρίσιν, μετατιθέμενοι εἰς τὴν θέσιν τῶν ἄλλων καὶ ἐρωτῶντες ἡμᾶς αὐτοὺς πῶς θὰ συμπεριφερόμεθα ἂν εὐρισκόμεθα εἰς τὴν θέσιν τῶν ἄλλων. Ἡ ἐμφανιζομένη λοιπὸν ἐπιτάσσουσα δύναμις, εἶναι ἡ συνείδησις ἡμῶν, ὁ «ἀπροκατάληπτος παρατηρητῆς εἰς τὸ ἔνδον ἡμῶν». Τέλος ὥς βάσιν τοῦ συναισθήματος τῆς δικαιοσύνης, ἣν δὲν καθώρισεν ὁ Hume, θεωρεῖ ὁ Σμίθ τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τῆς ἀνταποδόσεως.

Ἡ θεωρία τῶν «ἠθικῶν αἰσθημάτων» ἐξησφάλισεν εἰς τὸν Σμίθ—

θορίστους ἀποφάσεις τοῦ λογισμοῦ μας. Ἡ φύσις, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν ἢ νὰ τὸ θέλωμεν, ἔταξε πολλὰ μᾶλλον τὰς ὁρμὰς μας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θείας ταῦτης προθέσεως, ὅπως, περίπου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τὸ ἰδιοσυμφέρον ἐμφανίζεται ἐνστικτωδῶς.

ὅστις ἐνταῦθα προσέφερεν ἄριστόν τι καὶ βαθύτατα πηγάζον ἀπὸ τὴν ἰδιο-
 συστασίαν του— φήμην ἑνὸς τῶν ἡγουμένων πνευμάτων τῆς ἐποχῆς του, ἣν
 ἐπὶ μακρὸν ἐσκέφθη ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν διεκύβευε διὰ νέου ἔργου του.
 Τῷ 1776 ὅμως τέλος ἀπεφάσισε τὴν ἔκδοσιν τοῦ *Wealth of Nations*, περὶ
 ἧς ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, προλαβόντως ἐδήλου ὁ Hume ὅτι ὁ Σμίθ θέλει
 ἐκδόσει νέον μεγαλειῶδες ἔργον.

Εἰς τὸ *Wealth of Nations* συγκεντροῦται συναξάπασα ἡ οἰκονομικὴ
 γνῶσις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀποτελεῖ ἐπιτυχὴ συνθετικὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς
 οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μονομερεῖς καὶ ἀντιτιθεμένας
 συλλήψεις τῶν ἐμποροκρατῶν καὶ φυσιοκρατῶν, εἰς ἃς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ
 παραμείνῃ, ἡ πρὸς συνθετικὴν πρόοδον βαίνουσα ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπίνης
 σκέψεως (Hegel). Εἶνε ἔργον φέρον ἐκδηλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς
 του, ὅπως καὶ τὸ τοῦ Ricardo. Δὲν ἦτο δηλαδὴ δυνατόν νὰ ἀποβληθοῦν
 ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἔρευναν οἱ πρακτικοὶ σκοποὶ τῶν συνθετωμένων ὑπ' αὐτοῦ
 ἀντιθέσεων, οἱ ὁποῖοι ἀπλῶς μόνον διαφωτίζονται θεωρητικῶς. Εἶναι ὁ
 καρπὸς τῶν κοινωνικῶν καὶ ψυχολογικῶν σπουδῶν τῆς πρεσβυτέρας ἡλικίας
 του, τῶν ταξειδιῶν του, πρὸς δὲ καὶ δεκαετοῦς συντόνου, συγκεντρωτικῆς
 ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του ὁλόκληρος ἡ σύγχρονος καὶ
 παλαιότερα φιλολογία ἐλησμονήθη, ὁ δὲ Σμίθ ἐχρησίμευσεν εἰς τὰς μετὰ
 ταῦτα γενεὰς ὡς ἀφετηρία καὶ ὁδηγός. Τὸ ἔργον τοῦτο ἡσκησεν ἀγαθοποιὸν
 ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ πολιτισμένου κόσμου, ὅσον
 οὐδὲν ἄλλο καὶ οὐδεὶς ἄλλος συγγραφεὺς ἐπέδρασεν εἰς τὸν καθορισμὸν
 τῶν ἀρχῶν τῶν Κυβερνήσεων, ὅσον ὁ Σμίθ⁽¹⁾. Ὁρθῶς ἐπομένως διαχωρί-
 ζεται ἡ ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν εἰς πρὸ καὶ μετὰ τὸν Σμίθ,
 ὥστε πᾶν τὸ πρὸ αὐτοῦ νὰ φαίνεται ὡς πρόδρομός του, πᾶν τὸ μετ' αὐτὸν
 ὡς συνέχεια ἢ ἀντίθεσις.

Ὁ ἐκλεκτικισμὸς τοῦ Σμίθ εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο ἦτο σύγχρονος
 δημιουργικὴ τις σύνθεσις. Ἐπὶ τῶν ἱχνιῶν τῶν προκατόχων του βαίνων,
 κρίνων καὶ διαχωρίζων τὰς διδασκαλίας αὐτῶν, ἐγνώριζε νὰ οἰκοδομῇ συγ-
 χρόνως νέον ἰδιότυπον καὶ εἰς τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ γραμμάς τοῦλάχιστον,
 ἐνιαῖον σύστημα δελεαστικῆς διαυγείας καὶ πλαστικότητος ἀναπτύξεως.
 Τούτου ἕνεκα καὶ σημειοῖ τὴν κρισιμωτέραν καμπὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς
 πολιτικῆς οἰκονομίας.

Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία τοῦ Σμίθ ἐπιδιώκει τὴν ἀνεύρεσιν τῶν λόγων

1) Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ διαύγεια τῆς ἐκθέσεώς του, ἣν ὁ βιογράφος τοῦ
 Σμίθ Dugald Stewart, ἀνάγει εἰς ἐπίδρασιν τῶν μαθηματικοφυσικῶν σπουδῶν τῆς
 νεανικῆς του ἡλικίας καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἀπασχόλησίν του μὲ ἑλληνας Γεωμέτρους. Ὁ
 Σμίθ ἀποφεύγει ὀξείας διατυπώσεις, ἐκτενῶς δὲ καὶ ἐνίοτε πολυλόγως ἐκθέτει τὰς
 ἀντιλήψεις του, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ricardo τοῦ ὁποίου αἱ προτάσεις ἐνθυμί-
 ζουν μαθηματικὸς τύπους. Ὁ Σμίθ ἀνατρέχει εἰς τὴν πραγματικὴν ζωὴν διὰ τὰ
 παραδείγματά του ὁ Ricardo καταφεύγει εἰς τελεῖως ἀφρημένους παραστάσεις
 τῆς οἰκονομίας ὡς ἀψύχου παιγνίου προσφορᾶς καὶ ζητήσεως.

τῆς παραγωγῆς, ἥτοι τῆς μεγαλυτέρας εὐημερίας τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ Κράτους, ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία λοιπὸν ἐπιδιώκει νὰ ἀυξήσῃ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν τῆς χώρας, δεσπόζεται ἐπομένως ἡ ἀνάπτυξις του ὑπὸ οἰκονομοπολιτικῶν πρακτικῶν σκοπῶν, διαφωτισμένων μόνον ὑπὸ θεωρητικῶν σκέψεων. Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία τοῦ Ricardo ἐπιδιώκει νὰ προσδιορίσῃ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι δεσπόζουν τῆς διανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, μεταξὺ τῶν τριῶν τάξεων τῆς κοινωνίας τῶν γαιοκτημόνων, τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν κεφαλαιούχων. Τὸ ἔργον τοῦ Ricardo ἄρα αὐτοπροσδιορίζεται ὡς καθαρῶς θεωρητικόν, αὐτόνομον, ἀνεξάρτητον καὶ ἀπροϋπόθετον πρὸς οἰανδήποτε ἐπιδίωξιν. Παρ' ὅλον ὅτι δὲ πρῶτον παράγωμεν καὶ εἶτα διανέμωμεν τὰ παραχθέντα, ὅμως ὑπάρχουν συγγραφεῖς (K. Diehl), οἱ ὅποιοι ἀμφισβητοῦν ὅτι ἡ θεωρία τῆς παραγωγῆς ἐναντι τῆς διανομῆς δύναται νὰ ἀποτελέσῃ κατ' ἀρχὴν τὸν πυρῆνα συστηματικῆς ἐποικοδομήσεως τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας. Ἡ περὶ διανομῆς θεωρία, ἀπετέλεσεν ἤδη ἀπὸ τῶν φρεσυχρατῶν πάντοτε τὸ κέντρον τῆς οἰκονομικῆς θεωρητικῆς ἐρεῦνης. Τὸ ἔργον κατὰ ταῦτα τοῦ Σμιθ ἐσημείωσε τὸ τέρμα τῆς σκέψεως ὀρισμένης οἰκονομικῆς ἐποχῆς, ἐνῶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ricardo συναντῶμεν πλήρως νέαν προβληματικὴν.

Οὕτως ὁ Σμιθ, ὡς καὶ κατωτέρω θέλομεν ἶδει, ὑπολείπεται τοῦ Ricardo εἰς τὸν κατ' ἀρχὴν διαχωρισμὸν τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς σκέψεως καὶ ἐπομένως τῆς καθωρισμένης, σαφοῦς καὶ ἐνιαίας συλλήψεως τοῦ γνωσιολογικοῦ τοῦ ἀντικειμένου. Τὸ *Wealth of Nations* παριστᾷ ζωηράν, δελεαστικὴν, συνοπτικὴν ἔκθεσιν προβλημάτων τεθέντων ἤδη πρότερον (1) καὶ ἐπιτευχθείσης μέχρι σημείου τινὸς ἐπιγνώσεως αὐτῶν, τὸ τέρμα (2) μιᾶς ὥρι-

1) Ὅλαι σχεδὸν αἱ οἰκονομικαὶ διδασκαλίαι τοῦ χρυσοῦ ἀγγλικοῦ αἰῶνος, ἀνατρέχουν ἡμῖν αἰῶνα πρότερον. Ἡ διδασκαλία τοῦ Σμιθ περὶ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀνευρίσκεται εἰς τοῦ Mandeville (1690—1730) τὸν *Fable of the bees, or private vices public benefits* (1714)· ἡ περὶ ἐγγείου προσόδου τοῦ Ricardo εἰς τοῦ James Anderson (1739—1808): *Enquiry into the Mature of the Corn-laws* τὸ σχῆδιον τοῦ Ricardo, τῆς ἐπιρρίψεως τοῦ Δημοσίου χρέους εἰς τὰς ἰδιωτικὰς οἰκονομίας εἰς τὸν Archibald Hutcheson (1650—1800): *Treatises relading to the national debt* (1721), τοῦ Μάλθου, ἡ περὶ πληθυσμοῦ διδασκαλία, εἰς Benj-Franklin: *Observations concerning the increase of mankind* (1751) κλπ. Τὸ τοιοῦτο δὲν μείοι τὸν Σμιθ. καθὼς οὔτε ἡ μετὰ ταῦτα συμπλήρωσις τῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐπιγόνων. Μεγάλη εἶναι ἡ τιμὴ νὰ τίθεται τις εἰς τὴν καμπὴν μιᾶς ἐποχῆς καὶ νὰ χαρακτηρίζεται πᾶν τὸ πρὸ αὐτοῦ ὡς προπαρασκευὴ του, πᾶν τὸ μετ' αὐτὸν ὡς ἐξέλιξις του.

2) Ὁ Σμιθ δὲν ἐπεδίωξε τὸν ὑποβιβασμὸν τῆς πρὸ αὐτοῦ φιλολογίας, ἀλλὰ τὸ λαμπρὸν τάλαντον τῆς συστηματικότητος καὶ διαμορφώσεως τῆς ὕλης συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ λησμονηθοῦν πέραν τοῦ δέοντος οἱ πρὸ αὐτοῦ συγγραφεῖς. Καίτοι ὁ Daniel Wakefield εἰς τὸ ἔργον του «*An Essay upon political economy*» (1804), ἀναφέρει ὅτι ὁ Σμιθ παρέλαβε πλείστα ὅσα ἀπὸ τὸν «μέγαν» James Stuart, χωρὶς νὰ μνημονεύῃ αὐτόν.

σμένης τυπικῆς μορφῆς ἐξελέξεως τῆς ἐπιστήμης μας, λογικῶς ὅμως εἶναι ἑτερογενὴς ἡ διάρθρωσίς του, στερουμένη καθολικῆς ἐνότητος. Τοῦτο περιέχει ἐν πρώτῳ σπέρματι μόνον τὴν θεωρητικὴν οἰκονομίαν. Τοῦναντίον αἱ «Principles» τοῦ Ricardo σημειώνουν ἐν τῇ λογικῇ ἐνότητι καὶ συνεκτικότητί των, τὴν ἀπαρχὴν νέας αὐτοτελοῦς θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Τὸ πλεονέκτημα δὲ ἀκριβῶς αὐτῶν τοῦτο, δὲν ἱκανοποίησε τοὺς ἐπιγόνους, οἱ ὅποιοι δὲν ἤρχοντο μὲ τὸν ὄζυν διαχωρισμὸν καὶ τὴν βαθεῖαν ἔρευναν τοῦ ρικαρδιανοῦ κυρίου προβλήματος, ἢ ἔστω δὲν ἐπεζήτουν μόνον νὰ γνωρίσουν τὴν πραγματικότητά αἰτιωδῶς μόνον, ἀλλὰ ἤθελον καὶ πρακτικὸν ἐπηρεασμὸν καὶ κατεύθυνσιν αὐτῇ. Τοῦναντίον ἡ ἀσθενὴς πλευρὰ τοῦ σμιθείου ἔργου, τὸ πρακτικοπολιτικὸν διαφέρον αὐτοῦ, παρῆμινε καὶ μετὰ τὸν Ricardo τόσον κυριαρχοῦν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὥστε σπανίως νὰ ἐπικρατῇ ἡ καθαρῶς θεωρητικὴ ἄποψις. Τὸ πρακτικοπολιτικὸν τοῦτο διαφέρον ἀπέβλεπε πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ὡς πρὸς φυσικὴν ὑπερτίειαν τῶν οἰκοδομοπολιτικῶν σκοπῶν του, καὶ οὕτως καὶ τὴν ἐχρησιμοποιοί ('). Ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἔτυχε λοιπὸν, κατόπιν μικρᾶς τελειοποιήσεως ἀπὸ τοὺς μετακλασσικοὺς, εἰς τὴν λογικὴν δὲ καὶ τυπικὴν διαμόρφωσίν της μάλιστα, κατὰ τὸν Ἀριστοτ., καὶ τελείως ἀνεκρόπη ('). Ἡ πο-

1) Βλ. καὶ Γ. Κολόμβου σελ. 106. (*Ἀντιθέτως, εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ ἐν γένει κοινωνικὰς ἐπιστήμας, ἡ Θεωρητικὴ Ἐπιστήμη, οἱ αἰτιολογικοὶ νόμοι πολὺ λάκεις καλοῦνται νὰ παίξουν ρόλον δευτερεύοντα, ρόλον ὑποτελείας ἐναντι τῆς Ἐφαρμοσμένης Ἐπιστήμης. Ἐναντι τῶν ἐμπειρικῶν νόμων, ἔναντι τῶν κανόνων τῆς Τέχνης, ἔναντι τῆς δεοντολογίας. Οὕτω, συμβαίνει πολλάκις οἱ οἰκονομολόγοι ν' ἀπευθύνονται πρὸς τὴν Θεωρητικὴν Ἐπιστήμην, οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως αὕτη καθορίσῃ τὰς ἀληθεῖς αἰτιολογικὰς σχέσεις, τὰς πράγματι διεπούσας τὰς διαπιστοιμένας ρυθμικότητας, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως αὕτη ἀποφανθῇ ὅτι ψευδεῖς αἰτιολογικαὶ σχέσεις, ἐκ τῶν προτέρων καθορισθεῖσαι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς σκοπιμότητος, διέπουν δῆθεν τυχαίως ρυθμικότητας. Μὲ ἄλλας λέξεις συμβαίνει πολλάκις οἱ οἰκονομολόγοι νὰ προσπαθοῦν ὅπως παρουσιάσουν τὴν Ἐπιστήμην ὡς δῆθεν δικαιολογοῦσαν πολιτειακὰ μέτρα εὐνοοῦντα ὀρισμένα ὑλικά συμφέροντα ὀρισμένης τάξεως, ἢ ὡς δῆθεν ἐπαληθεύουσιν τὰς προεσχηματισμένας ἀντιλήψεις ὀρισμένης τάξεως περὶ κοινωνικοῦ-οἰκονομικοῦ Ἰδεώδους. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, ἡ Ἐπιστήμη καλεῖται ὅπως καλύψῃ διὰ τοῦ ἐπιβλητικοῦ μανδύου αὐτῆς τοὺς συνδυασμοὺς τῶν ἡθικῶν καὶ ὑλικῶν συμπεφορόντων ὀρισμένης τάξεως καλεῖται ὅπως περιβάλῃ διὰ τοῦ κύρους τοῦ αἰτιολογικοῦ νόμου, ἀνεπαρκῶς παρατηρηθέντας, κανόνας Τέχνης, καὶ ἐμπειρικοὺς νόμους, ἐπινοηθέντας μάλιστα πολλάκις ἐκ τοῦ μηδενὸς πρὸς ἱκανοποίησιν ἰδιοτελῶν σκοπῶν. Οὕτω, παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ ἐν γένει κοινωνικὰς ἐπιστήμας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις τῶν ὑποκειμενικῶν παραγόντων εἶναι λίαν ἰσχυρά, ὑπάρχει κίνδυνος ὅπως τὸ περιεχόμενον, ἡ ἔννοια καὶ ἡ κατεύθυνσις τῶν αἰτιολογικῶν σχέσεων καθορίζεται ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν κανόνων τῆς Τέχνης καὶ τῆς δεοντολογίας, ἀντὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι νὰ ὑπόκεινται πειθηνίως εἰς τὰ πορίσματα τῆς Ἐπιστήμης ἑλευθέρας καὶ ἀνεπηρέαστω; γνωμοδοτοῦσης ἐπὶ τῶν προβλημάτων τοῦ οἰκονομικοῦ βίου). Καὶ Δ. Κούσην σελ. 123.

2) Πρβλ. πρὸ τούτοις Γ. Κολόμβον: καθ' ὃν ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία εἶναι

λυμέρια καὶ λογικὴ ἐτερογένεια τοῦ Wealth of Nations, ἤρμοξε προσφορώτερον πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς μεταγλασσικῆς ἐποχῆς, παρὰ τὸ περιορισμένον καὶ αὐστηρὸν τῶν Principles. Οὕτω διετήρησε τὸ πρῶτον ἔργον τὴν κυριαρχοῦσαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

4. ΘΩΜΑΣ ΡΟΒΕΡΤΟΣ MALTHUS (1766—1834)

Ὁ κοινωνιολόγος τῆς ἀγγλικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς εἶναι ὁ Μάλθους. Οὗτος ὑπῆρξεν ἐρευνητὴς τελείως ἐμπειρικός, ὁ ὁποῖος δὲν ἐσκέπτετο μὲ τὴν καρδίαν του ἀλλ' ἀνέμενε τὸν διαφωτισμὸν του μόνον ἀπὸ τὴν νηφάλιον ἐρευναν τῶν πραγματικῶν γεγονότων, τὰ ὅποια δυσοίωνα κατ' αὐτόν, μετὰ χριστιανικοῦ τὸ πολὺ πόνου τοῦ κληρικοῦ του ἐπαγγέλματος, ἐξέδετε διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως καὶ τὴν ἐξύψωσιν τῆς εὐζωίας τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ ἐκ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας διαπιστομένη λοιπὸν κοινωνικὴ δυσαρμονία, ἦτο δυνατόν νὰ ὑφείλεται εἴτε εἰς γεγονότα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ὀργανώσεως τῆς Κοινωνίας, εἴτε εἰς γεγονότα φυσικά. Ὁ Μάλθους ἐστράφη κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὰ τελευταῖα καὶ δὴ πρὸς τοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιβαλλομένους περιορισμοὺς καὶ πρῶτος ἀνεκάλυψε τὴν αἰτίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιζρότησις παρεμποδίζει τὴν ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον αὐξησιν τῶν μέσων τῆς διατροφῆς παρὰλληλα πρὸς τὸν πληθυσμὸν, ἐὰν οὗτος δὲν περιορίζετο ὑπὸ τοῦ πλαισίου τῶν πρώτων: τὸν νόμον τῆς φθινούσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους. «Ἐὰν συμπαρατεθοῖν αἱ ἐκτίσεις ἐδάφους μέχρις ὅτου πᾶν ἴσης εὐφορίας ἔδαφος καταληφθῇ, τότε ἡ ἐτησία αὐξήσις τῶν μέσων διατροφῆς θέλει ἐξορηθῇ ἐκ τῆς βελτιώσεως

Ἐπιστήμη ὀλιγώτερον προχωρημένη ὥρισμένων (θετικῶν) ἐπιστημῶν. ἐξ ἴσου προχωρημένη ὅσον ἄλλαι (Μετεωρολογία, Βιολογία, ἱατρικαὶ ἐπιστῆμαι κλπ.) καὶ πλεόν προχωρημένη ὧν τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (γενικῆς, μορφολογικῆς, φυσιολογικῆς, κοινωνιολογίας, τοῦ Δικαίου κλπ.). Διὰ τὸ Δίκαιον (σελ. 99), θὰ ἡδύνατό τις νὰ διεφωνῇ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικότητα καὶ τὴν λογικὴν δύναμιν καὶ συνέπειάν του, πολλοὶ οἰκονομολόγοι (Ad. Wagner) ἀφορηθέντες, ἀντελήφθησαν πλείστα ὅσα οἰκονομικὰ φαινόμενα βαθύτερον καὶ ἐπομένως ὀρθότερον. Εἶναι εὐτύχημα ἀφ' ἐνὸς ὅτι τὴν ἐπιστήμην ταύτην προήγαγον ἄνδρες προερχομενοὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς γνώσεως (φυσικός ἐπιστήμης [Petty, Quesnay Oppenheimer], φιλοσοφίαν [Hume, Smith], πρακτικὴν ζωὴν [Ricardo Thünen], φιλολογίαν [Γουλ. Roscher], ἱστορίαν [Schmoller], Μαθηματικά [H. Gossen, L. Walras]. Τὸ μέγιστον ὅμως παλαιότερον, καὶ σήμερον δὲ ἀκόμη εἰς τινος χώρας (Γαλλία), μέρος τῶν Οἰκονομολόγων, προέρχεται ἐκ τῶν νομικῶν, καὶ θὰ ἦτο πρωθύστερον ἢ ἐν προκειμένῳ πρωτοπορεῖα τῆς Οἰκονομικῆς τῆς τοῦ Δικαίου. Ἀκριβῶς ὅμως ἔνεκα τῆς καθυστέρησεως ταύτης τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ὀρθῶς τονίζει ἐπανειλημμένως (σελ. 101, 108, 113, 114, 116) τὸ ἀναγκαῖον, τοῦτ' αὐτὸ τὸ ἀξιοπρεπές, διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ὅπως αὕτη εἰσαγάγῃ τὴν διάκρισιν τῆς θεωρητικῆς καὶ ἐφηρμοσμένης Οἰκονομικῆς. Μὲ τὴν παρατήρησιν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι τοῦτο ἀρκετὰ ἔνωρις ἔγινεν ἐν Γερμανίᾳ, τοῦλάχιστον (οὐχὶ δὲ ὡς ἐν σελίδι 113 ἀναφέρεται ὡς μὴ λαβὼν ἤδη χώραν ἢ περιορισμένως τοῦλάχιστον μόνον σήμερον) ἀπὸ τὸν Fr. Soden (1754—1831) εἰς τὸ πεντάτομον οἰκονομικὸν ἔργον τοῦ (National—Öconomic Ein Philosophischer Versuch) τῷ 1805) 21.

τῶν ἤδη καλλιεργουμένων ἐδαφῶν. Αὕτη ὁμῶς εἶναι γεράλιον, τὸ ὅποιον ἀναλόγως τῆς φύσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἐδάφους δὲν αὐξάνει, ἀλλὰ κατ' αὐξὸν μέτρον μειοῦται». Ἐνταῦθα ἔχομεν ἀνομοισθητήτως, καίτοι ἐν συντόμῳ καὶ συμπεπικνωμένῃ μορφῇ, τὸν κοινῶς κατόπιν κληθέντα νόμον τῆς φθινοῦσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους (Principle of diminishing returns).

Ὁ Μάλθος διετράξε τὴν προκαθορισμένην ἁρμονίαν τῶν φυσιοκρατῶν καὶ ἰδίως τοῦ Σμίθ, τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀγγλικοῦ φυσικοῦ δικαίου. Οὕτως ἡ ἀπαισιοδοξία διέκοψε τὴν αισιοδοξίαν, νέαι δὲ δυνάμεις ἐπανεφέρον παλαιὰς σειρὰς σκέψεων, καίτοι ἐπὶ νέων βάσεων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὑψιπετῇ καὶ μεγάλωγραμιμον τρόπον ἐρεῦνης τοῦ Ricardo, ὁ ὁποῖος, ὥς θέλομεν καὶ κατωτέρω διαπιστώσει ἀναλυτικῶς, ἀνάγει ὅλας τὰς οἰκονομικὰς ἐκδηλώσεις εἰς τὰ Permanent causes, διακινδυνεύει δὲ οὕτω νὰ μὴ ἐμφανίσῃ ἐνώπιον ἡμῶν πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος—ἡ ὁποία ἐν πολλοῖς ὀφείλεται εἰς διαταρακτικὰ αἷτια προσκαίρως δρῶντα—ἐμφανίζεται ἡ διδασκαλία τοῦ Μάλθους ὡς ἀντίρροπος τῆς ρικαρδιανῆς. Ὅσον ὀλίγον εἶναι ξένη πρὸς τὴν πραγματικότητα ἡ εἰκὼν τοῦ Ricardo, τόσον ὁμῶς ὀλίγον ἠδυνήθη ἀπ' ἐτέρου νὰ δώσῃ πλήρη εἰκόνα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὑπῆρχεν ἄρα ὁ κίνδυνος ἐσφαλμένης διαγνώσεως καὶ ἐσφαλιένων πρακτικῶν μέτρων. Αὐτὸς ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ ἐν ἔτει 1820 δημοσιευθέντος ἔργου τοῦ Μάλθους: Principles of political economy with a view to their practical application. Τὸ ἔργον ἄρα τοῦτο τοῦ Μάλθους ἀποβλέπει εἰς τὰς temporary causes ἄρα πρὸς συντελεστὰς δυναμικῆς φύσεως πολὺ εἰρύτερον ἀφύσσον τὸ τοῦ Ricardo. Δὲν διακρίνεται ἐπεμένως ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἔργου τοῦ Μάλθους διὰ τοῦ κυρίου χαρακτηριστικοῦ τοῦ Ricardo, τῆς διαγνώσεως δηλαδὴ τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς χρησιμοποίησεως πρὸς τοῦτο τῆς λεγομένης συγκριτικοστατικῆς μεθόδου. Θὰ ἠδύνατο τις μάλιστα νὰ φαντασθῇ ὅτι ὁ Μάλθος δὲν ἠνόησε ὁρθῶς τὸν Ricardo εἰς τὴν «θέσιν» του ταύτην, ὥς καὶ ἡ ἀλληλογραφία των πιθανολογεῖ τοῦτο. Ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἔχῃ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μάλθους, ἣν ἐπίδρασιν ἔσχεν τὸ τοῦ Ricardo εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐξέλιξιν, ἐξ οὗ γεγονότος συνέπεται διὸ ὁ Ricardo ἦτο ἡ ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα ἐπιστημονικὴ προσωπικότης. Πιὰ ταῦτα καὶ ὁ Μάλθος προσέφερεν εἰς τὸν Ricardo θεμελιώδεις βάσεις, ἐφ' ὧν οὗτος ἐστήριξε τὴν ὅλην θεωρίαν του. Πρὸς τὸ ὅξυ καὶ εὐρὺ σημειτικὸν βλέμμα τοῦ Ricardo ἀντιπροσίσταται τὸ νηφάλιον, σταθερὸν θετικὸν καὶ πρὸς τὴν ἄμεσον πραγματικότητα ἀποβλέπον ἀγγλοστυγιτικὸν τοῦ Μάλθους. Οὗτος δὲν ἀφαρπάζεται ἀπὸ ἐξάρσεις συνθετικῶν ἐπινοημάτων, οἷτε ἐγκαταλείπει τὸ ἀσφαλὲς ἔδαφος τῆς πραγματικότητος καὶ τὴν ψυχρὰν θετικότητα ἀπὸ ὑπερφάνους πτήσεις θεωρητικῶν ἀναλύσεων. Ἐν τῇ δυνάμει τῆς λογικῆς σκέψεως ὑπολείπεται ὁ Μάλθος τοῦ Ricardo, καθὼς καὶ εἰς τὴν διαπύλιν πλαστικότητα τῆς ἐκθέσεως τοῦ Σμίθ, εἶχεν ὁμῶς οὗτος ἐξόχως ἀνεπτυγμένον τὸ τάλαντον τῆς ἐνοράσεως καὶ διησθάνετο τὰ παρουσιαζόμενα προβλήματα ἔστω καὶ μετὰ τινος

μονομερείας. Οὕτω καὶ ὁ Μίλθος παραμένει οἰκονομολόγος ἐξόχου σημασίας, ὅστις, ἀνεξαρτήτως τοῦ περὶ πληθυσμοῦ νόμου του, μᾶς ξέθεσε ζητήματα καὶ νύξεις διὰ προβλήματα, τὰ ὅποια εἶναι καὶ σήμερον, πλέον τῶν ἑκατὸν ἐτῶν μετὰ τὸν θάνατόν του, ἐξ ἴσου ἐνδιαφέροντα ὡς καὶ τότε.

5. DAVID RICARDO (1772-1823)

Γ' ε ν ι κ ῑ . Ὁ Ricardo (1) εἶναι ἀναμφισβητήτως ὁ σπουδαιότερος οἰκονομολόγος τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐν μέρει δὲ μόνον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μαθητὴς τοῦ Σμίθ. Καίτοι μετὰ τοῦ Σμίθ συμπέπτουν ἐν πολλοῖς

1) Ὁ Δαυὶδ Ρικάρδο ἐγεννήθη τῇ 19ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1772 εἰς Λονδίνον ὡς τρίτον τέκνον πολυμελὲς οἰκογενείας. Ὁ πατὴρ του Ὀλλανδός· Ἰσραηλῆτης μεταναστεύσας ἐκ Πορτογαλλίας τὸ πρῶτον εἰς Ὀλλανδίαν, ἐγκατεστάθη κατόπιν νέος εἰς τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου ἀπέκτησε ὡς χρηματιστὴς σεβαστὴν περιουσίαν. Ὁ Ρικάρδο προοριζόμενος διὰ τὸ ἐμπόριον, ἐστάλη, μετὰ τὴν προπαιδευσίν του ἐν Ἀγγλίᾳ, εἰς Ὀλλανδίαν ὅπου παρηκολούθησε ἐπὶ δύο ἔτη μαιντήματα ἐμπορικά. Μὴ ἔχων μεγάλην κλίσιν πρὸς τὸ ἐμπόριον, πρὸς λύπην τοῦ πατρὸς του, ἀποκλίνων δὲ μᾶλλον πρὸς ἀφηρημένας σκέψεις καὶ γενικότητας, ἤδη ἀπὸ τὴν ἡλικίαν του ταύτην, ἐπανῆλθεν εἰς Λονδίνον καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πατρικὴν ἐργασίαν μολὶς δεκατετραετής. Συχναὶ διαφωνίαι μετὰ τοῦ πατρὸς του τὸν ὠδήγησαν ὡς φαίνεται πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 22 ἐτῶν ὑπανδρεύθη τὴν Wilkinson, ἡ ὁποία τοῦ ἐσχάρισε οἰκογενειακὴν εὐτυχίαν πλέον τῶν τριάκοντα ἐτῶν καὶ πολυμελὲς οἰκογένειαν.

Βοηθηθεὶς ἔνεκα τοῦ ἡθους, δραστηριότητος καὶ εὐφυΐας του ἀπὸ τοὺς φίλους του, ἀτέκνησεν ἐν ἑορῇ μεγάλην περιουσίαν, ἡ ὁποία τοῦ ἐπέτρεπεν νὰ ἀφιερωθῇ πρὸς τὰς σπουδὰς ἀπέκλινεν, ἡμεῖς τὰ μαθηματικά, τὴν χημείαν καὶ ὀρυκτολογίαν, ἐγκαταστήσας μάλιστα χημικὸν ἐργαστήριον καὶ συλλογὴν μεταλλευμάτων καὶ ὀρυκτῶν. Ὑπῆρξεν ὡς ταύτως εἰς τῶν ἰδρυτῶν τῆς γεωλογικῆς· ἐκαιρείας τοῦ Λονδίνου, ὅπου βραδύτερον καὶ τῇ· ἐκαιρείας τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας.

Κατὰ τὸ 1799 ταξιδεύων εἰς Bath μετὰ τῆς συζύγου του, ἔνεκα ἀσθενείας αὐτῆς, ἔτυχε νὰ ἀναγνώσῃ εἰς φιλικὴν του οἰκογένειαν τὸ Wealth of Nations τοῦ Σμίθ. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ὑπὸ τοῦ Σμίθ αὐτόθι διαπραγματευομένων ζητημάτων τὸν προσείλκυσεν ἰδιαιτέρως, ὥστε νὰ ἐγκαταλείψῃ ἔκτοτε πλέον πᾶσαν ἄλλην ἀπασχόλησιν καὶ νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν μελέτην τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων.

Ἡ πρώτη ἐμφάνισις αὐτοῦ εἰς δημοσίαν διαπραγματέουσιν οἰκονομικῶν ζητημάτων ἐγένετο τῷ 1809 εἰς τὸ Morning Chronicle ὅπου ἐν εἴδη ἐπιστολῶν, συστάσει τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς, ἐπραγματεύθη φλέγοντα νομισματικὰ ζητήματα.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς 6 Ἰουλίου τοῦ 1809, προεκάλεσε δὲ μεγάλην αἰσθησὶν καὶ πολλὰς συζητήσεις, ὥστε ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίον διαφέρειον τοῦ θέματος νὰ παρακινήσουν τὸν Ricardo εἰς τὴν μεθοδικωτέραν διατύπωσιν τῶν γνώμων του τοῦτον εἰς τὸ φυλλάδιον The high price of Bullion a prove of the depreciation of bank notes.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἀπεδείκνυε ὅτι ἡ ὑψοσις τῶν τιμῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καθὼς καὶ ἡ πτώσις τοῦ ἀγγλικοῦ συναλλάγματος· εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὀφείλετο εἰς ὑπέρμετρον ἔκδοσιν τραπεζογραμματίων καὶ συνεπῶς εἰς ὑποτίμησιν αὐτῶν. Τὸ φυλλάδιον τοῦτο τοῦ Ricardo προεκάλεσε σειρὰν ἐπικρίσεων. Ὁ Bosanquet ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις ταύτας τοῦ Ρικάρδου καὶ οὕτως ἀνταπλήνθησε τῷ 1811: Replu to M. Bosanquet's practical observations on the report of the bullion committee.

αί ιδέαι του, ιδίως εἰς ζητήματα οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ὡς θεωρητικὸς ὅμως οἰκονομολόγος ὁ Ricardo μᾶς παρέσχεν, ὅτι ἀσθενῶς μόνον διέγραψεν ὁ Σμίθ, ὅξείαν δηλονότι ἀνάγκην τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῆς διανομῆς, ἀφ' ἧς μάλιστα ἀπόψεως ἴσταιται πλησιέστερον πρὸς τὸν Quesnay ἢ τὸν Σμίθ.

Ἐν τέλει ἡ σχετικὴ κοινοβουλευτικὴ ἐρευνα ἀπεδέχθη ἐν συμπεράσματι τὸς γνώμας τοῦ Ρικάρδου. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτῇ συζήτησις ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν καλλιτέρων οἰκονομικῶν ἀντιγωνισμῶν, αἵτινες εἶδον τὸ φῶς. Ἀπὸ τότε χρονολογεῖται ἡ φήμη τοῦ Ρικάρδου καὶ ἡ σύνδεσις τοῦ μὲ τὸν Μάλθου καὶ Μίλλ.

Κατὰ τὸ 1814 γενόμενος κτηματίας ἐν Gloucesterhire ἀπεσύρθη αὐτόθι, ἐν πλήρει δὲ ἀνέσει καὶ ἀπομονώσει ἐργάζετο ἐπιστημονικῶς. Παρακολουθῶν ὅλα τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα ἐδημοσίευσεν τῷ 1816 τὸ Essays, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐμπορίας τοῦ σίτου.

Τῷ 1816 ἐδημοσίευσεν τὸ Proposal currency, εἰς ὃ ἐξετάζονται αἱ καθοριστικαὶ συνθήκαι τῆς ἀξίας τῶν νομισματοποιηθέντων μέσων, ὑπολογίζονται δὲ καὶ τὰ κέρδη τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τῆς ἀρσεως τῆς ἐξαργυρώσεως τοῦ νομίσματος.

Τῷ 1817 ἐδημοσίευσεν τὰς Principles ὅχι τόσο ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ὅσον ἐξ ἐπιμονῆς τοῦ Μίλλ.

Τῷ 1819 εἰσῆλθεν ὁ Ρικάρδο, ἕνεκα τῆς ἐκτιμήσεως ἣν ἀπῆλαυε, εἰς τὸ Κοινοβούλιον (Parliament), ὅπου ἐφήμιζε σχεδὸν πάντοτε μετὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως χωρὶς νὰ ἀνῆκει εἰς τοὺς Οὐλίγους. Ἡ ἔμφυτός του δειλία δὲν τὸν ἄφινε νὰ λαμβάνῃ συχνάκις τὸν λόγον, καίτοι ὅταν ἔκαμε τοῦτο ἀνέλυε μετὰ σπανίας δεξιότητος τὰ ζητήματα καὶ ἠκούετο μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Τὴν 7ην Ἀπριλίου τοῦ 1819 ἐγράψεν εἰς φίλόν του ὅτι δύο φορές ὠμίλησε εἰς τὸ Κοινοβούλιον ἀλλὰ μὲ μεγάλην ἐφεκτικότητα καὶ ὅτι δὲν ἐλπίζει νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν συγχίνησιν ἐκείνην τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὅταν ἀκούῃ τὸν ἤχον τῆς φωνῆς του.

Τῷ 1822 ἐδημοσίευσεν τὸ Protection to agriculture σχετικῶς μὲ τοὺς περὶ σιτηρῶν νόμους. Καὶ ἐάν δὲν εἶχεν δημοσίευσῃ οὐδὲν ἄλλο ἔργον ὁ Ρικάρδο παρὰ τοῦτο μόνον καὶ πάλιν αὐτὸ θὰ διησφάλιζε τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν πρώτων οἰκονομολόγων.

Μετὰ τὸ κλείσιμον τῆς συνόδου τοῦ 1823 ἠσχολεῖτο μὲ τὴν ἐκπόνησιν νομοσχεδίου περὶ Ἑθνικῆς Τραπεζῆς. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν ἑαυλὴν του εἰς Gatcomb Park ἠσθάνθη ἰσχυροτέρους πόνους εἰς τὰ ὦτα του, τὰ ὁποῖα ἔπασχον ἀπὸ πολλοῦ. Πρὸς στιγμὴν ἐπῆλθε βελτιώσις τις, κατόπιν ὅμως διεδηλώθη φλεγμονή, ἡ ὁποία ταχέως ἐπέφερε τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐν τῇ διαδρομῇ τοῦ 52ου ἔτους τῆς ἡλικίας του.

Τὸ σχέδιον τοῦ ὁποίου ἐπέδιωκε τὴν ἐφαρμογὴν κατὰ τὸν θάνατον του παρασκευάζετο ἀπὸ τοῦ 1816, συνίστατο δὲ εἰς τὸ ὅτι ἡ Τράπεζα δὲν θὰ ἀντήλλασε τὰ τραπεζογραμμάτια τῆς μὲ τὸν νομισματοποιημένον χρυσόν, ἀλλὰ μὲ ράβδους. Ἐνεκα τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ ράβδοι δὲν θὰ εἶχον τιμὴν κυκλοφοριακὴν, αἱ Τράπεζαι θὰ ἦσαν ὀλιγώτερον ἐκτεθειμέναι εἰς αἰτήσεις ἐξαργυρώσεως, ἐνθ' ἀφ' ἑτέρου δὲν θὰ εἶχον συμφέρον νὰ αὐξάνουν τὴν κυκλοφορίαν, λόγῳ τῆς ἀσφαλείας, ἣν τινα ὀφείλον νὰ διατηροῦν εἰς ράβδους χρυσοῦ. Τίποτε λέγει ὁ Blanqui δὲν ἦτο εὐφύεστερον τοῦ συστήματος τούτου, ἐπειδὴ παρουσίαζεν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τῆς πίστεως, χωρὶς τοῦ κινδύνου τῆς καὶ ὅλας τὰς διασφαλίσεις ἑνὸς νομίσματος χρυσοῦ, ἄνευ τῶν δαπανῶν τῆς συντηρήσεώς του.

Μεταξὺ τῶν καταλείπων του εὐρέθησαν πολλαὶ σημειώσεις ὑποστηρίζουσαι τὰ ἔργα του ἐναντίον τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Μάλθου, καθὼς καὶ χριτικαὶ αὐτοῦ διὰ τὰς πλάνας, εἰς αἷς ἐπίστευεν ὅτι περιέπεσαν ὁ Μάλθος. Τὰς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ricardo θέλομεν ἶδει κατωτέρω.

Πάντως ὁ Ricardo ὑποκατέστησεν εἰς τὴν αἰσιόδοξον κοσμοθεωρίαν τῶν τε φρυσιοκρατῶν καὶ τοῦ Σμιθ τὴν ἰδίαν ἀπαισιοδοξίαν.

Ἐπιστημονικῶς μεθοδολογικῶς αὐστηρότερον καὶ βαθύτερον τοῦ Σμιθ σκεπτόμενος, ἐπεφύεσεν ὁ Ricardo τὴν σύνθεσιν τῶν μέχρι τότε τεθέντων θεωρητικῶν προβλημάτων εἰς ἓν λογικῶς ἐνιαῖον, καθ' ἑαυτὸ συνεχόμενον, αὐτοτελῶς συνηρμοσμένον θεμελιῶδες πρόβλημα. Παρ' ὅλας δὲ τὰς ἐπιθέσεις εἰς σπουδαῖα καὶ θεμελιώδη ζητήματα τοῦ συστήματός του, παρουσιάζει τοῦτο πρὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν καὶ σήμερον ἀκόμη, μεγαλειώδη καὶ ἀνυπερβλήτον συνοχήν καὶ ἕκαστος ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ricardo καὶ ἐπὶ τῶν ὥμων τοῦ οἰκοδομεῖ (Animom). Ἡ τυπικῶς αἴτη λογικὴ πληρότης τῆς προβληματικῆς αὐτοῦ, ἐπισκιάζει καὶ αὐτὴν τὴν τυχόν οὐσιαστικὴν ἀνεπάρκειαν εἰς τινὰς τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν του. Καίτοι δὲ κατὰ τὴν ἔκτασιν τῶν θεωρητικῶν οἰκονομικῶν ἔρευνῶν του, καθὼς καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν θεμελίωσίν των, ἐπελείφθη ὁ Ricardo τοῦ μεγάλου Σκότου, ὅμως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνάργειαν μεθ' ἧς οὗτος ἐπεδίωξε νὰ ἀντιληφθῇ ἐνιαῖως μεθοδολογικῶς τὴν συνολικὴν συνάρτησιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, ἔταμεν ὅλως ἰδίᾳ νέας ὁδοὺς, ὥστε νὰ θεωρητῇ εὐλόγως ὁ κύριος ἰδρυτὴς καὶ πατὴρ τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς.

Ὡς ἐρυθροὺς μίτος διακρίνεται πανταχοῦ τοῦ ἔργου του, ἡ προσπάθεια τῆς διατυλώσεως σταθερῶν καὶ νομοτελῶν ἐπιγνώσεων, καθόσον ἀφορᾷ τὰς τίσεις καὶ τὰς φυσικὰς σχέσεις τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ θεμελίωσις καὶ ἐξάρτησις ὁλοκλήρου τοῦ περιπλόκου μηχανισμοῦ τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας ἀπὸ ὀλίγα θεωρητικὰ δόγματα. Ἀπὸ τοῦς θεμελιώδεις προϋποθέσεις ἀφορμῶνται εἰς τὴν θεωρητικὴν του ἐπίγνωσιν ὁ Ricardo: Ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸν ἰδιοσυμφέρον, πρὸς ὃ τείνει τὸ οἰκονομικὸν ὑποκείμενον, ἀπὸ τὴν ἐλευθέρᾳ συναλλακτικὴν οἰκονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν. Ὁ οἰκονομικὸς ἄνθρωπος τοῦ Ricardo ὁρᾷ ἀπολύτως ἐλευθέρως ἐν ἀτομοκρατικῷ οἰκονομικῷ συστήματι. Οὕτως ἡ ἀντίθεσις τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ συναλλαγῇ, ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς προκαλεῖ ἰσοστάθμισιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἣτις ἰσοστάθμισις ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος. Μὲ ἄλλους λόγους ὅπου ἐπικρατεῖ ἀπαρεμποδίστως ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς (1) ἡ ἀρίστη ἀτομικὴ ἀποδοτικότητα καὶ ἡ ἀρίστη κοινωνικὴ παραγωγικότης πρέπει νὰ συμπίπτουν. Ἡ ἔννοια τῶν «νόμων «τῆς φυσικῆς διανομῆς», τῆς «φυσικῆς τιμῆς», τοῦ «φυσικοῦ μισθοῦ», εἶναι, ὅτι ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω μνησθείσας προϋποθέσεις ἡ ἀνέλιξις τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων θὰ ὀφείλε νὰ φέρῃ νομοτελεῖ τινα χαρακτῆρα. Ἐκ τῶν προϋποθέσεων τούτων κατὰ συνειδητὴν, ὥς

1) Ἡ ἀπόλυτος μάλιστα ἐλευθερία δράσεως τοῦ ἀτόμου συντελεῖ ὅπως ὁ Ricardo προσδίδει εἰς τὸ κράτος μικρότερον πεδίου δράσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸν Σμιθ.

θέλωμεν διαπιστώσει κατωτέρω, θεωρητικὴν ἀρμύρεσιν, προάγει τοὺς περὶ ἐργείου προσόδου, μισθοῦ κλπ. νόμους του.

Εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ricardo ἡ Κλασσικὴ Οἰκονομία ἐμφανίζεται ἐν τῇ ὀριμωτάτῃ μορφῇ της καὶ εἰς αὐτὰ ἀναφέρεται ἡ οἰκονομικὴ κριτικὴ τοῦ Μάρξ. Ὁ Ricardo εἶναι ὁ τελειωτὴς τῆς κλασσικῆς οἰκονομίας καὶ εἰς τὸ πρόσωπόν του κλείει ὁ κύκλος αὐτῆς.

Οὗτος δὲν ἀπαμβλύνει οὐδαμῶς τὰ συμπεράσματα τῶν θεωρητικῶν ἐρευνῶν του ἀλλὰ τοῖναντίον ἀποκαλύπτει διαρκῶς καὶ ἀποκορυφώνει ἀντιθέσεις καὶ δὲν ἀποδεικνύει πρὸ οὐδεμιᾶς συνεπείας των. Ὁ Ricardo εἶναι προσανατολισμένος φυσικῶς. Ἡ διαρκῶς φθίνουσα ἐν τῇ συνεχείᾳ ἀπόδοσις τοῦ ἐδάφους θέλει ἐπιφέρει τὴν στασιμότητα, ἐνῶ ὁ Μάρξ προάγει τὴν ἀνατροπὴν κοινωνικῶς, ἀπὸ τὴν εἰδικὴν φύσιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ὁ Μάρξ ἐφαρμόζει ἱστορικὸν τρόπον ἐρεύνης καὶ διαλεκτικῶς, δηλαδὴ δι' ἀντιθέσεων, προβάλλει τὴν ἐξέλιξιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ὁ Ricardo παρουσίασεν εἰς ἡμᾶς τὰς οἰκονομικὰς ἐκδηλώσεις ἄνευ ἱστορικοῦ βάθους καὶ ἐκτὸς κάθε μορφῆς κοινωνίας. Ἡ γένεσις τῶν τριῶν τάξεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διανέμεται τὸ κοινωνικὸν προϊόν, εἶναι δι' αὐτὸν δεδομένον ἐμπειρικὸν γεγονός.

Δὲν ἐξετάζει διατί διανέμεται μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν «φυσικὴν» ἐξέλιξιν τῆς συμμετοχῆς τῶν τριῶν τοῦτων τάξεων εἰς τὸ κοινωνικὸν προϊόν. Οὕτως ὁ μὲν Μάρξ ἠρεύνησε τοὺς νόμους τῆς ἐξελίξεως τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, οἵτινες νόμοι δὲν εἶναι αἰώνιοι ἀλλὰ ἱστορικαὶ κατηγορίαι, ἐνῶ ὁ Ricardo νόμους οἰκονομικοὺς ἰσχύοντας φυσικῶς εἰς κοινωνικὴν τάξιν προκαθορισμένην. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς θεμελίωσις τῶν ἐρευνῶν τῆς κλασσικῆς οἰκονομίας εἰς τὸ ἰσχύον τότε ἐλεύθερον ἀτομοκρατικὸν σύστημα, προεκάλεσε τὴν παρανόησιν, ὅτι οἱ κλασσικοὶ ἐθεώρησαν τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα ὡς φυσικὴν τινα οἰκονομικὴν κατηγορίαν, ἐνῶ οὗτοι ὑπλῶς ἐπραγματεύθησαν τὴν ὑπ' αὐτὸ λαμβίνουσαν χώραν ἀνίπτυξιν, χωρὶς νὰ στρέψουν τὸ διαφέρον αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Λιὰ τοῦτο ὁ Μάρξ ἐρευνήσας τοὺς λόγους τῆς ἱστορικῆς διαμορφώσεως τῆς ἐκάστοτε οἰκονομίας ἀπεκλήθη ὑπὸ τινων πατῆρ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς (1).

Μὲ τὸν Ricardo ἀρχίζει νέα προβληματικὴ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος συγγραφεὺς ὁ ὁποῖος ἐν ἐπιγνώσει διαχωρίζει σαφῶς θεωρίαν καὶ πρᾶκτικὴν καὶ παρέχει οὕτως εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν τὸν χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τοῦτο βέβαια τὰ μάλιστα συνετέλεσαν καὶ αἱ συνιθῆκαι τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ricardo. Αἱ συνιθῆκαι ἐν Ἀγγλίᾳ ἦσαν τότε τοιαῦται, ὥστε μόνον του νὰ ἀνακινήθῃ τὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς. Ἡ δυσμενὴς κατάστασις τῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἐργάτου, ἡ ἰσχύσις τῆς ἐγγείου προσόδου, ἡ

(1) Πρβλ. σχετικῶς Δ. Καλιτσονάκι, Ἱστορία Πολ. Οἰκον. σελίς 263 καὶ Κούση σελ. 132 καὶ ἐξῆς.

ῥισαγωγή τῶν μηχανῶν καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς ῥογατικῆς τάξεως, ἔφερεν ἀναγκαστικῶς τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς ὡς φλέγον τῆς ἐποχῆς. Τὸ κύριον λοιπὸν διαφέρον τοῦ Ricardo στρέφεται, οὐχὶ ὕπως τὸ τοῦ Σμίθ, πρὸς τὴν παραγωγήν, ἀλλὰ πρὸς τὴν διανομὴν. Εἰς τὸν πρόλογον τῶν « Ἀρχῶν » (¹) τοῦ λέγει: « Ἡ παραγωγή τοῦ ἐδάφους πᾶν ὅτι λημβάνεται ἐκ τῆς ἐπιφανείας του διὰ τῆς συνδυασμένης καταβολῆς ἔργας, μηχανῶν καὶ κεφαλαίου - κατανέμεται μεταξὺ τριῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἥτοι τῶν γαιοκτημόνων τῶν κεφαλαιούχων ἢ τῶν κατόχων τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῶν ἀναγκαιούντων πρὸς καλλιέργειαν αὐτοῦ, καὶ τῶν ἔργατῶν διὰ τῆς φιλοπονίας τῶν ὁποίων καλλιεργεῖται τοῦτο... Ὁ προσδιορισμὸς τῶν διεπόντων τὴν κατανομὴν ταύτην νόμων εἶναι τὸ κύριον πρόβλημα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας » κλπ.

Ἐνῶ λοιπὸν διὰ τὸν Σμίθ τὸ ζήτημα τοῦ πῶς τὰ προϊόντα τῆς ἔργας διανέμονται φυσικῶς μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων, ἦτο εἰδικὸν μόνον πρόβλημα, διὰ τὸν Ricardo εἶναι τοῦτο κύριον πρόβλημα τῆς οἰκονομίας. Τὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς τοῦτο εἶναι περαιτέρω πρόβλημα ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καὶ ἀκόμη ἐν ἐσχάτῳ λόγῳ πρόβλημα τιμῆς. Ἡ διανομὴ δηλαδὴ πραγματοποιεῖται εἰς τὴν ἀτομιστικὴν συναλλακτικὴν οἰκονομίαν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνταλλαγῆς εἶναι ἡ τιμή. Ἡ τιμὴ αὕτη εἶναι ἡ τιμὴ ἀγαθῶν, ἡ μισθός, κέρδος ἢ ἔγγειος πρόσοδος. Ἢ ἀνεύρεσις λοιπὸν τῶν νόμων τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀξίας, τοῦ γενικοῦ δηλαδὴ καθοριστικοῦ αἰτίου, ἡ τοῦ μέτρου αὐτῆς εἰς τὰς ὡς ἄνω διευφύρους μορφάς τῆς εἶναι τὸ κύριον ζήτημα τῆς θεωρητικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ τὸ ἀποκλειστικόν. Διότι ὁ ἴδιος λέγει εἰς τὸν ἄνω πρόλογόν του, ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι τῆς διανομῆς ἡρτηνται ἀπὸ συντελεστιάς, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξαρρακτῆριζε τις ὡς φυσικοτεχνικά δεδόμενα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, οἱ ὅποιοι ἐπιδροῦν ἀποφασιστικῶς οὐχὶ ἐπὶ τῆς διανομῆς, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Αἱ αὗται ἐτομένως δυνάμεις αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὴν παραγωγήν καὶ ἐπομένως τὴν αὐξῆσιν ἢ ἐλάττωσιν τῆς εὐημερίας λαοῦ τινός, καθορίζουν καὶ τὴν διανομὴν τοῦ λαϊκοῦ εἰσοδήματος. Παραγωγή δὲ τέλος καὶ διανομὴ ἡρτηνται κατὰ τελευταῖον λόγον ἀπὸ τὴν ἀποδοτικότητα τῆς φύσεως (²). Εἰς τὸ σημεῖον

1) Βλ. Δαυὶδ Ρικάρδο: Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ φορολογίας (Μετὰφρασις Ν. Κωνσταντινίδου) 1938.

2) Τὸ ζήτημα τῆς ἐντάξεως ἐν τῇ οἰκονομικῇ θεωρίᾳ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς παραγωγῆς ἢ διανομῆς δὲν εἶναι τόσον εὐχερὲς καθόσον οἱ ἐμποροκράται οἰκονομοὶ ἀναμφισβητήτως ἦσαν παραγωγικῶς προσανατολισμένοι δὲν ἐρωτοῦν διὰ τὸ εἶναι, ἀλλὰ τὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ, ἔνεκα τοῦ κατ' ἐξοχὴν πρὸς πρακτικοὺς σκοποὺς ἀποβλέποντος διαφέροντος αὐτῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ὡς προάγγελον μόνον τῆς ἐπιστημονικῆς οἰκονομίας, καθόσον δὲν ἠδυνήθη αὕτη νὰ χωρίσῃ τὰ πρακτικά τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων καὶ αἱ μέθοδοι ἐρευνῆς τῆς δὲν ἦσαν ἐξειλιγμένα. Ἀλλὰ καὶ ὡς προάγγελον ὅμως οὐχὶ τῆς κλασσικῆς κατευθύνσεως τῆς Οἰκονομικῆς (Quesnay, Smith « Ἀρχαί » Δ. Καλιτσουνάκι, Τόμ. 18 (1938) Τεύχ. Α'—Β'. 2

τοῦτο ἐφάπτεται ὁ Ricardo, πρὸς τοὺς φυσιοκράτας, ἀφ' ὧν ὅμως ἀμέσως ἐν ἐπιγνώσει ἀποχωρίζεται, προάγων τὴν ρύθμισιν τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς οὐχὶ ἀπὸ τὴν ἀνεξίτηλον ἀγαθότητα τῆς φύσεως, ὡς οἱ τοῖοι, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν αὐξανομένην γλισχρότητά της. Ὁλόκληρος δὲ περαιτέρω ἡ περι

καὶ Ricardo καὶ τῶν διαδόχων της σοσιαλιστῶν [Marx], τῆς ἀρχαιοτέρας ἱστορικῆς σχολῆς [Roscher] καὶ τῆς Αὐστριακῆς σχολῆς), ἀλλὰ τῶν List, Dühring, Carey, μιᾶς κατευθύνσεως δηλαδὴ ἣτις δὲν διεμέδρωσε μέχρι τοῦδε σύστημα ὅπως οἱ κλασσικοί. Τὰ προβλήματα τῆς παραγωγῆς βαθμίδον ἐξωβελίσθησαν ἀπὸ τοὺς κύκλους ἐρευνῆς τῶν κλασσικῶν. Ὁ Σμιθ πραγματεύεται μὲν ταῦτα, ἀλλὰ οὗτος ἀποτελεῖ τὸ μεταίχμιον Ἑμποροκρατῶν καὶ Κλασσικῶν. Οἱ Φυσιοκράται τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ πλούτου διαμορφοῦν εἰς κυκλοφοριακὸν (Tableau economique), ὁ δὲ Ricardo τονίζει κατ' ἐξοχὴν ὡσαύτως τὴν κυκλοφορίαν. Ἡ παράστασις αὐτῶν περὶ ἰσοσταθμιζομένης κοινωνίας ἀτόμων τοῖς ὠδήγησεν εἰς τὴν προβληματικὴν τῆς κυκλοφορίας (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς διανομῆς) καθὼς ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικῶς ἐμψυχουμένου Ὀλοῦ τῶν Ἑμποροκρατῶν ὠδήγησεν αὐτοῦ, εἰς τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς παραγωγῆς. Οὕτως ἔχομεν τὴν στατικὴν-μηχανικὴν διδασκαλίαν περὶ ἀνταλλαγῆς-καὶ τὴν δυναμικὴν-ὀργανικὴν περὶ παραγωγῆς. Ἡ πρώτη θεωρεῖ τὴν Οἰκονομικὴν ζωὴν ὡς κατάστασιν, ἡ δευτέρα ὡς διαδικασίαν. Ἡ πρώτη ἀφορμωμένη ἀπὸ τοὺς φυσιοκράτας διαμορφοῖ τὴν σήμερον πλεόν ἀποκαλουμένην «Κοινωνικὴν Οἰκονομικὴν», ἣτις ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις κοινωνίας ἀτόμων ἀνευ οὕτως εἶπεν κράτους, ἡ δευτέρα ἀφορμᾶται ἀπὸ τοὺς ἑμποροκράτας καὶ ἐρευνᾷ «τὴν ἀρχὴν τοῦ πλούτου τῶν ἔθνων» ἡ ὡς ὁ List ὥρισεν τὴν «Διδασκαλίαν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» μὲ τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν ὀργανικῶς συνδεομένης λαϊκῆς κοινότητος καὶ ἣτις δύναται νὰ ἀποκληθῇ «Διδασκαλία περὶ τῆς Λαϊκῆς Οἰκονομίας (Volkswirtschaftslehre ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Sozialökonomik). Τὸ ρεῦμα τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐκβάλλει εἰς τὸ τῆς κλασσικῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ εἶναι αὐτοτελὲς καίτοι τὰ ὕδατα τοῦ δὲν συνήχθησαν εἰς μίαν κοίτην εἰσέει. Γενικῶς δὲ αὕτη ἀναμένει τὸν Ricardo αὐτῆς ἵνα τὴν ἀνυψώσῃ εἰς ἐπιστήμην διὰ τῆς ἐποικοδομήσεως αὐτῆς ἐπὶ διαμορφωθησομένου ἐννοιολογικοῦ συστήματος ὡς τοῦ τῶν κλασσικῶν. Εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τὸ γνωσιολογικὸν ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς καθορίζεται ρικαρδιανῶς (Aronn: Objekt & Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie 1911), ὁ δὲ Schumpeter θεωρεῖ τὴν ἐπιστήμην ἡμῶν γεννηθεῖσαν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς οἰκονομικῆς κυκλοφορίας (Epochen der Dogmen & Methodengeschichte G.d.S. I 1914). Καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ὑπεραξίας θεωρεῖται ὡς πρόβλημα διανομῆς καὶ τὸ «Κεφάλαιον» (A. IV) θέλει νὰ ἀποδείξῃ πῶς ὥρισμένοι ἐκδηλώσεις τῆς παραγωγῆς, ἐπιδρὸν ἰδιαζόντως ἐπὶ τῆς διαδικασίας τῆς διανομῆς. Sombart: der moderne Kapitalismus II 2 σ. 912 ἔ. Οἱ ἑμποροκράται εὐρίσκονται εἰς ὀξείαν ἀντίθεσιν ἐν τῇ σκέψει των πρὸς τοὺς κλασσικοὺς. Ἐὰν ᾗθελέ τις συνθηματικῶς νὰ διευτύπωνε τὰς διαφορὰς μεταξὺ των. τότε θὰ ἔλεγεν ὅτι ἡ σκέψις τῶν ἑμποροκρατῶν ἦτο ὀργανικὴ, δυναμικὴ, παραγωγικῶς ἐρευνητικὴ, ἐνεργητικὴ, ἰδεολογικὴ. Τῶν Κλασσικῶν ὡς καὶ τῶν λοιπῶν θεωρητικῶν τοῦ 19 αἰῶνος μηχανική, στατικὴ, κυκλοφοριακῶς ἐρευνητικὴ, παθητικὴ, ὕλιστικὴ. Εἰς τοὺς ἑμποροκράτας ἦτο ἀκατανόητον τὸ «ἐπιχείρημα τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου». Οὗτοι προσανατολισμένοι πολιτικῶς-ἐθνικῶς δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιληφθῶν τὰ πλεονεκτήματα τοῦ γεωγραφικοῦ καταμερισμοῦ οὔτε ἐμπόριον ὠφελοῦν ἀμφοτέροισι τοὺς συμβαλλομένους λαοὺς.

διανομῆς θεωρία τοῦ Ricardo στηρίζεται ἐπὶ τοῦ νόμου τούτου τῆς φθίνουσας ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους (Principle of diminishing returns) μετὰ τοιαύτης ὕψις καὶ συνεπείας, μεθ' ἧς οὐδεὶς οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἐπέτυχεν. Ἡ ἀπὸ τὴν ἀπαισιόδοξον ταύτην πρόβλεψιν ἐκτυλισσομένη εἰκὼν τῆς μελλοντικῆς οἰκονομίας, ἡ στάσιμος εἰς πληθυσμὸν καὶ πλοῦτον οἰκονομία, πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὸ διαρκές. Εἶναι δυνατόν λόγῳ τεχνικῶν προόδων καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων τῆς ἀγορᾶς, διὰ τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου νὰ περιορισθοῦν αἱ ἐπιδράσεις τῆς γλισχρότητος ταύτης, νὰ ἐπιβραδυνθοῦν ἢ καὶ προσκαίρως νὰ ἀνακοποῦν τελείως, ἐν τῇ συνεχείᾳ ὅμως θὰ γίνωνται διαρκῶς αἰσθητιώτεροι, μέχρι τοῦ ὧς ἄνω ἀποτελέσματός των. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμπίπτει ὁ Ricardo μετὰ τοῦ Μάλθου. Καὶ ὁ Ricardo καὶ ὁ Μάλθος διὰ τοῦ γαιοκεντρισμοῦ των τούτου καὶ εἰδικώτερον διὰ τῶν ζητημάτων τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ ἐδάφους, ἐπανατρέχουν ἐπομένως μᾶλλον τοῦ Σμιθ πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν. Ὁ Ricardo μάλιστα περιοριστότερον τοῦ Μάλθου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Ricardo ἐπέτυχε πρῶτος νὰ ἀπελευθερωθῇ πλήρως καὶ τῶν τελευταίων φυσιοκρατικῶν προκαταλήψεων, ἀφ' ὧν ὁ Μάλθος δὲν ἀπεκαθάρθη πλήρως. Ὁ Ricardo περαιτέρω ἐτόνισεν, ἐντονώτερον τοῦ Μάλθου καὶ ἐν ἀδιαπτότῳ συνεπείᾳ, εἰς τὰς βασικὰς προϋποθέσεις του, τὰς ἀναλλοιώτους συνεπείας τῆς πρωτοστατούσης ἀποδοτικότητος τοῦ ἐδάφους δι' ὅλον τὸ πρόβλημα τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς.

Ὁ Ricardo εἶναι τόσον ἐναργὴς κλασσικὸς οἰκονομολόγος, ὥστε οὐδέποτε θὰ ἀπαρχαιωθῇ. Τουναντίον ἢ μετ' ἐπιγνώσεως χρησιμοποίησις αὐτοῦ θὰ παρέχει εἰς ἐκάστην γενεὰν οἰκονομολόγων ἀδράς καὶ δημιουργικὰς ἰδέας καὶ πνευματικὴν οἰκονομικὴν ἐκγύμνασιν. Ἡ κατ' ἀρχὴν ὀρθὴ θεωρητικὴ ἔνταξις αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπίλυσιν μεγάλων οἰκονομικῶν προβλημάτων, δὲν συναντᾷται τόσον εἰς ἄλλους συγγραφεῖς. Ἄλλο ζήτημα ἂν αἱ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσαι θεωρητικαὶ προτάσεις, ἔχουν γενικὴν ἰσχὺν διὰ τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν. Τοῦτο ἤρηται ἐκ τοῦ γεγονότος κατὰ πόσον ὁ Ricardo κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν προτάσεων αὐτοῦ, ἐπιδιώκων νὰ συλλάβῃ τὰς μεγάλας γραμμάς, τὸ γενικόν, τὸ οὐσιώδες καὶ ἀναγκαῖον τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ἀπέδωκεν ἐπιτυχῶς τὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο ἐνῷ οἱ συνήθεις συγγραφεῖς ὠφελοῦν μόνον διὰ τῶν ἀληθειῶν τὰς ὁποίας διακηρύσσουσιν, ἀνήκει ὁ Ricardo εἰς τὰ ὑπέροχα ἐκεῖνα πνεύματα τῶν ὁποίων καὶ τὰς πλάνας ἀξίζει νὰ σπουδάζῃ τις ἐπισταμένως.

Ἄλλ' ὅμως πάντως οἱ ἀναγνῶσται ἐκεῖνοι μόνον δύνανται νὰ ὠφεληθοῦν πραγματικὰ ἀπὸ τὸν Ricardo, οἵτινες ὑποβάλλονται εἰς τὴν ὀχι εὐκαταφρόνητον ἐργασίαν νὰ τὸν ἀναγνώσουν ἐπισταμένως ὁλόκληρον, καὶ δὴ πολλάκις καὶ νὰ φιλοσοφήσουν ἐπὶ τῶν σκέψεων του. Μόνον ἢ ἐν τῷ συνόλῳ ἔξετασις τῶν ἰδεῶν τοῦ Ricardo ἄγει ἡμᾶς εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Εἰς τοὺς φυλλομετροῦντας ἐπιτροχάδην αὐτόν, εἰς τοὺς ἀναζητοῦντας ὠρισμένα χωρία του καὶ ἐπιχειροῦντας κατόπιν νὰ ἐξηγήσουν καὶ νὰ διορθώσουν τὴν

πραγματικότητα, ὁ Ricardo δύναται νὰ προξενήσῃ τοῦτ' αὐτὸ ζημίαν. Δὲν ὑπάρχει οἰκονομολόγος ὅστις καὶ ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν του καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του συχνώτερον τόσον νὰ παρενοήθῃ ὅσον ὁ Ricardo. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν αὐστηράν, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἶδει, ἰδιοτυπίαν τῆς μεθόδου του, ἀπὸ τὴν συντομίαν τῆς ἐκθέσεως κυριωδῶν ἀρχῶν του, ἀπὸ ὑστεροῦσαν φιλολογικὴν διατύπωσιν καὶ χρησιμοποίησιν πτωχοῦ λεξιλογίου πολυσημάντως, ἀπὸ τὴν στενὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἰδεῶν του, ἀπὸ τὴν ἀπλοϊκὴν ἐνίοτε ἐμφάνισίν των. Τέλος καὶ ὁ ἰδιαίτερος σκοπὸς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου συνετέλεσε πολὺ πρὸς τοῦτο. Τοῦτο δὲν εἶναι συστηματικὸν ἔγχειρίδιον διὰ τοὺς ἀρχαρίους, οὔτε καὶ διὰ τοὺς πολλούς, ἀλλὰ ἐπιδιώκει νὰ μεταδώσῃ εἰς βαθεῖς μύστας τῆς ἐπιστήμης, εἰς ὅσον τὸ δυνατόν ἐπιστημονικὴν καὶ ἀδρὰν μορφήν, τὰ νέα συμπεράσματα τῆς αὐτοτελοῦς θεωρητικῆς ἐρεῦνης του. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Sismondi, ὁ ἴδιος ὁ Ricardo εἶπεν, ὅτι δὲν θὰ εὗρίσκοντο 25 πρόσωπα ἐν Ἀγγλίᾳ, τὰ ὁποῖα θὰ ἠγνούον τότε τὸ βιβλίον του.

Ὁ Ἀρχικὸς τίτλος τοῦ σπουδαιότερου ἔργου τοῦ Ricardo (1), τὸ ὁποῖον εἰς ὠρισμένα σημεῖα μὲ τὰς πολλὰς ὑποθέσεις του, ὑπενθυμίζει μαθηματικὰ ἔγχειρίδια, ὑποδηλοῖ πλεῖστα ὅσα. Ὅτι τὸ γνωσιολογικὸν ἀντικείμενον του ὑπέκειτο εἰς ὠρισμένας νομοτελείας, δηλαδὴ ἀναγκαστικὰς συναρτήσεις αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, τὸ λεξίδιον «οἷον» ὑπεδήλου βεβαίως, ὅτι δὲν ἀπεσκοπεῖτο αὐθυπόστατον συστηματικῶς συνηρθερωμένον ἐννοιολογικὸν οἰκοδόμημα, ἀλλὰ ὅ,τι πράγματι εἶναι: σειρὰ δηλαδὴ μικροτέρων δοκιμίων, ἐλευθέρως ἐπακολουθούντων ἄλληλα, περὶ τῶν σπουδαιότερων οἰκονομικῶν καὶ φορολογικῶν προβλημάτων. Καίτοι τοῦτο ἐννοητέον καθόσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μόνον ἐμφάνισιν τῆς διαρθρώσεως τοῦ ἔργου, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον συνεκῶς, ἐνιαίως καὶ μεθοδολογικῶς συνήρτηται μετὰ πρωτοφανοῦς δυνάμεως, εἰς καθ' ἑαυτὸ θεμελιούμενον αὐτόνομον σύστημα. Περατέρω τὸ δημονομομικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖον διαφέρει τόσον τῶν τε Ricardo καὶ Σμίθ, μαρτυρεῖ τὴν σπουδαιότητα ἣν οὗτοι ἀπέδωσαν, ὡς καὶ οἱ φυσιοκρίται, εἰς τὴν δυναμικὴν ὑπόστασιν τοῦ Κράτους, διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του. Πόσον δὲ μειριοφρόνως πρὸς ὅλα ταῦτα ἐπιπροσθίεται: «Ἐὰν οἱ ὑπ' αὐτοῦ θεωρούμεναι ὄρθαι ἀρχαὶ ἀποδειχθούν ἔχουσιν οὕτως, ἐναπόκειται εἰς ἄλλους ἰκανωτέρους αὐτοῦ νὰ πειρασθῶσιν ἐντάς μέχρι τῶν σπουδαιότερων συνεπειῶν των».

Ἡ Μ ἐ θ ο δ ο ς. Ἡ μέθοδος τοῦ Ricardo εἶναι λίαν προχωρημένη ἀφαίρεσις. Ἐπιδιώκει νὰ ἀνεύρῃ τοὺς ἀμεταβλήτους θεμελιώδεις νόμους τῶν συναλλαγῶν, ὅπως οἱ φυσιοδ' φ ι τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Ἀναγνωρίζει τὸ

1) On the principles of Political Economy and Taxation 1817. Ἐπὶ πολὺ ἐδίσταζεν ὁ Ricardo νὰ δημοσιεύσῃ τὰς «Ἀρχάς» του. Ἐπέσθη ὁμοῦς εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ J. Mill. Εἶναι περίεργον πῶς ὁ Ricardo ἐφωβεῖτο τὴν δημοσιότητα, καίτοι ἐπίστευεν σταθερῶς εἰς τὰς ἰδέας του.

πολυσύνθετον τῶν οἰκονομικῶν ἐκδηλώσεων, καὶ τούτου ἕνεκα ἀκριβῶς δὲν ἐπιδιώκει τὴν παντοειδῆ αὐτῶν ἐρμηνείαν. Ἐὰν μία οἰκονομικὴ ἐκδήλωσις ἐπιτελεῖται διὰ τῆς συνεργασίας περισσοτέρων συντελεστῶν, ὁ Ricardo ἀπομονώνει τὸν ἐκάστοτε ἐρευνώμενον συντελεστήν, εἴτε ἀποσιωπῶν τοὺς λοιπούς, εἴτε θεωρῶν αὐτοὺς ἀμεταβλήτους ('). Γενικῶς δὲ ὁ Ricardo γράφει πάντοτε ὑπὸ προϋποθέσεις τινας, τὰς ὁποίας πάντως σπανίως μᾶς καθορίζει ρητῶς, συχνὰ δὲ μαντεύομεν αὐτὰς μεταξὺ τῶν γραμμῶν του. Εἰτα ζητεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας του τόσῃν τοῦλάχιστον ἰδίαν πνευματικὴν αὐτενέργειαν, ὥστε, τὸ ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ἐκεῖνας διαπιστωθὲν συμπέρασμά του, νὰ τὸ μεταφέρουν ὀρθῶς εἰς τὰς περιπλοκωτέρας συνθήκας τῆς πραγματικότητος.

Ἡ νομοτέλεια τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων - ἡ ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις (ἰδιοσυμφέρον, συναλλακτικὴ ἐλευθερία, ἀτομοκρατικὸν σύστημα) λαμβάνουσα χώραν - δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναπηδῇ ἐκ τοῦ περικλόκου συνόλου τῆς πραγματικότητος ἐκ τῆς ἀκατεργάστου ταύτης ὕλης τῆς ἐμπειρίας. Ἡ πραγματικότης ὅπως αὕτη εἶναι καθ' ἑαυτήν, εἶναι ἀσύλληπτος, καθίσταται δὲ προσιτὴ καθόσον ἡ ἐπιστήμη, διὰ τῶν θεμελιωδῶν κατατακτικῶν ἔννοιῶν της, δεσπόζει αὐτῆς καὶ μετασχηματίζει οὕτως αὐτήν εἰς γνωσιολογικὸν ἀντικείμενον. Οὕτως ὁ Ricardo ἔβλεπε τὴν πραγματικότητα ὑπὸ τὸ πρῆσμα τῶν ὡς ἄνω οἰκονομικῶν κατατακτικῶν ἔννοιῶν του, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεχείρησε νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ γεγονότα καὶ νὰ κυριαρχήσῃ τούτων, δι' ἐνιαίας συνεποῦς μεθοδολογικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἀφηρημένη αὕτη μέθοδός του εἶχε ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ διαπιστώσῃ τὴν νομοτελικὴν σχέσιν τῶν γενικῶν καὶ διαρκῶν οἰκονομολογικῶν ἐκδηλώσεων (Permanent causes), οὐχὶ δὲ τῶν εἰδικῶν καὶ προσκαιρῶν (disturbing, temporary causes). Πολλὰ θεωρεῖ αὐτοῦ κρινόμενα καὶ ἐκτιμώμενα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπολύτου συμφωνίας αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, θὰ ἠλέγχοντο ὡς ἐσφαλμένα. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ricardo παρελάνθηθη ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων. Οἱ μὴ κατανοήσαντες τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐρεῦνης, ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν ὄχι μόνον ἀμέτρους ὑπερβολάς, ἀλλὰ πλήρη ἄγνοιαν τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ἀσφαλῶς, ἐντελῶς ἀδίκως. Ἀνὴρ διαρκῶς ἀγωνιζόμενος, συγγραφεὺς ἀσχοληθεὶς εἰς πολὺμικὴν καὶ συζητήσεις ἀπροϋποθέτως, ὅσον κανεὶς ἄλλος πιθανώτατα συγχρονός του, ἐκ γενετῆς Ἰουδαῖος, ἀποδεχθεὶς τὸν χριστιανισμόν, πλουτίσας διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ ἀναμφισβητήτως, ἐξελιχθεὶς εἰς ἓνα ἐκ τῶν πρώτων τραπεζιτῶν καὶ μελῶν τοῦ κοινοβουλίου, δὲ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μὴν ὑπῆρξε πρακτικὸς. Ἄν καὶ εἰς τὰς «Principles» αὐτοῦ ὑπολαμβάνει πάντοτε ἀπλᾶς

1) Ὁ Ricardo παρεβλήθη (Blanqui) πρὸς μηχανικόν, ὁ ὁποῖος κατασκευάζει μηχανὰς συμφώνως πρὸς τὴν μηχανικὴν θεωρίαν, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν του τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα τῆς τριβῆς, τῆς ἀντιστάσεως, τοῦ ἀέρος, τῆς θερμοκρασίας, τοῦ ὕδατος.

περιπτώσεις, ἵνα ἐμφανίσῃ ἐνώπιον ἡμῶν ὅσον τὸ δυνατόν ἀνάγλυφα τὰς διδασκαλίας του, δὲν εἶναι δυνατόν ἀπὸ τὴν ὥς ἂν πλουσίαν πεῖραν τῆς ζωῆς του νὰ μὴ ἐγνώριζεν ὅτι δὲν ἐξαντλεῖται οὕτως ἡ πληθὺς τῶν οἰκονομικῶν ἀλληλεπιδράσεων. Ὑπετίμα θίμως τὴν σπουδαιότητα τῶν δευτερευουσῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπεπρόσθουν εἰς τοὺς ἀφηρημένους συλλογισμούς του, διὰ τὴν εὐχέρειαν μόνον τῆς θεωρητικῆς διατυπώσεως. Ὁ συνδυασμὸς μάλιστα τῆς ἐκ τῆς πείρας ἀποκτηθείσης πρακτικῆς, μετὰ τοῦ πρὸς θεωρίαν καὶ τὴν καθολικὴν σύλληψιν ῥέποντος πνεύματός του, μᾶς ἀποκαλύπτει ἴσως τὸ μυστικὸν τῆς μεγάλῃς του ἐπιτυχίας καὶ ἐπιρροῆς. Διότι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Ἀγγλὸς οἰκονομολόγος, ὅστις ἀνήγαγε τὰ τρέχοντα ζητήματα εἰς γενικά θεωρητικὰ τοιαῦτα, καὶ ἐπέτυχε νὰ ἐπιδράσῃ ἡ θεωρητικὴ σκέψις ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ὥς π. χ. διὰ τοῦ ἔργου του «The High Price of Bullion a proof of the depreciation of Banknotes 1810» ἐπέτυχε τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐξαργυρώσεως τῶν τραπεζογραμμάτων ὑπὸ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας. Ἡ προβληματικὴ καὶ αἱ ἀντιλήψεις τοῦ τε Ricardo καὶ Μάλθου ἀφορμῶνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Ἀγγλίας· τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα τῶν ἐπεδίωκον τὴν διαφώτισιν αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ὅμως διέβλεπον εἰς τὸ βάθος σκιερὰν. Ὅτε Ricardo καὶ Μάλθος καὶ ἄλλοι οἰκονομολόγοι, ἔλαβον θέσιν δι' ἰδιαιτέρων ἐργασιῶν αὐτῶν εἰς τὰ φλέγοντα τότε ζητήματα καὶ συνειργάσθησαν εἰς ἐπιτροπὰς καὶ ὥς μέλη τοῦ Κοινοβουλίου εἰς τὰς μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισί τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν ἀγγλικὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἀσκήσαντες σοβαρὰν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῆς.

Ὅταν ὁ Ricardo ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι περὶ ὧν ὁμιλεῖ εἶναι ἰδεώδεις οἰκονόμοι, δηλαδὴ καθοδηγοῦνται μόνον ἀπὸ τὸ ὀρθῶς διαγνῶσθαι συμφέρον αὐτῶν, ἀσφαλῶς θὰ ἐγνώριζεν ὅτι ἐν πολὺν ἐλάχιστον ποσοστὸν ἐκ τούτων ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ, εἶναι τοιοῦτοι οἰκονόμοι. Πολὺν ὀλιγώτερον θὰ ἐφαντάσθη ποτὲ ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐγίνοντο τοιοῦτοι. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διατυπωμένην ὑπόθεσιν, ὅτι γαιοκτημῶν, κεφαλαιοῦχος, ἐργάτης, εἶναι πάντοτε διαφορετικὰ πρόσωπα, ἐνῶ συνήθως οἱ πλείστοι ἀγρόται συνενοῦν ἐν τῷ προσώπῳ των καὶ τὰς τρεῖς ιδιότητες. Ὅλοι αἱ μεγάλοι ἀνακαλύψεις, αἱ ὁποῖαι κατέστησαν ἀθάνατον τὸ ὄνομα τοῦ Ricardo, στηρίζονται ἐπὶ τοιούτων ἀφαιρέσεων. Οὕτω π. χ. ἡ θεωρία του περὶ ἐγγείου προσόδου, στηρίζεται ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ὅλα τὰ ἀγροκτήματα εἶναι πλήρως ὁμοία, καθόσον ἀφορᾷ τὴν εἰς αὐτὰ καταβαλλομένην ἐργασίαν, ποσότητα κεφαλαίων, τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τῆς ἐκμεταλλεύσεώς των καὶ μόνον καθόσον ἀφορᾷ τὴν φυσικὴν εὐφορίαν των καὶ βέβαια τὴν διαφορετικὴν τοποθεσίαν των παραλλάσσουν. Ἡ διδασκαλία του ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ὥψωσις τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας, ἄνευ πτώσεως τῶν κερδῶν καὶ ἀντιστρόφως, ἰσχύει ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ συνολικὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα δὲν αὐξάνεται. Ἡ θεωρία τοῦ Ricardo περὶ τῆς φορολογικῆς ἀπωθήσεως, προϋποθέτει ὅτι ἕκαστος φορο-

λογοῦμενος εὐθύς ὡς ἡ ἀπόδοσις τοῦ κεφαλαίου του ἀρχίζει νὰ υποβιβάζεται καίτω τῆς συνήθους ἐν τῇ χώρᾳ σιάντης, μετατοπίζει τοῦτο εἰς ἄλλον παραγωγικώτερον κλάδον. Τὰς μεταβατικὰς δυσχερείας ὁ Ricardo ὡς ἐπιστήμων παραβλέπει τελείως, ἐνῶ ὡς πρακτικῶς τραπεζίτης ἀσφαλῶς θὰ τὰς ἐγνώριζε καὶ τὰς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐπλούτιζεν. Ἡ θεωρία του περὶ τῶν τραπεζογραμματίων (ἐφ' ἧς ἐοτηρίχθη μετὰ ταῦτα ἡ θεωρία τῆς κυκλοφοριακῆς σχολῆς) ἀγνοεῖ πάντα τὰ λοιπὰ ὑποκατάστατα τοῦ χρήματος, ὡσπύτως τὰς ἐπιδράσεις τῆς βραδυτέρας ἢ ταχύτερας κυκλοφορίας, προσέχει δὲ μόνον τὰς προσότητες τοῦ μεταλλικοῦ καὶ τῶν τραπεζογραμματίων. Παρόμοιόν τι ἰσχύει διὰ τὴν περιώνυμον θεωρίαν τῆς ἀξίας τοῦ Ricardo, εἰς παρανόησιν τῆς ὁποίας οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ νεωτέρου σοσιαλισμοῦ, ἐθεμελίωσαν τὰ συστήματά των. Εἰς, τὸσον ἔμπειρος, τὸσον εἰς τὴν αὐτοπαρατήρησιν ἡσυχμένοιο ἀνὴρ, ὡς ὁ Ricardo, ἀναμφιβόλως θὰ ἐγνώριζεν ὅτι ἡ ἀποταμίευσις καὶ ἡ οἰκονομικὴ τοποθέτησις κεφαλαίου τινὸς εἶναι διάφορος καὶ εἶδος πρᾶξις, αὐτῆς ταύτης τῆς ἐργασίας καὶ ὅτι οἱ καθ' ἕκαστον συντελεσταὶ οὗτοι τῆς παραγωγῆς, στηρίζονται ἐπὶ οὐσιωδῶς διαφόρων προϋποθέσεων καὶ ἔχουν νὰ ἀντιζυγίσουν διάφορα ἐμπόδια ὅτι τέλος ὑφίστανται σοβαρότατα διαφορὰ ἐν τῇ σχέσει τοῦ παγίου καὶ κυκλοριακοῦ κεφαλαίου, εἰς τοὺς καθ' ἕκαστον κλάδους τῆς παραγωγῆς. Ἐὰν παρὰ ταῦτα οὗτος φέρει κεφάλαιον καὶ ἐργασίαν ὑπὸ τὸν αὐτὸν παρανομασίην, τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου του : ἡ διαδικασία τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κεφαλαίου μεταφέρεται εἰς τὴν ἀφρημένην ἐκείνην χώραν, εἰς ἣν ἀκόμη δὲν ὑπάρχει ἔργειος πρόσοδος καὶ ὅπου ὅλα τὰ οἰκονομικὰ ὑποκείμενα εἶναι ἰδεώδεις οἰκονόμοι.

Ἐὰν θεωρήσωμεν τὰς ἀφαιρέσεις ταύτας ὡς παραστάσεις ἐκ τῆς πραγματικότητος ἢ ὡς ὁδηγίας διὰ τὴν πραγματικότητα, τότε κάθε ἀρχάριος ἐν τῇ ἐπιστῇ θὰ ἠδύνατο νὰ τὰς ἐλέγξῃ. Ἐν τούτοις ἡ παιδαριώδης αὐτὴ εὐχέρεια θὰ ὤφειλε νὰ μᾶς καταστήσῃ προσεκτικούς, ὅτι ἔνα τὸσον ἔσοχον πνεῦμα ὡς ὁ Ricardo, τοῦ ὁποίου ἡ ὕψυτις καὶ ἡ συνέπεια ἐν τῇ σκέψει μᾶς ὑπενθυμίζει πολὺ τὸν μέγαν συμπατριώτην του Σπινόζαν, ἄλλως πῶς θὰ ὑπελάμβανε τὰ πράγματα.

Κατελήξαμεν οὕτω εἰς τὸ περιώνυμον ζήτημα τῆς θεωρητικῆς ἀφαιρέσεως παρὰ τῷ Ricardo. Ποῖος δηλονότι σύνδεσμος ὑπάρχει μετὰ τῆς πραγματικῆς ζωῆς καὶ τῆς θεωρίας εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ricardo, περὶ οὗ τόσα ἐγρίψαν. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι ὁ Ricardo ἐν ἐπιγνώσει μᾶς παρουσιάζει ἰδεώδες νοητὸν ἐπινόημα καὶ ὅτι ἐπανειλημμένως ὑπέδειξε τὴν σχετικὴν ἢ ὑποθετικὴν ἰσχύϊν τῶν νόμων του. Ἐπίστευσε δηλαδὴ ὅτι ἡ πραγματικὴ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ διατρέχει πολὺ περισσότερον πολὺπλοκα καὶ δὲν ἀπεικονίζον ἐπομένως αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ του τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν κοινωνικοοικονομικὴν ζωὴν, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον εὐριστικαὶ ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι διεμορφοῦντο ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας, ἀνμετροῦντο δὲ κατόπιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ τὴν διαγνώσουν περαιτέρω εἰς τοὺς

πολυπλοκωτέρους ὁρους της καὶ τὰ ἰδιαίτερα ἱστορικὰ αἰτία της. Διευτύωσε δηλαδή ὁ Ricardo ἰδεώδη διανομὴν συναλλακτικῆς οἰκονομίας, ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁποίας εἶναι ἐπομένως συνειδητῶς ἀφηρημένον. Μάλιστα ἐκ τοῦ γεγοτὸτος τούτου ἠθέλησαν νὰ ἐξηγήσουν τὰς πολλὰς ἐν τῇ πρακτικῇ ἀποκλινούσας ἀπὸ τὰς θεωρητικὰς του διδασκαλίας, ἀπόψεις του, καθόσον ἀφορᾷ τὰ συγκεκριμένα οἰκονομοπολιτικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς του. Ἄλλοι τοῦναντίον ἰσχυρίσθησαν, ὡς καὶ ἐγὼ νομίζω ὀρθῶς, ὅτι ὁ Ricardo δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ ἓνα πλασματικόν, μὴ πραγματικόν, ψευδὲς ἐπινόημα ἀναχωρῶν ἀπὸ τὸν καθαρὸν οἰκονομικὸν ἄνθρωπον, ὅστις πολὺ σπανίως συναντᾶται ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ. Μᾶλλον ἠθέλησε νὰ μᾶς παρυστήσῃ τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, ὅπως προσπαθοῦν νὰ ἐπιβληθοῦν ἐν τῇ συνεχείᾳ των, παρ' ὅλους τοὺς διαταραχτικοὺς συντελεστὰς ἐξωοικονομικῆς φύσεως. Ὅπως καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ άτομον ἐν τῇ πορισμῷ τῶν ἀγαθῶν, ὀφείλει νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐλαχίστου μέσου διὰ νὰ μὴ ὑφίσταται ζημίαν, καὶ εἰς τὰ μεγάλᾳ χρονικά διαστήματα θὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἔνεκα τῆς λογικότητος τοῦ οἰκονομικοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μηχανικῆς πίεσεως τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων. Δὲν ἀπορρέει δηλαδή ἡ ἀρχὴ αὕτη μόνον ἐκ τῆς φύσει ἐγωϊστικῆς τοῦ ἀτόμου διαθέσεως, ἀλλὰ εἶναι καὶ προσταγὴ τῆς γλισχρότητος τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν καὶ τοῦ ἀπεριορίστου τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀξία ἐπομένως τῶν οἰκονομικῶν νόμων ἔγκειται εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῶν τάσεων τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν ἐν τῇ διαρκείᾳ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ κυριότερος παράγων τοῦ πραγματικοῦ αἰτιώδους οἰκονομικοῦ νόμου.

Δὲν ἀφορᾷ λοιπὸν ἡ ἀφαίρεσις τοῦ Ricardo τὸν ἄνθρωπον, ὡς συνήθως πιστεύεται, αὐτὸν τοῦτον ὡς ὅλον τι, δὲν ἀπομοιώνει μίαν μόνον ψυχικὴν του τάσιν, ἀλλὰ κάμνει ἀφαίρεσιν παροδικῶν μόνον ἐξ ἐξωτερικῶν αἰτιῶν καθοριζομένων διαταραχῶν. Ἀφαιρεῖ τὰς προσκαίρους ἢ διαταραχτικὰς αἰτίας, ἔναντι τῶν ὁποίων οἱ συντελεσταὶ τῆς οἰκονομικότητος, τὰ διαρκῆ αἰτία θὰ ἐπικρατήσουν πάντοτε ἐν τῇ συνεχείᾳ. Κατὰ ταῦτα οἱ προϋποθέσεις τοῦ Ricardo δὲν εἶναι μεθοδολογικὰ ἐπινόηματα, ἀλλὰ ἐκ τῆς πείρας τῆς πραγματικῆς ζωῆς διαπιστούμενα γεγονότα. Ὁ Ricardo ἤθελε κατὰ ταῦτα νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν πλήρη πραγματικότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐν τῇ διαρκείᾳ, αἱ ὑπ' αὐτοῦ ὑπολαμβανόμεναι προϋποθέσεις θὰ ἐπεβάλλοντο ὡς κινήτριαι δυνάμεις. Τὸ γνωσιολογικὸν ἀντικείμενόν του ἄρα πηγάζει ἀπὸ τὰ σύγχρονα αὐτοῦ οἰκονομικὰ γεγονότα καὶ ἡ θεωρία του παριστᾷ τοιαύτην τῆς συγχρόνου ἐλευθέρας κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας.

Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν μέθοδον ταύτην τοῦ Ricardo πρέπει περαιτέρω οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ παρορῶμεν διὸ ἡ πραγματικότης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ricardo συνεφύει πολὺ περισσότερον πρὸς τὰς ὑποθέσεις του, ἀφ' ὅσον σήμερον. Εἶναι ἄλλωστε κοινοτοπία διὸ εἰς συγγραφεὺς δύναται δικαίως νὰ κριθῇ μόνον εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ἐποχῆς του. Ἐπομένως μὲ τὴν

θεωρητικὴν ἀφαίρεσίν του, ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἀπομεμακρυσμένος ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ἢ ὅσον ἡμεῖς σήμερον θὰ ἀπομακρυνώμεθα, ἐὰν ἠθέλομεν νὰ πραγματευθῶμεν τὰ ζητήματα καθ' ὃν τρόπον τὰ ἐπραγματεύθη οὗτος. Κρατικαὶ παρεμβάσεις εἰς τὴν οἰκονομικὴν λειτουργίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἦσαν πολὺ σπανιώτερον, ἄλλαι δὲ καθαρῶς κοινωνικαὶ δυνάμεις, ὥπως ὁργανώσεις τῶν ἐργοδοτῶν, ἐργατῶν, ποικιλόμορφοι σύνδεσμοι καρτελλικῆς μορφῆς δὲν ὑπεδύνουν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῇ πρακτικῇ σπουδαίῳ ρόλῳ. Ἦτο τέλος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἡ βιομηχανικῆς ἐξέλιξης καὶ οἱ φορεῖς τῆς ἦσαν πολὺ περισσότερον οἰκονομικὰ ὑποκείμενα, ἢ ὅσον σήμερον, ὅποι ὀφείλουν νὰ καθοδηγοῦνται ἐν μεγάλῳ μέτρῳ καὶ ἀπὸ κοινωνικὰς ἢ ἐθνικὰς ἀπόψεις. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε ἡ θεωρία τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου καὶ τὸ *laissez-faire*, ἢ ὅσον ἐπεκράτησεν, προσέδιδον αἴγλην καὶ κύρος εἰς τὴν Κλασσικὴν Οἰκονομίαν, μεθ' ἧς στενώτατα συνεδέοντο. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Κλασσικὴ Σχολὴ ἐκυριάρχησεν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν, ἢ ὅσον ἀνταπεκρίνεται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας.

Κάμνει λοιπὸν ὁ Ricardo θεωρητικὴν ἀφαίρεσιν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅχι ὅμως ἀπὸ τὴν πραγματικότητα μεγάλων χρονικῶν διατημάτων. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἰδιοτυπία αὕτη τῆς μακροκύκλου ἀφαρέσεως, ἡ παρέκλισις του ἀπὸ τὰ πρόσκαιρα διαταρακτικὰ αἷτια καὶ ὁ τονισμὸς τῆς μακροχρονίου γραμμῆς τῆς ἐξελίξεως, καθιστοῦν αὐτὸν ὑπερόχον ἐρευνήτην μακροσκοποῦ οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῶν μεγάλων γραμμῶν ἀποτελεῖ διόραμα ἀπωτάτου μέλλοντος, συγχρόνως ὅμως ἐξυπηρετικοῦ ἀμέσων σκοπῶν πρακτικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Δι' αὐτὸ καὶ σήμερον ὅλαι αἱ θεωρίαι τοῦ Ricardo ἀποτελοῦν τὸ κέντρον τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς συζητήσεως καὶ πρὸς αὐτὸν μετ' ὀφελείας καὶ ἀποτελεσματικῶς ἀνατρέχει πᾶς τις, ὅστις ἀναζητεῖ λύσιν τῶν σημερινῶν ἐπὶ τάπητος ζητημάτων.

Ὡς δευτέρα ἰδιοτυπία τοῦ Ricardo παρουσιάζεται ἡ προσπάθειά του νὰ μᾶς ἐμφανίσῃ τὴν ἐξέλιξιν. Ὁ τρόπος λοιπὸν τῆς ἐρευνῆς του δὲν εἶναι στατικός, δὲν ἐπιδιώκει δηλαδὴ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν οἰκονομίαν εἰς κατάστασιν ἐξισορροπήσεως αὐτῆς μόνον, ἀλλὰ ἡ ἐρευνά του εἶναι δυναμικὴ, δηλαδὴ διαφέρει νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἀλληλοδιαμόρφωσιν τῶν εἰσοδημάτων ἐν τῇ ἐξελίξει (1). Ἐφόσον λοιπὸν ἐπεδίωκε νὰ μᾶς ἐκτυλίξῃ εἰς μεγάλης χαρακτηριστικὰς γραμμὰς εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τῆς οἰκονομίας, ὥφειλε φυσικῶς νὰ θεωρήσῃ τὴν ἐκάστοτε ἰσορροποῦν κατάστασιν αὐτῆς ἢ τὴν ἄλλως στατικὴν λεγομένην καὶ νὰ διαπιστώσῃ κατόπιν τὰς μετατροπὰς, αἵτινες λαμβά-

1) Ὁ συντελεστής ὅστις κατὰ τὸν Ricardo ὑποδύεται σπουδαῖον ρόλον εἶναι, ἡ πολλάκις ἀναφερθεῖσα ἤδη, γλισχρότης τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους, ἡ ὁποία δύναται μὲν συνεχῶς πάντοτε νὰ καταπολεμηταί προσωρινῶς ἀποτελεσματικῶς, διὰ τελεποποιήσεων τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς, ὡς ἀναπόφευκτόν τι ὅμως ἐν τέλει θὰ ἐπιβληθῇ. Τοιοῦτοτρόπως ἐπιδράται τὸ εἰσόδημα καὶ ἡ διανομή του καὶ τὰς ἐπιτελουμένας αὐτὰς μεταβολὰς ἐρευνᾷ ἐκτενῶς ὁ Ricardo.

νουν χώραν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ δυναμικοῦ συντελεστοῦ, τῆς αὐξοῦσης γλισχρότητος τῆς φύσεως, ἐν τῇ διαμορφώσει καὶ διανομῇ τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου. Ἦτο ὑποχρεωμένος λοιπὸν νὰ συγκρίνῃ τὰς διὰ γραμμῆς τινὸς ἐξελιξέως διαχωριζομένας ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ των στατικὰς καταστάσεις τῆς οἰκονομίας.

Ἀντικείμενον λοιπὸν τῶν ἐρευνῶν του δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἀπόληψις τῆς ἐγγείου προσόδου, τοῦ κέρδους καὶ τοῦ ἡμερομισθίου ὑπὸ ὠρισμένων κοινωνικῶν τάξεων, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὥς ἐσφαλμένως ἐθεωρήθη, ἡ προέλευσις τῶν διαφορῶν κτήσεως καὶ εἰσοδήματος μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς - ὅπερ πρόβλημα κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιλύσῃ ἡ θεωρία - ἀλλ' ἡ φυσικὴ (¹) ἐξέλιξις τοῦ μεριδίου τῶν τριῶν τούτων κλάδων τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν παραγωγὴν καὶ ἡ προώθησις ἐν τῷ κεντρικῷ τούτῳ ζητήματι τῆς ἐρεῦνης του πέραν τῶν ἐλάχιστα ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν παρεχόντων, ὥς ἀνωτέρω ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο προκατόχων του.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἀπεκλήθη ὑπὸ τοῦ Oppenheimer λίαν ἐπιτυχῶς συγκριτικοστατιστική. Ἡ ἀνάπτυξις δηλαδή ὠθεῖ διαρκῶς πρὸς νέαν κατάστασιν ἐξισορροπήσεως, ὥστε πάντοτε νὰ εἶναι δυνατὴ ἐκ νέου, ἀλλὰ ἐπὶ βάσει διαφόρων προϋποθέσεων στατικὴ τις ἔρευνα. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, ἡ ὁποία ἥρτηται πρὸ παντὸς ἀπὸ τὴν γλισχρότητα τῶν φυσικῶν δώρων, δίδει ἔπειτα εἰς τὸν Ricardo τὴν λύσιν διὰ τὴν διαφώτισιν τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς του. Ἐὰν δὲ ὁ Quesnay θεωρεῖται ὁ καλλιτέχνης τῆς μεμονωμένως θεωρουμένης στατικῆς καταστάσεως, ὁ Ricardo εἶναι ὁ ἀριστοτέχνης τῆς συγκριτικοστατικῆς ταύτης μεθόδου.

Ἡ συγκριτικοστατικὴ αὕτη μέθοδος τοῦ Ricardo ἐμπερικλείει πάντως πολλοὺς κινδύνους ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τῶν ἐλαχίστων εἶναι, ὅτι πολλοὶ ἐφήμεροι ἐκδηλώσεις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς παρισμένουν ἀνεξήγητοι, ἡ καὶ ἐνίοτε φαίνονται ἐναντιοδρομοῦσαι πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Ricardo. Ἐν τούτοις τὸ ἔμπειρον βλέμμα τοῦ οἰκονομολόγου, ὁφείλει νὰ διακρίνῃ τὰ πρόσκαιρα τῶν διαρκῶν αἰτίων. Πάντως ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος δι' ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῶν οἰκονομικῶν ἐκδηλώσεων, καίτοι ἡ ἄνευ ὅρων καὶ μονομερῆς χρῆσις της παρουσιάζει τὰ ὡς ἄνω ἀσύμφορα. Πολλοὶ ὀλίγοι ὁμως ἐπιστήμονες ἐφεῦρον μεθόδους μεγαλειώδους ἰδιοτυπίας, τὰς ὁποίας δὲν ἐφήρμοσαν ὑπερμέτρως. Πάντως ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία δὲν διατρέχει κίνδυνον, διὰ τῶν ἀφαιρέσεων τούτων τοῦ Ricardo, νὰ χάσῃ τὴν ποικίλιαν τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πραγματικῆς ζωῆς, τὸνναντίον οἱ ὀξέως ἀποκορυφούμενοι τύποι του, οἷς μᾶς παρέσχεν διὰ τὰ πολυπλο-

1 Ὡς φυσικότης ἐνταῦθα θεωρεῖται ἡ νομοτέλεια, ἡ ὁποία ἰσχύει δι' ὅλας τὰς οἰκονομίας. Ἡ οἰκονομία δηλονότι ὑπόκειται εἰς ἰδίους ἀνεξαρτήτους τῆς πολιτικῆς νόμους. Ἡ διαδρομὴ της λαμβάνει χώραν μηχανικῶς, ἀνεπηρεάστως καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν σχεδίων καὶ διαρρυθμίσεων τῶν ἀνθρώπων.

κώτερα ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἤσκησαν ἀναπόφευκτον γοητείαν ἐπὶ ὁλοκλήρων γενεῶν καὶ σήμερον δὲ οὗτος ἔχει θερμοὺς καὶ ἀνευ ὄρων θαυμαστάς.

Εἴτε ὅμως ἠκολουθεῖτο εἴτε ἐπολεμεῖτο εἰς τὰς διδασκαλίας του ὁ Ricardo, αὐταὶ εὗρισκονται καὶ σήμερον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὸ κέντρον τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς συζητήσεως καὶ οὐδεὶς ὅστις διαφέρεται διὰ τὰ θεωρητικὰ ταῦτα προβλήματα δύναται νὰ ἀντιπαρέλθῃ τὸν Ricardo. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁρθῶς χαρακτηρίζεται ὡς ὁ τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐξασκήσας οἰκονομολόγος κατὰ τὴν 19ην ἑκατονταετηρίδα. Οἱ ἐπίγονοι αὐτοῦ, εἴτε ἀπεδέχθησαν ἀνεπιφυλάκτως τὰς διδασκαλίας αὐτοῦ, ὅπως ὁ Mc. Culloch, εἴτε διεμμόρφωσαν ἰδιαιτέρως αὐτάς, ὡς ὁ J. S. Mill, εἴτε ἀπεχορύφωσαν πρὸς ἐξυτηρέτησιν ἰδίων σκοπῶν πολλὰς τῶν διδασκαλιῶν του, ὡς τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ ὁρισμένων ἀντιπροσώπων θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν αἱ διδασκαλαί τοῦ Ricardo προσεβλήθησαν ἀπὸ τῶν διαφορωταίων σημείων οὕτω π. χ. ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ψυχολογικῆς κατευθύνσεως, ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἰδιαιτέρως δὲ ὑπὸ τοῦ Μάρξ καὶ Rodbertus. Παρὰ ταῦτα ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς παλαιότερας γερμανικῆς σχολῆς, ὁ πολὺς Roscher, συνέστησε θερμῶς τὴν σπουδὴν τοῦ Ricardo, διότι ἀκριβῶς αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἐπικρατοῦσα ἱστοριοσταιστικὴ καὶ πρακτικοπολικὴ μέθοδοι συνέτεινον σπουδαίως πρὸς σύγχυσιν τῆς θεωρητικῆς ἀναλύσεως. Τὸ ἔργον τοῦ Ricardo δὲν ἐκγυμνάζει ἡμᾶς μόνον πνευματικῶς, ἀλλὰ πολὺ καὶ ἀπὸ τῆς θεωρίας του ὁρθῶς κατανοοῦμεν καὶ μὲ ἐλαχίστας τροποποιήσεις βελτιοῦμεναι πιραμένουν καὶ σήμερον ἀνεπιφυλάκτως ἰσχυρὰ ἐπιστημονικὰ ἀποκτήματα, ὅπως π. χ. ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, ὁρισμένα σημεία τῆς περὶ χρήματος διδασκαλίας αὐτοῦ κλπ. Ἡ δὲ μὴ ἀκολουθημένη σήμερον ἐκ τῶν διδασκαλιῶν του ἐλευθερία τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ὠδηγήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ζηλευτὴν οἰκονομικὴν εὐμάρειαν καὶ σταθερότητα συναλλακτικὴν.

Τὸ σύστημα λοιπὸν τοῦ Ricardo δὲν ἐκτυλίσσεται εὐχερῶς πρὸ τῶν ὁμμάτων μας, ἀλλὰ ὁμοιάζει κατὰ προσφυῇ παρομοίωσιν, πρὸς τὰ δεόμενα προσεκτικῆς καὶ κοπιώδους συναρμογῆς καθ' ἕκαστον τμήματα παιδικῶν ἀθυρμάτων, διὰ νὰ ἀποτελεσθῇ ἐξ αὐτῶν τὸ ὅλον κατασκεῖασμα. Οὕτω καὶ ὁ Ricardo μᾶς διδὲι τοὺς καθ' ἕκαστον ὀγκολίθους τῆς διανοητικῆς του ἐπινοήσεως καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἡμᾶς ὅπως τοὺς τακτοποιήσωμεν προσφόρως εἰς τὸ πνευματικὸν οἰκοδόμημά του. Τὸ ἀποτέλεσμα πάντων τούτων ὑπῆρξεν ἡ συγχὴ παρανόησις καὶ παρερμηνεία τοῦ Ricardo, ὡς ὀλίγων διανοητῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.

Ὑπὸ τὸ ἄνω πνεῦμα ἔχει ἀποκαταστῇ εἰς τὴν σημερινὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν πανταχοῦ ὁ Ricardo πλήρως. Εἰς τε τὴν Ἀγγλίαν (Ashley), Ἀμερικὴν (Hollander), Γαλλίαν (Gide-Rist), Γερμανίαν (Roscher, Ammon, Budge), Ἰταλίαν (A. Loria) κλπ. παρ' ὅλην τὴν τυχὸν περίσκεψιν

δι' ὠρισμένους τῶν διδασκαλιῶν του, ἀναγνωρίζεται ἡδιαφιλονικήτως πλέον ἢ ὑπέροχος καὶ ἱστορικὴ δημιουργία του εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης.

Τὸ συμπέρασμα τῆς ὅλης προηγηθείσης ἀναπτύξεως εἶναι κατὰ ταῦτα διὰ τὴν θεωρητικὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν θὰ εὕρῃ περαιτέρω τὸν δρόμον αὐτῆς ἀνατρέχουσα πρὸς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὴν ἔφερε εἰς τὴν ζωὴν: τὰς «Ἀρχάς» τοῦ Ricardo, διότι μέχρι σήμερον εἰς τὴν οἰκονομικὴν προβληματικὴν δὲν ἐπροχωρήσαμεν οὐδὲ βῆμα μετὰ τὸν Ricardo πρὸς τὰ ἔμπροσς καὶ μόνον ἐλπίς περιμένει ἡ ἐκ νέου ἀναδρομὴ πρὸς τὸν Ricardo, νὰ μᾶς διασφαλίσῃ τοιαύτην βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς προβληματικῆς. Διὰ τοῦς λόγους τούτους ὁ Ricardo παραμένει ἔκτοτε ὁ ὑπατος τῶν οἰκονομολόγων ὧν τῶν λαῶν.

Τὸ ἀπρὸ ὑπόθετον τῆς ἐρεῦνης του. Κριτικὴ ἡσκήθη κατὰ τοῦ Ricardo καὶ δὴ ἐνωρίτατα καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως καθόσον ἀφορᾷ δηλαδὴ τὴν μονομερῆ δῆθεν κεφαλαιοκρατικὴν προσήλωσιν του. Ἡ μομφὴ αὕτη, ἡ ἐκ τῆς προκαταλήψεως δηλαδὴ καὶ συμφέροντος καθοδήγησις τοῦ Ricardo εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν του ἐρευναν ὑπῆρξεν ἀδικαιολόγητος καὶ προσήφθη μόνον ἀπὸ τὸν φανατισμὸν τῆς Γερμανικῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς (1).

Διεμφισβήτησαν περαιτέρω ὡς φαινομενικὴν τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ, εἰρωνευθήσαν τὸν περὶ ἐγγείου πρὸσόδου νόμον του, ὅταν παρέβαλον τοῦτον πρὸς τὸν νόμον τῆς βιρτύτητος τοῦ Νεύτωνος καὶ ἐθεώρησαν αὐτὸν ὡς τὸν συγκεντρῶσαντα καὶ διευθύνοντα ὀξείατα τὸν φθόνον τοῦ κινήτου κεφαλαίου (Money-Interest) κατὰ τῶν γαιοκτημόνων (Land-Interest), διὰ τὴν ἀρπαγὴν ἣν οὗτοι πραγματοποιοῦν ἐναντι τῶν ἄλλων τάξεων. Τέλος ἐθεωρήθη ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία τοῦ Ricardo ὡς πειθήνιος ὑπηρετρία τῶν ἀποκλειστικῶν συμφερόντων τοῦ κινήτου κεφαλαίου, ἡ δὲ περὶ ἀξίας διδασκαλία του ὡς προσπίθεια δικαιολογήσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ κεφαλαίου, ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἐπιδιώξεως φυσικῆς δικαιοσύνης. Ὁ Ricardo ἀπεκάλυψε δῆθεν εἰς ἡμᾶς γυμνὸν τὸν κεφαλαιοκρατισμὸν, ἄνευ οὐδενὸς ἀνθρωπισμοῦ, ἄνευ ψευδοαισιοδοξίας καὶ τοῦτο δέον νὰ ἐθεωρῇτο ὡς ἡ μεγαλυτέρα του ὑπηρεσία. Ὁ δὲ Μάρξ τὸν ἀποκαλεῖ κυνικόν. Ἄλλοι εἶπον ὅτι ἡ ἐργασία ὑπειμνήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸ κεφάλαιον ἐξυψώθη εἰς κινήτηριον δύναμιν τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Ἡ διατήρησις τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἐθεωρήθη ἀπλοῦν μέσον καιωτέρου καὶ περιωρισμένου εὐδαιμονισμοῦ μέρους μόνον τῆς κοινωνίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐργάτης ὑπέστη θεωρητικὴν ἀφαίρεσιν εἰς τὰς ἀπασχολουμένας «χειράς» καὶ τὴν

1) T h . B e r n a r d i : Versuch einer Kritik der Gründe die für grosses und kleines Grundeigentum angeführt werden 1849. A d H e l d : Zwei Bücher über die soziale Geschichte Englands 1880. S c h u l z e - G a e v e r - n i t z : Zum sozialen Frieden 1890 καὶ ἄλλοι μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Schmoller.

«ἐργασίαν». Τὸ κεφαλαιακὸν κέρδος ἐθεωρήθη τὸ μόνον ἀληθὲς καθαρὸν εἰσόδημα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀνώμαλον τῆς ἐγγείου προσόδου.

Τέλος ἡ ἀφηρημένη ἔρευνα τῆς ἐπιστήμης, ὡς σχέσεων οἰκονομικῶν μεγεθῶν ἢ ποσοτήτων ὠδήγησεν εἰς διδασκαλίαν τοῦ δικαίου τῶν ἰσχυροτέρων καὶ ἐπομένως παρεσκεύασε τὸ ἔδαφος δι' ἀνεπιεικῆ ἐπιδίωξιν συμφερόντων καὶ ἐπέδρασεν οὕτως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν. Καίτοι δὲ ὁ Ricardo καὶ οἱ μαθηταὶ του δὲν ἐπέτυχον νὰ προστήσουν τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ὑπερεμάχουν, κατὰ τοὺς ὡς ἄνω κριτικούς, ὅμως ἔδωσαν διὰ τῶν διδασκαλιῶν των τούτων ὅπλα εἰς χεῖρας ἄλλων προσώπων, πρεσβευόντων τελείως διαφορετικὰς περὶ τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων ἀντιλήψεις. Δι' ὃ καὶ ἀπεφάνθη τὴν αἰστηρὰν κρίσιν του, ἀριστος γνώστης τῆς οἰκονομικῆς φιλολογίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Hasbach ὅτι σπανίως ἐξημιώθη ὑφ' ἐνὸς καὶ μόνον προσώπου ἐπιστήμη τόσον, ὅσον ὑπὸ τοῦ Ricardo ἡ οἰκονομική.

Καὶ ὅμως ἀντικειμενικῇ ἔρευνα θέλουσα νὰ ἐννοήσῃ τὸν Ricardo ἀπὸ τὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς του, ἀπὸ τὴν ὑποδειγματικῶς σεμνοπρεπεῖ διαβίωσιν του καὶ ἀπὸ πολλὰ πολὺ ὡραῖα χωρία τῶν ἔργων του, καὶ ἰδίως τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν κοινοβουλευτικῶν λόγων του, δύναται νὰ ἐξαγάγῃ ἀσφαλῶς, ὅτι μαμμωνισικαὶ καὶ σοσιαλιστικαὶ ἀπὸψεις ἦσαν μικρὰν τοῦ μεγάλου ἀνδρός καὶ μόνον ἀπὸ τοὺς τυφλοὺς ὁπαδοὺς ἢ ἀντιπάλους του συνήχθησαν. Ὁ Ricardo οὔτε πόρρωθεν ἐπεθύμει, ἵνα ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀπέβαινε πρὸς μονομερῆ ὠφέλειαν ὠρισμένων κοινωνικῶν τάξεων. Οὗτος διεκρίνετο διὰ τὴν αὐστηροτάτην ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα. Κατευθύνετο μόνον ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καθαρᾶς γνώσεως οὐχὶ δὲ τοῦ συμφέροντος ὠρισμένης τάξεως. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον ὅτι πολλάκις διδασκαλῖαι του παρεποιήθησαν πρὸς τὸ συμφέρον ὠρισμένων πρακτικῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων. Ἀπροκατάληπτος ἐξέτασις τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Ricardo, παρουσιάζει αὐτὸν ἀναμφισβητήτως, ἐμπνεόμενον εἰς τὰς διδασκαλίας του ἀπὸ ἰσχυρωτάτην ἐπιθυμίαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας. Οὔτε ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, τῶν ὁποίων οἱ λόγοι προσηγομύζοντο πρὸς τὰς περιστάσεις ἢ ἐνεπνέοντο ἀπὸ τυφλὰ πάθη, ἢ ἐπεζήτει εὖνοιαν ἢ συνεκκατεῖτο ὑστεροβούλως. Οὗτος ὁδηγὸν εἶχε τὴν ἀλήθειαν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον.

Τὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα ἀνεκίνει ὁ Ricardo ἴσως ξηρῶς, ἐπαγγελματικῶς θὰ ἔλεγέ τις. Λέν ἐνεφανίζεται εἰς αὐτὰ ἡ βαθυτέρα περὶ ζωῆς καὶ κόσμου θεωρία του καὶ ὁ δύσκολος ἀφ' ἐτέρου τρόπος τῆς ἐκφράσεώς του συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ παρανοηθῇ οὗτος. Ὅπως ὅμως καὶ ἐν ἡθελέ τις χαρακτηρίσῃ τὴν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Βένθாம், ἣν ὁ Ricardo κατὰ πόδας ἠκολούθει, ὡς ὠρελισμιστικὴν, μονομερῆ, περιορισμένην ἢ ἐσφαλμένην, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τῆς ἀποδοθῇ μόνον ὅτι ἠγνόησε ταξικὰ συμφέροντα. Τὸ σύνθημά της ἦτο : Ἡ μεγίστη εὐτυχία τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ.

Τὸν μέγιστον δὲ ἀριθμὸν ἀσφαλῶς ἀπαιτίζει ἡ ἐργατικὴ τάξις, ἣν καὶ ἀλλαχοῦ εἶχε θεωρήσει ὁ Ricardo ὡς τὴν σπουδαιοτάτην κοινωνικὴν τάξιν.

Ἄς ἀναμνησθῶμεν ἔτι τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ricardo διὰ τὰς μηχανάς, τὰς ὁποίας εὐθαρσῶς καὶ εὐσυνειδήτως ἐτροποποίησε εἰς τὴν τρίτην ἔκδοσιν τῶν «Ἀρχῶν» πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἐργατῶν καὶ αἱ ὁποῖαι τόσον διαφέρουν ἀπὸ τὴν αἰετρον αἰσιοδοξίαν τοῦ Mc Culloch καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ περὶ ἐφεδρικοῦ ἐργατικοῦ στρατοῦ μαρξιστὴ θεωρία. Περαιτέρω τὴν ζωηρῶς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν του, ὅπως διὰ τοῦ ἔθιςμοῦ τοῦ ἐργάτου εἰς ἀνωτέραν εὐζωίαν ἀποφευχθῇ ὁ ὑπερπληθυσμός, ιδέαν ἀποτελοῦσαν τὴν ἀρίστην ἐπίκρισιν τοῦ διαβοήτου περὶ μισθοῦ σιδηροῦ νόμου. Ἐλλείπει ὅθεν, παρὰ τὰς ἐναντίας ἀντιλήψεις, εἰς τὴν γερμανικὴν ἰδίως οἰκονομικὴν φιλολογίαν, κίθε συνειδητὴ ἡ ἀνεπίγνωτος συσχέτισις μεταξὺ τῶν περὶ διανομῆς διδασκικῶν τοῦ Ricardo καὶ τῶν οἰκονομοπολιτικῶν ἀπόψεών του, εἰς ἃς ἀπὸ καθαρῶς συνειδήσεως καὶ ἀπροϋποθέτως πάντοτε ἐπίστευεν. Τὸ διαφέρον του διὰ τὰ καθαρῶς ἀφηρημένα θεωρητικὰ προβλήματα διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ κατὰ τὴν 11 7βρίου 1823 ἐπισυμβάντος θανάτου του, (τὴν 31 Αὐγούστου) εἰς ἐκτενῆ ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Μάλθον ἐπανερευνᾷ τὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν του⁽¹⁾. Οὐδέποτε τέλος ὑπῆρξεν ὁ Ricardo ἀντιπρόσωπος συμφερόντων ὀρισμένων τάξεων, οὔτε ἐν αὐτῷ τῷ Κοινοβουλίῳ. Ἡ Κοινοβουλευτικὴ μεταρρυθμίσις του μάλιστα ἀπεσκόπει εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς δυνάμεως τῶν γαιοκτημόνων καὶ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς εὐπραγίας τῶν εὐρέων λαϊκῶν μαζῶν. Οἱ δασμοὶ τοὺς ὁποίους ἐπεδίωκον οἱ γαιοκτῆμονες ἠῦξανον τὴν ἔγγειον πρόσοδον, ἐνῷ ἡ κυβέρνησις ἔπρεπε νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ὑποβιβάζει τὴν τε ἔγγειον πρόσοδον καὶ τοὺς μισθοὺς, ὑψώνει τὸ κέρδος καὶ συντελεῖ οὕτω εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἴψωσιν τῶν κεφαλαίων ἐξυπηρετικῶν γενικῶς τῆς ὅλης οἰκονομίας. Τοῦτο ὅμως θὰ ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς δυνάμεως τῶν γαιοκτημόνων ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ.

Ἡ θέσις του πρὸς τούτοις εἰς τὰ πρακτικὰ ζητήματα τῆς ἡμέρας, ἐπαβεβαιοῖ περμιτέρω, ὅτι οὗτος ἀνέπτυσε τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἀποβλέπων πρὸς τὴν ἀλήθειαν μόνον, ὡς φυσιοδίφης ἐρευνήτης, ἀνευ οἰκονομοπολιτικῶν σκοπῶν καὶ οὐχὶ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ κεφαλαίου. Διὰ τοῦτο ὅταν σκοποὶ πρακτικῆς πολιτικῆς ἐπεπρόσθουν εἰς τὴν καθαρὰν θεωρίαν, δὲν ἐπέμενεν εἰς αὐτήν, ὡς ἀμετάπιστος δογματικός. Ἐπιτρέπει π. χ. μέχρι σημείου τινὸς κρατικὴν παρέμβασιν εἰς τὴν ἐμπορικὴν πολιτικὴν, ὡσαύτως ζητεῖ τὴν κρατικοποίησιν τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας, διότι ἡ ἰδιωτικὴ τράπεζα δὲν ρυθμίζει τὴν κυκλοφορίαν τοῦ χρήματος συμφώνως πρὸς τὰ γενικὰ συμφέροντα, διότι τὰ κέρδη τῶν μετόχων ἦσαν ἐξαιρετικῶς ὑπερβολικά καὶ δὲν ἦτο δίκαιον τοῦτο ἐφόσον προήρχοντο ἐκ δημοσίων

1) Φαίνεται νὰ μὴ ἱκανοποιητο πλήρως ἀπὸ αὐτήν, διὸ καὶ ἠῤῃατο ἵνα ἀρνησθῇ αὕτη ἀπὸ δυνάμιν μᾶλλον δεδοκιμασμένην.

ὠφελημάτων. Ἄλλοτε ἐπεξήγησε τὴν παρέμβασιν τοῦ Κράτους διὰ τὰ πολὺ μεγάλα κέρδη τῶν κεφαλαιούχων, ἔνθα τῶν πιπτοισῶν τιμῶν τῶν δημητριακῶν καθὼς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Κράτους πρόνοιαν διὰ τὴν ἰδρυσιν ταμείων γήρατος, ὑπερψήφισε δὲ τῆς καταρτίσεως ἐπιτροπῆς διὰ τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν σχεδίων τοῦ Owen. Δὲν ἀλληλαπεκλείοντο λοιπὸν κατ' ἀρχὴν παρὰ τῷ Ricardo ἡ ἐλευθερία τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ ἡ κρατικὴ παρέμβασις, ἀλλὰ τοῦναντίον ἀλληλοσυνεπληροῦντο. Ὅταν ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς ὠδήγει εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀδυνάτων ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἐχρωματίζετο ὡς ἀνελεύθερος καὶ ἐκμειαλλευτὴς, τότε ὁ πολιτικὸς φιλελευθερισμὸς ὥφειλε νὰ περιορίσῃ τὸν πρῶτον. «Εἶναι ἀκριβὸν τὸ τίμημα τῆς οἰκονομικῆς τελειοποιήσεως ὅταν αὕτη καταδυναστεύει τοὺς ἀσθενεῖς».

Πλὴν τοῦ ἀληθοῦς χαρακτήρος του ἦτο καὶ ἡ μετριοφροσύνη του μεγάλη. Ὁ Βένθαμ μᾶς λέγει ὅτι μόνον διὰ τῶν ἐπανειλημμένων πιέσεων τοῦ James Mill ἐδημοσίευσεν τὰς «Ἀρχάς» του. Ὁ αὐτὸς Mill τὸν παρεκίνησε νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἔδραν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ καὶ πάντοτε ὅταν αὐτόθι ὤμιλοι εἶχε τὸ ἀντιδρῶν συναίσθημα τῆς ἀνεπαρκείας, παρ' ὅλην τὴν σοφίαν του. Οὕτως σπανίως νὰ ἐφαρμόζεται ἐπιτυχέστερον ἢ γνωστῇ ρῆσιν τοῦ Κουντιλιανοῦ διὰ τὸν Κικέρωνα, ὅσον διὰ τὸν Ricardo: *Sciat se non parum profecisse cui Ricardo valde placebit*.

6. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ RICARDO

Ἡ περὶ ἀξίας θεωρία τοῦ Ricardo, μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει τὸ ἔργον του καὶ τὴν ὁποίαν ἔχει ὡς καθοδηγητικὸν μίτον διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ὅλου οἰκονομικοῦ προβλήματος, δὲν εἶναι ἐκ τῶν μεγάλῃ ἐπιρροὴν ἐξασκησασῶν θεωριῶν του, καίτοι ἐπὶ ταύτης, ἔστω μέχρι σημείου τινὸς παρανοηθείσης, ἐστηρίχθη ὁ Μάρξ διὰ νὰ διαμορφώσῃ τὴν περὶ ὑπεραξίας θεωρίαν του. Ὁ Ricardo εἰς τὴν περὶ ἀξίας διδασκαλίαν του ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ Σμίθ παραλαβὼν, κατ' ἄλλους μὲν ἀνεξετάστως κατ' ἄλλους δὲ ὅπερ καὶ ὀρθόν, μετὰ ἰδίαν ἐπεξεργασίαν, τὴν περὶ ἀξίας διδασκαλίαν τοῦ Σμίθ. Πραγματικῶς ὅμως ὁ πρῶτος διατυπώσας τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ τὴν φικαρδιανὴν ἀντίληψιν εἶναι ὁ W. Petty (1623—1687). Ὁ Ricardo ἀντεπροσώπεν, ὡς προλαβόντως δύναται νὰ λεχθῇ, ἀντικειμενικὴν τινα περὶ ἀξίας διδασκαλίαν, πλησιάζουσαν τὴν γενικὴν θεωρίαν τῶν παραγωγικῶν ἐξόδων. Δὲν εἶναι ἐπομένως ὁ Ricardo καθαρῶς ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν του τῆς θεωρίας τῆς ἐργασίας.

Διὰ τῆς περὶ ἀξίας θεωρίας του ἠθέλησε νὰ μᾶς ἐμφανίσῃ ὁ Ricardo τὸν θεμελειώδη νόμον τῆς διαμορφώσεως τῶν τιμῶν, ἐπεξήγησε δηλαδὴ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς μέσας ἐν διαρκείᾳ, ἢ ὅπως θὰ ἐλέγαμεν σήμερον τὰς στατικὰς τιμὰς. Ὁ Ricardo παραλαμβάνει παρὰ τοῦ Σμίθ τὰς διακρίσεις τῆς ἀξίας εἰς ἀξίαν χρήσεως καὶ ἀνταλλακτικὴν, διαφέρεται ὅμως οὗτος μόνον διὰ τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν, τῆς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ ἀνέυρῃ τὸν καθοριστικὸν λόγον. Ἐνῷ δὲ ὁ Σμίθ ὁμιλῶν περὶ ἀξίας πότε μὲν ἐννοεῖ τὴν ἀξίαν χρήσεως,

πότε δὲ τὴν ἀνταλλακτικὴν, ὁ Ricardo ἐρευνᾷ πάντοτε τὴν τελευταίαν. Ἡ ἀξία χρήσεως εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, ἀλλὰ ὁ βαθμὸς τῆς χρησιμότητος δὲν εἶναι προσδιοριστικὸς λόγος τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας: «Ἡ χρησιμότης δὲν εἶναι... τὸ μέτρον τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καίτοι εἶναι ἱπολύτως οὐσιώδης δι' αὐτήν». «Τὸ ὕδωρ καὶ ὁ ἀήρ εἶναι ἐξαιρετικῶς χρήσιμα, εἶναι πράγματι ἀπαραίτηται εἰς τὴν ἵπαρξιν μας. Ἐν τούτοις ὑπὸ ὁμαλῆς συνθήκας οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκτιήσωμεν εἰς ἀντίσπλλαγμα τούτων. Ὁ χρυσὸς ἀντιθέτως, καίπερ μικρᾶς χρησιμότητος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀέρα καὶ τὸ ὕδωρ, ἀνταλλάσσεται ἀντὶ μεγάλης ποσότητος ἄλλων ἀγαθῶν».

Τὸν Ricardo ἐνδιαφέρουν περαιτέρω αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὄχι αἱ μεταβολαὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας αὐτῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ἰνωτέρω μνημονευθεῖσαν γενικὴν μεθοδολογικὴν ἰδιοτυπίαν του. Αἱ σχετικαὶ ἀνταλλακτικαὶ ἀξίαι πάντων τῶν ὑπὸ ἐλευθέραν συναλλακτικὴν οἰκονομίαν εὐρισκομένων ἀγαθῶν ἀλληλοσυσχετίζονται, συμφῶνως πρὸς τὰς ποσότητις ἐργασίας, αἵτινες ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν παραγωγὴν των, βάσει τῆς διαρκείας τοῦ χρόνου τῆς ἐργασίας. Δὲν ὑπολογίζεται ὁμοῦς μόνον ἡ ἐργασία, ἡ καταβληθεῖσα ἀμέσως διὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία ἀπλητήρη διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν κεφαλαιακῶν λεγομένων ἀγαθῶν. ἢτοι τῶν ἐργαλείων, τῶν πρώτων ἢ βοηθητικῶν ὑλῶν κλπ.

Ὁ Ricardo θεωρεῖ τὴν ἐργασίαν ὡς καθαρῶς τεχνικὴν τινα κατηγορίαν. Ὅλα τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα αἶνα παραλαμβάνει ὁ Σμιθ ἀμέσως ἀπὸ τὸν Hume, ἐμμέσως δὲ ἀπὸ τὸν Locke ἀποκαθαίρονται πλήρως ὑπὸ τοῦ Ricardo. Δι' αὐτὸν ἡ ἐργασία εἶναι ἡ τεχνικὴ, ποσοτικῶς (τούτου δ' ἕνεκα καὶ ὡς μέτρον χρησιμοποιοιμένη) κατανεμομένη διαδηλώσις τῆς δυσχερείας, τὴν ἀντιτάσσει ἡ γλισχρότης τῆς φύσεως κατὰ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν. Ὅταν καλεῖ τὴν ἐργασίαν «foundation» τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, δὲν ἐννοεῖ ὅτι αὕτη εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς λόγος τῆς ἀξίας. Αὕτη ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ὡς καθωρισμένην ποσοστόν, τὴν γνωσιολογικὴν βάσιν ὠρισμένης σχέσεως ἀξίας τῶν καθ' ἕκαστον ἀγαθῶν πρὸς ἄλληλα. Πάντως ὅλα τὰ ἀρχικὰ συστατικὰ τμήματα τῶν παραγωγικῶν ἐξόδων ἀναλύονται καὶ δύνανται νὰ μετρηθοῦν εἰς ποσοτὰ (Quanta) ἐργασίας.

Ἡ συγκριτικοστατικὴ ἀποψις τοῦ Ricardo ἔχει ὡς ἀναγκαίαν περαιτέρω συνέπειαν νὰ μὴ ἐνδιαφέρουν αὐτὸν αἱ δεδόμεναι ἀξίαι τῶν ἀγαθῶν καθ' ὠρισμένον χρόνον, ἀλλὰ αἱ μεταβολαὶ τῶν σχετικῶν αὐτῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιών κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Τούτου ἕνεκα παρέρχεται ὁ Ricardo δύο γεγονότα τὰ ὁποῖα ἐπιπροσθιοῦν εἰς τὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν του. Τὸ ἐν εἶναι ἡ ποιοτικὴ ἐργασία, δηλαδή ἡ διαφορὰ τῶν εἰδῶν ἐργασίας καὶ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν, μὲ ἄλλους λόγους ἢ διαφορὰ ἐκτιμήσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν ἱκανοτήτων. Ὁ Ricardo ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἡ διάφορος ἐκτίμησις διαφόρων εἰδῶν ἐργασίας παρέμεινε κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς ἐξελέξεως σχεδὸν ἡ αὐτή, ὥστε δύναται τις ἅπαξ διὰ παντός νὰ τὴν θεωρῇ ὡς δεδομένην. «Ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν

ὅτι οἰαυδήποτε ἀνισότης καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας, δηλαδή ὅσονδήποτε περὶ πλεονέκτητος χρόνου, ἰδιοφυΐα καὶ δεξιότης καὶ ἂν ἀπρητήθη πρὸς ἐκμάθησιν τοῦ ἐνὸς ἐπαγγέλματος ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄλλο, ἡ ἀνισότης αὕτη διατηρεῖται σχεδὸν ἡ αὐτὴ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ τοῦλάχιστον ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι λίαν ἀσήμαντος ἀπὸ χρόνου εἰς χρόνον, ἐπιδρωσά ὥς ἐκ τούτου ἀσθενῶς, ἐν βραχεὶ διαστήματι, ἐπὶ τῆς σχετικῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν. Ἡ δευτέρα δυσχέρεια εἶναι αἱ τροποποιήσεις ὡς ἀναγκαστικῶς ὑφίσταται ὁ περὶ ἀξίας νόμος τοῦ Ricardo, ἔνεκα τῆς διαφόρου συνθέσεως τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ σταθερὰ καὶ μεταβλητὰ ἢ κυκλοφοριακὰ τμήματα καθὼς καὶ τὴν διάφορον διάρκειαν τῶν σταθερῶν (1) τμημάτων, ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς ταῦτα καὶ ἔνεκα τοῦ νόμου τῆς ἐξισώσεως τῶν κεφαλαιακῶν κερδῶν. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ricardo τονίζει πρὸ παντὸς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ τροποποιήσεις αὗται καθόσον ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας, εἶναι μικροῦ εἰδος σπουδαιότητος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐπίδρυσιν τῶν μεταβολῶν, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἐκάστοτε ἀναγκαίαν δαπάνην χρόνου, δηλαδή τὴν ποσότητα ἐργασίας ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν ἀγαθῶν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων ἡ ἐν τῇ ἀγορᾷ τιμὴ των κανονίζεται ἐκ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐπιθυμίας τῶν ἀγοραστῶν. Ἀποκλίνουν ἐπομένως ἔνεκα τῆς διαφορότητος τῶν λόγων τούτων αἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ τιμαὶ διαρκῶς ἀπὸ τὰς φυσικὰς, καίτοι ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ ἐπανέρχωνται πρὸς αὐτὰς ἔνεκα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Τὸ κέρδος δηλαδή τοῦ κεφαλαίου εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς παραγωγῆς, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἐξισοῦται διὰ τῆς μετακινήσεως ἢ παλινδρομήσεως τῶν κεφαλαίων πρὸς κλίδους παραγωγῆς αὐξανομένου ἢ μειουμένου κέρδους. Ἡ τοιαύτη δὲ κεφαλαιακὴ παλίρροια καὶ ἄμπωτις ἀπεργάζεται τὴν τάσιν τῶν τιμῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸς τὴν φυσικὴν των ἰσοστάθμισιν.

Ἐμφανίζεται περαιτέρω γενικὴ συνάρτησις τῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν. Ἡ ποσότης ἐνὸς ἀγαθοῦ δὲν ἡρτῆται μόνον ἀπὸ τὴν ἀνταλλακτικὴν σχέσιν τοῦ ἀγαθοῦ τούτου, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκ τῆς ἀνταλλακτικῆς σχέσεως ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν. Τοῦτο δηλαδή σημαίνει ὅτι εὐρίσκεται εἰς ποσοτικὴν σχέσιν πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ καὶ οὕτως ὑπάρχει συγχρόνως δεδομένη μία ἀνταλλακτικὴ σχέσις ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν μεταξύ των. Αἱ ἀνταλλακτικαὶ δηλονότι σχέσεις ἀλληλοσυναρτῶνται ἀποτελοῦσαι σύστημα καὶ ἡ μεταβολὴ μιᾶς τούτων σημαίνει τὴν μεταβολὴν ὅλων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀξία προσέει τῶν ἀγαθῶν ἡρτῆται ἀπὸ τὴν ποσότητα αὐτῶν ἔναντι τῶν ἐπιθυμιῶν ἢ ἀναγκῶν ἡμῶν. Ἐχομεν ἐπομένως δύο συντελεστίς: τὸν ἀντικειμενικὸν τῆς σχετικῆς ποσότητος τῶν ἀγαθῶν καὶ τὸν ὑποκειμενικὸν τῆς ποθητότητος αὐτῶν. Ἡ ἀντικειμενικὴ ποσότης τῶν ἀγαθῶν ἐξ ἧς ἡ ἀξία των συνεξαγτᾷται, δὲν εἶναι δεδομένη, ἀλλὰ δύναται διὰ τῆς ἐργασίας νὰ αὐξηθῇ καὶ νὰ προσαρμωσθῇ μέχρι σημείου τινὸς πρὸς τὸς ἀνάγκας μας. Ἐπιδρᾷται ἐπομένως ὑπὸ τοῦ πόθου μας καὶ συγκαθορίζεται ὑπ' αὐτοῦ.

1) Τὸ τμήμα τοῦτο ἀποτελεῖ πρότυπον τῆς ὀξείας σκέψεως τοῦ Ricardo. «Ἀρχεῖον» Δ. Καλιτσουνακί, Τόμ. 18 (1938) Τεῦχ. Α'—Β'.

Ὁ Ricardo εἶναι λοιπόν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀντιπρόσωπος ἀντικειμενικῆς τινος περὶ ἀξίας θεωρίας, ἣτις παραδέχεται ὡς μέτρον τῆς ἀξίας ἀντικειμενικόν τι κριτήριον. Καὶ ὡς τοιοῦτο ὁ Ricardo καθώρισεν ἀρχικῶς τὴν ἐργασίαν, ἐπέφερεν ὅμως τοσαύτας τροποποιήσεις εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ὥστε νὰ συγκатаλέγεται μᾶλλον πρὸς τοὺς θεωρητικοὺς τῶν παραγωγικῶν ἐξόδων.

Καὶ ἐρχόμεθα οὕτω εἰς τὸ γενικώτερον ζήτημα κατὰ πόσον ἡ θεωρία τῶν παραγωγικῶν ἐξόδων λύει τὸ ζήτημα τῆς ἀξίας, ἀφοῦ τὰ ἐξοδα εἶναι αἱ τιμαὶ τὰς ὁποίας θέλομεν νὰ ἐξηγήσωμεν. Διότι ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν εἶναι ζήτημα ἂν προσδιορίζεται τελειωτικῶς ὑπὸ τῶν παραγωγικῶν ἐξόδων τόσον, ὅσον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς ζητήσεως τῶν καταναλωτῶν. Διότι τὰ πράγματα δὲν ἔχουν ἀξίαν, διότι ἀπλητήθησαν ἐξοδα διὰ τὴν παραγωγὴν των, ἀλλὰ διότι ἔχουν ἀξίαν δι' ἡμᾶς οἵτινες εἰμεθα διατεθειμένοι νὰ καταβάλωμεν τὰ ἐξοδά των. Πάντως ὁ Ricardo διέγνωσε τὴν ἀλληλουχίαν μεταξὺ ἀξίας καὶ σπανιότητος τῶν ἀγαθῶν, δὲν ἠδυνήθη ὅμως περαιτέρω νὰ δώσῃ ἐνιαίαν λύσιν εἰς τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν, μετὰ τὴν διάκρισιν τῶν ἀγαθῶν εἰς κατὰ βούλησιν καὶ μὴ πολλαπλασιαζόμενα, θεμελιώσας οὕτω τὴν ἀξίαν αὐτῶν διττῶς, τὸ μὲν διὰ τῆς σπανιότητος, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐργασίας (').

Ἐναντι τοῦ Σμιθ προάγει ὁ Ricardo τὴν περὶ ἀξίας διδασκαλίαν, καθόσον σταθερώτερον αὐτοῦ ἐπιμένει εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον, ἐνῷ ὁ Σμιθ κατ' ἐναλλάσσοντα τρόπον ὀρίζων τὴν ἐργασίαν ἢ ὀρθότερον τὸν μισθὸν τῆς ἐργασίας ὡς μέτρον τῆς ἀξίας, συνεισάγει καὶ ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ XX κεφάλαιον ἰδίᾳ, «Ἀξία καὶ πλοῦτος, αἱ χαρακτηριστικαὶ τῶν ιδιοτήτες» θίγει ὁ Ricardo τὸ θέμα ὅπερ ἀπετέλεσε τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης τῶν Σμιθ καὶ Say ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀξίαν. Ὁ Ricardo τονίζει ἐνταῦθα ὅτι γίνεται σύγχισις τῶν ἐννοιῶν τούτων εἰς τοὺς ἄνω συγγραφεῖς, διαφαίνεται δὲ σαφῶς πόσον εἶναι θεμελειωδῶς διάφοροι οἱ ἐπιστημονικοὶ σκοποὶ ἐπιγνώσεώς των. Οἱ ἐπίγονοι (²) τοῦ Ricardo εἰς τὴν κλασσικὴν οἰκονομίαν ἐτόνισαν ἐντονώτερον αὐτοῦ τὴν ἄποψιν τῶν δαπανῶν. Ὁ ἐπιστημονικὸς δὲ σοσιαλισμὸς ἀφ' ἐνὸς μὲν περιώρισεν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διηύρυνε τὴν περὶ ἀξίας διδασκαλίαν τοῦ Ricardo, διὰ τῆς προσδόσεως εἰς αὐτὴν ἰσχύος κατὰ μίαν ὀρισμένην καὶ δὴ τὴν κεφαλαιοκρατικὴν ἐποχὴν, ἀφ' ἑτέρου ὅμως διεπλάτυνεν αὐτὴν εἰς θεωρίαν γενικὴν περὶ ὑπεραξίας, ἣν ἐφαρμόσας μὲ ἄκραν συνέπειαν διεπίστωσεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἄλλαι μορφαὶ εἰσοδήματος, ὁ τόκος, τὸ κέρδος, ἡ ἔγγειος πρόσοδος εἶναι μορφαὶ ἀξίας εἰς βάρος μόνον τῆς ἐργασίας ἀποκερδαινόμεναι, ἀφοῦ ἡ ἐργασία μόνον δημιουργεῖ ἀξίαν (³).

1) Βλ. Κούσην ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 166]γ.

2) Ἐκ τῶν συγχρόνων τοῦ Ricardo ἡ διδασκαλία τοῦ Jacob (1759—1827) περὶ ἀξίας ὑπενθυμίζει Ricardo. Ὁ δὲ Hegel (1770—1831) εἰς τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου» αὐτοῦ (§§ 189—208) βασίζεται πρὸ παντὸς ἐπὶ τε τοῦ Ricardo, Smith καὶ Say.

3) Τροποποιητικὴ τῆς ἀνωτέρω ἀντιλήψεως τοῦ Μάρξ εἶναι ἡ λεγομένη

Ἡ περὶ ἐγγείου προσόδου διδασκαλία τοῦ Ricardo ἀνήκει εἰς τὰ ἄριστα δημιουργήματά του⁽¹⁾. Στριζόμενος ὁ Ricardo εἰς τὴν περὶ ἀξίας θεωρίαν του ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν νόμον τῆς φθίνουσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους, ἐποικοδομεῖ τὴν περὶ ἐγγείου προσόδου θεωρίαν του, ἣτις κυριαρχεῖ τοῦ ὅλου πεδίου τῆς διανομῆς. Τὸ ἀπόλυτον μέγεθος τῶν καθ' ἑκάστον κλάδων εἰσοδήματος καθὼς καὶ τὸ σχετικὸν μεταξὺ τῶν καθορίζεται ἐκ τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ ἐδάφους ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον καρτεῖται ἡ τελευταία ἀναγκαίουσα ποσότης τοῦ σπουδαιότερου μέσου διατροφῆς λαῶν ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τῶν δι' ἄρτου δημητριακῶν. Οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς διανομῆς καταλήγει εἰς πρόβλημα ἀποδοτικότητος τοῦ ἐδάφους. Ὑπὸ ἐγγεῖον πρόσδοτον ἐννοεῖ ὁ Ricardo τὸ τμήμα ἐκείνου τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον καταβάλλεται εἰς τὸν γαιοκτήμονα διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀρχικῶν καὶ ἀνεκμεταλλεύτων δυνάμεων τῆς γῆς. Δέον ἐπομένως νὰ χωρίσωμεν ἐνταῦθα πλήρως τὴν ἀμοιβὴν διὰ τὴν εἰς τὸ ἔδαφος καταβαλλομένην ἐργασίαν, ἀπὸ τῆς διὰ τὸ ἐπενδεδυμένου εἰς αὐτὸ κεφάλαιον. «Ἡ ἐγγεῖος πρόσδοτος ἀποτελεῖ τὸ ποσόν, τὸ καταβαλλόμενον εἰς τὸν γαιοκτήμονα πρὸς χρησιμοποίησιν τοῦ ἐδάφους καὶ μόνον αὐτοῦ. Τὸ ἐπὶ πλέον ποσὸν ὅπερ καταβάλλεται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐγγεῖος πρόσδοτος εἶναι ἀπόζημίωσις διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κτιρίων κτλ. καὶ ἀποτελεῖ πραγματικῶς τὰ κέρδη τοῦ κεφαλαίου τοῦ γαιοντήμονος».

Τὸ πρόβλημα διὰ τὸν Ricardo γεννᾶται ἐκ τοῦ ζητήματος ἀν καὶ καταλήψεις τοῦ ἐδάφους, καθὼς καὶ ἡ λόγῳ τούτων προκύπτουσα δημιουργία ἐγγείου προσόδου, προκαλεῖ εἰς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν μεταβολὴν τινα, ἣτις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ἀπαιτουμένην ἐργασίαν διὰ τὴν παραγωγὴν των. Μὲ ἄλλους λόγους ἐὰν τὸ ἔδαφος συντελεῖ εἰς τὸ νὰ τροποποιῇται ὁ καθορισμὸς τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ μόνην τὴν εἰς αὐτὰ ἐνσωματουμένην ποσότητα ἐργασίας ἢ ἐργασίας καὶ κεφαλαίου. Εἰδικώτερον διὰ τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, ἐὰν εἰς τὴν τιμὴν τῶν προϊόντων τοῦ ἐδάφους δέον κανονικῶς νὰ συνυπολογίζεταί ὡς συστατικὸν τμήμα αὐτῆς, πλὴν τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ τόκου τοῦ κεφαλαίου καὶ ἐγγειός τις πρόσδοτος. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ricardo εἶναι ὅτι ἡ ἐγγεῖος πρόσδοτος δὲν

«ἐξισωτικὴ» ἀντίληψις ἄλλων τινῶν οἰκονομολόγων σοσιαλιστικῆς ἀποχρώσεως, καθ' οὓς δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ ἐργασία ὡς τὸ μέτρον τῆς ἀξίας ἐν τῷ κρατοῦντι συστήματι τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλὰ ἔπρεπε πρῶτον δι' ὠρισμένων μέσων νὰ δημιουργηθοῦν σχέσεις τοιαῦται, αἵτινες πράγματι θὰ καθίσταν τὴν ἐργασίαν ὡς τὸ μέτρον τῆς Ἀξίας. Οὕτως ἀντελήφθησαν αὕτην ὁ Thompson ἐν Ἀγγλίᾳ. ὁ Proudhon ἐν Γαλλίᾳ, ὁ Rodberdus ἐν Γερμανίᾳ.

1) Τὸ κεφάλαιον τοῦτο παριστᾷ ἐν τῇ ἀπλότητι, διαυγείᾳ καὶ συνοχῇ τοῦ τὸ φωτεινὸν σημεῖον τοῦ ὅλου ἔργου, συγχρόνως δὲ εἶναι χαρακτηριστικόν, ὡς οὐδὲν ἄλλο, τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐρεῦνης τοῦ Ricardo (Ammon). Πλὴν τοῦ II κυρίου Κεφαλαίου γίνεται λόγος εἰδικὸς περὶ ἐγγείου προσόδου καὶ εἰς τὸ III (Περὶ προσόδου τῶν μεταλλείων) καὶ εἰς τὸ XXXII (Αἱ ἀποψεις τοῦ Μάλθου περὶ ἐγγείου προσόδου).

εἶναι ἀφορμὴ τῆς ὑψώσεως τῶν δημητριακῶν, ἀλλὰ ἀντιστρόφως, γεννᾶται καὶ ὑψοῦται αὕτη, διότι αὐξανομένου τοῦ πληθυσμοῦ ὑψοῦνται αἱ τιμαὶ τῶν δημητριακῶν καὶ ὥς ἐκ τούτου διὰ τὰ καλλίτερα ἐδάφη, τὰ εὐθηνότερον παράγοντα ἀνακύπτει ἓν ἐπὶ πλεόν κέρδος, ἢ ἔγγειος πρόσδοδος. Αὕτη λοιπὸν δὲν εἶναι αἷτιον, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα τῆς τιμῆς. Ὁ σίτος δὲν εἶναι ἀκριβὸς διότι πληρῶνεται ἔγγειος πρόσδοδος, ἀλλὰ πληρῶνεται ἔγγειος πρόσδοδος διότι ὁ σίτος εἶναι ἀκριβὸς (1). Μὲ ἄλλους λόγους ἢ περὶ ἔγγειου προσόδου θεωρία τοῦ Ricardo θέλει νὰ διαπιστώσῃ ὅτι δὲν ὑφίσταται τροποποιήσιν τινα ὁ περὶ ἀξίας νόμος αὐτοῦ—καθ' ὃν ὥς ἀνωτέρω ἐλέχθη ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν καθορίζεται ἀπὸ τὴν εἰς αὐτὰ ἐνσωματουμένην ποσότητα ἐργασίας, εἴτε καὶ κεφαλαίου—λόγῳ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐδάφους εἰς τὴν παραγωγὴν. Ἐπομένως προκειμένου περὶ τῶν προϊόντων τοῦ ἐδάφους, ἂν συμπεριλαμβάνεται πάντοτε εἰς τὴν τιμὴν αὐτῶν, πλὴν τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κέρδους καὶ πρόσδοδος τις ἐκ τῆς γῆς. Ὁ Ricardo ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς, μὴ δεχόμενος τὴν ὑπερξίν γενικῆς ἔγγειου προσόδου, ἐφόσον δὲν ἔχομεν μονοπώλιον τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ ὑπάρχει τοιοῦτο ἔδαφος πρώτης τάξεως ἀπεριορίστως εἰς ἔκτασιν πρὸς κατάληψιν. Ὑπὸ ὥρισμένας ὁμως οἰκονομικὰς προϋποθέσεις εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν τοιαύτης προσόδου, προαγομένης ἀπὸ φυσικὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἐδάφους. Ἡ οἰκονομικὴ δύναμις, ἢ ὁποία συντελεῖ εἰς τὸ νὰ γεννηθῇ πρόσδοδος, εἶναι ἢ ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, αὔξησις τῆς ζητήσεως τῶν μέσων διατροφῆς. Ἡ ζήτησις αὕτη εἶναι τόσον μεγάλη ὥστε νὰ μὴ ἔξαρκῇ πλεόν ἢ ὑπάρχουσα ἔκτασις ἐδάφους πρώτης τάξεως διὰ νὰ καλύψῃ τὴν ζήτησιν. Οἱ κάτοχοι λοιπὸν τοῦ ἐδάφους τῆς πρώτης τάξεως ἐπωφελοῦνται τὴν μονοπωλιακὴν αὐτῶν θέσιν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν ἡϋψημένην τιμὴν εἰς τὰ δημητριακὰ αὐτῶν προϊόντα. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους πρώτης καὶ δευτέρας τάξεως ἀποτελεῖ τὴν πρόσδοδον, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει τὸ ἔδαφος τῆς πρώτης τάξεως. Ἐν τῇ περαιτέρω αὐξήσει τοῦ πληθυσμοῦ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἐδάφη ἀκόμη κατώτερα καὶ οὕτω δημιουργοῦνται νέαι πρόσδοδοι καὶ μόνον τὰ ἐδάφη τῆς τελευταίας τάξεως δὲν ἀποδίδουν πρόσδοδον, ἀλλὰ μόνον τὸν μισθὸν τῆς ἐργασίας καὶ τὸ κέρδος. Οὕτως ὁ Ricardo προήγαγε τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς διαμορφώσεως τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων τοῦ ἐδάφους. Αἱ τιμαὶ δηλονότι αὐτῶν καθορίζονται ὑπὸ τῶν ἐξόδων παραγωγῆς τῶν ἀσυμφορωτέρων, ἥτοι τῶν ἀφορωτέρων ἐδαφῶν· γὰρ ὑπὸ εὐνοϊκωτέρους συνθήκας παραγόμενα ἀγαθὰ ἀποδίδουν διὰ τούτους παραγωγούς των ἰδιαιτερόν τι κέρδος, τὴν ἔγγειον πρόσδοδον. Ἡ πρόσδοδος ὁμως αὕτη δὲν εἶναι γενικὴ, ἀλλὰ μόνον μονοπωλιακὴ, δηλαδὴ διαφορικὴ πρόσδοδος, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τοὺς διαφοροὺς βαθμοὺς τῆς εὐφορίας τῶν διαφορῶν ἀποδόσεως ἐδαφῶν. Ὡσαύτως κατὰ τὸν Ricardo

1) Corn is not high because a rent is paid but a rent is paid because corn is high. «Principles» (Everyman's Library No 590) 1933 σελ. 38.

δύναται νὰ προκύψῃ πρόσοδος καὶ ἀπὸ ἐδάφη εὐρισκόμενα εἰς προσφορῶ-
τέρας τοποθεσίας ὡς πρὸς τὰ κέντρα καταναλώσεως. Τέλος ἡ ἔγγειος πρό-
σοδος δύναται νὰ προέλθῃ καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ποιότητος τῶν ἐδαφῶν, ἐὰν
χρησιμοποιηθοῦν πλείονα κεφάλαια κατὰ τὴν καλλιέργειαν, ἔνεκα τοῦ νό-
μου τῆς φθινούσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους. Αἱ εὐμενέστεραι δηλαδὴ κεφα-
λαια καὶ τοποθετήσεις εἰς τὸ ἔδαφος ἀποφέρουν πρὸσοδὸν τινα, ἔναντι τῶν
δυσμενεστέρων καὶ μόνον αἱ δυσμενέσταται δὲν θὰ ἀποφέρουν τοιαύτην.
Ἡ ἔγγειος πρόσοδος τέλος δὲν εἶναι αἷτιον ἀλλὰ ἀποτέλεσμα εἰς τὴν εὐπο-
ρίαν χώρας τινός. Μάλιστα ὁ πλοῦτος χώρας τινὸς αὐξάνει ταχύτερον ἐὰν
ἡ ἔγγειος πρόσοδος παραμένει ἡ αὐτὴ ἢ ἐλαττοῦται. Τοῦτο συμβαίνει εἰς
χώρας ὅπου ἔχομεν εὐφορα ἐδάφη, εἶναι ἐλευθέρᾳ ἡ εἰσαγωγή καὶ αἱ ἐφευ-
ρέσεις καὶ τελειοποιήσεις συντελοῦν εἰς τὸ νὰ αὐξηθῇ ἡ παραγωγή χωρὶς
νὰ ὑψωθῶν τὰ ἔξοδα αὐτῆς.

Ὁ Σμιθ δὲν ἀντελήφθη πληρέστερον τὴν ἔγγειον πρόσοδον ἀπὸ τοὺς
φυσιοκράτας, καίτοι ἔδωσε διαφορετικὴν σημασίαν εἰς τε τὸ ἔδαφος καὶ
τοὺς γαιοκτήμονας ἀπὸ αὐτοὺς. Τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς ἐκδηλώσεως ταύ-
της ἀντελήφθησαν τὸ πρῶτον ἐκεῖνοι, οἵτινες στηριχθέντες ἐπὶ τοῦ νόμου
τῆς φθινούσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους, συνεσχέτισαν αὐτὸν μὲ τὴν διαμόρ-
φωσιν τῶν τιμῶν καὶ τῆς ἔγγειου προσόδου. Τοῦτο ἔκαμαν τὸ πρῶτον ἐν
Ἀγγλίᾳ ὁ Σκῶτος ἀγρονομωτής Anderson (τῷ 1777 καὶ 1801) (1) καὶ μέ-
λος τι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, ὁ West (1815) (2.-3).

(1) Anderson ἐνωρίτατα ὑπέδειξεν ὅτι ἡ ἔγγειος πρόσοδος δὲν ἐπη-
ρεάζει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ἐφίσταται τοῦναντίον ἀντίθετος συσχέτισις. Ἡ ἔγ-

1) Au Enquiry into the nature of the Cornlaws κλπ. Βλ. καὶ L. Brenta-
no : James Anderson ; Drei Schriften über Korngesetze und Grundrente, 1893.

2) Essay on the Application of Capital to Land.

3) Εἰς τὸ διεξοδικὸν καὶ θεμελιώδες ἔργον περὶ ἔγγειου προσόδου τοῦ Be-
rens τονίζεται ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ricardo ἀπὸ μετριοφροσύνης ἀπλῶς θεωρεῖ ὡς
ἰδιοκράτορον του καὶ τὸν Μάλθον, ἀφοῦ ἄλλω, τε ἐμικρίνει αὐτὸν (Κεφ. 32) κατό-
πιν. Ὁ Μάλθος κατὰ τὸν συγγραφεὰ τοῦτον δέον νὰ καταχθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς πρῶ-
της περιόδου τῶν ἔρευνῶν περὶ ἔγγειου προσόδου. οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέ-
ρας. Ὁρθῶς δὲ καὶ ὁ Say λέγει περὶ τούτου ὅτι ἡ διδασκαλία του ἀνάγεται μέχρι
σημεῖου τινός· εἰς τὴν τῶν ἀρχαίων οἰκονομολόγων (φυσιοκρατῶν). Χαρακτηριστικὴ
σύλληψις τῶν αἰτίων τῆς ἔγγειου προσόδου δὲν διαλάμπει εἰς τὰς παραφυάδας τῶν
φυσιοκρατῶν, οὕτε εἰς αὐτὸν τὸν Μάλθον, ὁ ὁποῖος παρῆδεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς
ἐγγειου προσόδου τὸν μέγαν ἀνταγωνισμὸν τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν
ὁποῖον μᾶς ἐτόνισεν εἰς τὸν περὶ πληθυσμοῦ νόμον του.

4) Ἡδὴ ὁ Turgot (1727—1781) συμπληρωματικῶς εἶχεν ὑποδείξει εἰς μικρὸν
τι ἔργον αὐτοῦ (Observations sur le mémoire de M. de Saint-Péravy) τὸν νό-
μον τῆς φθινούσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους, χωρὶς πάντως νὰ συναγάγῃ ἐκ τούτου
συμπεράσματα μεγάλης σπουδαιότητος. «On ne peut jamais supposer que des
avances doubles donnent un produit double». Βλ. καὶ N. Βλάχου : Turgot, Anue
Robert Jaques, Baron de l'Aulne. «Ἀρχαῖον» Καλιτσοννάκι, τόμος 7ος (1937).
Oeuvres complètes de Turgot par Constancio, τόμοι 8 Παρίσιοι 1980.

γειος πρόσδοδος εἶναι ἁπλῇ καὶ εὐφύῃς ἐφεύρεσις πρὸς ἐξίσωσιν τοῦ κέρδους, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἰσπραχθῇ ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς διαφόρου εὐφορότητος ἢ διαφόρων τοπικῶν συνθηκῶν, οἰκισμῶν, αἱ ὁποῖαι καταλήγουν εἰς ἡψησιν ἢ ἐλάττωσιν τῶν ἐξόδων καλλιέργειας. Τοιουτοτρόπως αἱ βάσεις τῆς θεωρίας τῆς διαφορικῆς ἔγγειου προσόδου εἶχον τεθῇ ἤδη. Εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐπεκράτησε κατόπιν ἡ σύνδεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Ricardo μὲ αὐτήν, διότι οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ὀξυνώστερος διαμορφωτής της. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἔτυχεν αὕτη κατόπιν ἐτέρας αὐτοτελοῦς θεωρητικῆς βεβαιώσεως ἀπὸ τὸν Thünen (1783—1850), μὲ χρησιμοποίησιν καὶ ὑπὸ τούτου τῆς ἀφρημένης μεθόδου, ὥστε νὰ ἐκαλεῖτο αὕτη εἰς παλαιότερα ἔργα (Berens), θεωρία τοῦ Ricardo-Thünen⁽¹⁾).

Μὴ τροποποιουμένου κατὰ τὰ ἄνω τοῦ περὶ ἀξίας νόμου τοῦ Ricardo τὰ προϊόντα τοῦ ἐδάφους ὡς μὴ κατὰ βούλησιν αὐξητά, καθορίζονται εἰς τὴν τιμὴν τῶν ἀπὸ τὰ ἔξοδα τοῦ ὑπὸ τὰς δυσμενεστέρας συνθήκας καλλιέργουμένου ἐδάφους, τοῦ ὁποίου τὰ προϊόντα εἶναι ἀναγκαῖα πάντως εἰς τὴν κατανάλωσιν. Τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου τούτου τοῦ χρησιμοποιηθέντος διὰ τὸ ὡς ἄνω ὀριακὸν ἔδαφος εἶναι καθοριστικὸν γενικῶς τοῦ μέσου ὅρου κεφαλαιακοῦ κέρδους. Διότι δὲν θὰ ὠφελθῇ εἰς τὸ διαρκὲς ὁ γεωργικὸς ἐπιχειρηματίας τοῦ ὀριακοῦ ἐδάφους, ὁ ὁποῖος θὰ μετέφερε τὰ κεφάλαια αὐτοῦ εἰς τὴν βιομηχανίαν. Διότι λόγω ἐλαττώσεως τῆς παραγωγῆς θὰ ὑποῦντο αἱ τιμαὶ τῶν δημητριακῶν μέχρις ὅτου ἀπέβαινε πάλιν συμφέρουσα ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐγκαταλειφθέντος ἐδάφους. Τότε ὅμως πάλιν θὰ ἡλαττοῦτο τὸ κέρδος διότι ἡ μεγαλυτέρα ἀνάλωσις ἐργασίας διὰ τὴν ὀριακὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, θὰ ὕψωνε τὴν τιμὴν τῶν δημητριακῶν καὶ ἐπομένως καὶ τὸ ἐλάχιστον ὄριον συντηρήσεως. Ὁ στατικὸς μισθὸς λοιπὸν τῆς ἐργασίας ὑποῦνται ὅχι μόνον εἰς τὴν Γεωργίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ ἐπομένως τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους εἰς ὅλους τοὺς κλάδους παραγωγῆς πρέπει νὰ υποβιβασθῇ εἰς τὸ ποσοστὸν τῆς γεωργικῆς ἀποδοτικότητος. Ἐπειδὴ δὲ συνεχῶς ἀπαιτεῖται μεγαλυτέρα ἐργασία λόγω τῆς γλισχρότητος τῆς φύσεως, διὰ τοῦτο αὐξάνει ἡ ἔγγειος πρόσδοδος καὶ ἐλαττοῦται τὸ κέρδος. Τοῦτο ὅμως ἐλαττοῦται οὐχὶ διότι αὐξάνει ἡ ἔγγειος πρόσδοδος, ἀλλὰ ἡ ἔγγειος πρόσδοδος πρέπει νὰ αὐξηθῇ διότι ἐλαττοῦται τὸ κέρδος. Τὸ αἷτιον δὲ τῆς διαρκοῦς ἐλαττώσεως τοῦ κέρδους εἶναι ἡ ὕψωσις τοῦ ὀνομαστικοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργάτου, ἔνεκα τῆς αὐξήσεως δυσχερείας τοῦ πορισμοῦ τῶν δημητριακῶν.

Ἡ ἀπαισιόδοξος αὕτη εἰκὼν τῆς ἐξελίξεως ἀναστέλλεται εἰς τὰ τελικὰ της ἀποτελέσματα, δηλαδὴ τὴν οἰκονομικὴν στασιμότητα, εἰς ἀπώτατον χρόνον λόγω ἀντιδράσεων, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὴν τεχνικὴν πρόοδον εἰς τὴν Γεωργίαν καὶ βιομηχανίαν καὶ διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς βιομηχανικῶν ἐλθῶν πρὸς γεωργικά, παραγόμενα ἄλλαχού ὑπὸ εὐνοϊκωτέρους ὁρους. Εἰς τὰς

1) Petersen Asmus: Die fundamentale Standortslehre Johann Heinrich von Thünens 1936.

περιπτώσεις ταύτας ἡ αὐξουσα παραγωγικότης ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑψωσιν τοῦ κέρδους καὶ τὴν ἐπιτίλυνσιν τῆς συσσωρεύσεως τῶν κεφαλαίων. Ὁ ἄγοραῖος μισθὸς τότε δύναται ἐπὶ μακρὸν νὰ εὐρίσκεται ἰσῶ τοῦ συνήθους ἐλαχίστου ὀρίου, ἡ ἔγγειος πρόσδοδος ἐλαττοῦται καὶ αὐξάνει ὁ μισθὸς καὶ τὸ κέρδος. Τελικῶς ὅμως ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὴν ἀποδοτικότητα τοῦ ἐδάφους.

Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Ricardo ἦτις ἐν τῇ πεμπτοσύνῃ της καὶ μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν της ἀπὸ παρανοήσεις καὶ περιττὰς γενικοποιήσεις, αἱ ὁποῖαι ὡς εἶδομεν δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τὸν Ricardo, ἀποτελεῖ τὴν μέχρι σήμερον ὀρθὴν καὶ γενικῶς ἀποδεκτὴν ἀντίληψιν τοῦ περὶ ἔγγειου προσόδου προβλήματος. Πάντως ἡ θεωρία αὕτη προσεβλήθη πανταχόθεν. Ὁ Ἀμερικανὸς Carey διημφισβήτησεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπροχώρησεν ἐκ τῶν εὐφορωτέρων πρὸς τὰ ἀφορωτέρα ἐδάφη. Τούναντίον μάλιστα εἶπεν οὗτος ὅτι ἔλαβε χώραν, ὑποστηρίζας τὴν γνώμην του ταύτην διὰ συντόμου ἐπισκοπῆσεως παγκοσμίου καὶ διὰ προσφυγῆς αὐτοῦ καὶ εἰς κείμενα ἀρχαίων συγγραφέων. Ὁ Bastiat εἶπεν ὅτι ἡ ἔγγειος πρόσδοδος εἶναι καὶ αὕτη πρόσδοδος ἐργασίας. Κατόπιν ὁ Rodbertus - Oppenheimer ἀνήγαγον τὴν ἔγγειον πρόσδοdon εἰς τὴν μονοπωλιακὴν θέσιν τοῦ γαιοκτημόνος καὶ ἐθεώρησαν αὐτὴν ὡς εἶδος μονοπωλιακῆς τιμῆς. Κατὰ ταῦτα πᾶν ἔδαφος καὶ τὸ χειρότερον ἀκόμη πρέπει νὰ ἀποδίδῃ ἔγγειον πρόσδοdon. Οὗτοι διέκριναν εἰς τὴν ἔγγειον πρόσδοdon νομικὴν τινα κατηγορίαν, ἐνῶ ὁ Ricardo ἐθεώρησεν αὐτὴν ὡς φυσικὴν. Οἱ συγγενεῖς πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους ἔδαφομεταρρυθμισταὶ (Henry George) ἀνεγνώρισαν τὴν περὶ ἔγγειου προσόδου διδασκαλίαν τοῦ Ricardo καὶ προέτειναν ἰδίως διὰ τὴν ἀστικὴν ἔγγειον πρόσδοdon ὅπως φορολογηθῇ αὕτη ὑπὲρ τῆς ὀλότητος, ὡς ἀκέρδητον ὑπερτίμημα (unearned increment) (1). Τέλος εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐξακρατηρίσθη ὡς εἰδικὴ περίπτωσις ἰδυιτέρων οἰκονομικῶν συνθηκῶν (v. Mangold, Schäffle, Marshall) (2).

1) Ἄλλοι διακρίνουν οὐσιασθετέρας διαφορὰς μεταξὺ τῶν περὶ ἔγγειου προσόδου θεωριῶν ἀπὸ τοῦ Quesnay μέχρι τοῦ George. Κοινὸν ἔχουν αὗται μόνον τὸν λεχθέντα γαιοκεντρισμὸν των. Τὰ εἰσοδήματα δηλαδὴ ἡρτῆνται ἐκ τῶν νόμων τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο ἀσχετὴ ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διανομῆς ἀγαθοποιὸν ἢ μὴ. Ὁ βαθμὸς τῆς ἐκ τοῦ ἐδάφους ἐξαρτήσεως εἶναι μόνον διάφορος. Ἀπὸ τὸν Quesnay, καθ' ὃν ἐξαρτᾶται τὸ πᾶν ἐκ τοῦ ἐδάφους, ἐξασθενεῖ οὐσιαστικῶς ἡ ἐπιρροή του εἰς τὸν Ricardo, ὁ ὁποῖος βασιλεῖ ἀκόμη τὴν ἔγγειον πρόσδοdon εἰς φυσικοὺς νόμους. Ὁ George θεωρεῖ τὴν ὑπερμεγέθη ἐπίδρασιν τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τῆς διανομῆς ὡς ἀποτέλεσμα ἐσφαλμένης ἀνθρωπίνης ὁργανώσεως. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἡρτῆται, ὑφίσταται, τροποποιεῖται ἢ αἰγεται μετὰ τῆς ἐκαστοῦτε ὁργανώσεως τῆς Οἰκονομίας. Βλ. Mulhaupt : Bewegungsgesetze der Rente. 1928.

2) Ὁ Μάρξ ὑπεστήριξεν ἀπόλυτον πρόσδοdon καὶ δὴ ἀφαιρουμένην ἀπὸ τὸν ἐργάτην ὡς ὑπεραξίαν. Βλ. Karl Diehl : Die Grundrenten - theorie im ökonomischen System von K. Marx. Jahrbücher für National-Ökonomie und Statistik

Ὁ Mangold ἐπροχώρησε πέραν τοῦ Ricardo εἰς τὴν ἔγγειον πρόσσο-
δον. Αὕτη ἐθεωρήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὑψωσίς τις τοῦ συνήθους εισοδήματος,
ἥης δύναται νὰ ἐμφανισθῇ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους· αὐτοῦ εἰς τὸ ἡμερομί-
σθιον δηλαδή, τὸν τόκον καὶ τὸ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματίου. Συγχρόνως καὶ
ὁ Schaffle ἐπεξήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἔννοιαν τῆς προσόδου εἰς ὅλα τὰ
εἶδη τοῦ εισοδήματος καὶ ὅπως καὶ ὁ Mangold νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὴν ἔγγειον
πρόσοδον, ὃχι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ φυσικοῦ συντελεστοῦ εἰς τὴν παρα-
γωγὴν, ἀλλὰ καὶ ἓν ἰδιαίτερον εισόδημα, τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἐμφανισθῇ
ὡς ἰδιαίτερα ἀποζημίωσις καὶ εἰς τὸ ἡμερομίσθιον καὶ εἰς τὸ κέρδος, δι' ἐξαι-
ρετικῶς ἐπιμελεῖς παροχάς. Ὁ Marshall δέ, ὑπὸ τὸ ὄνομα Quasi-Rent (¹),
ἀνεγνώρισε τὴν ἔγγειον πρόσσοδον ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν αὐτῆς ἔννοιαν. Προ-
σεπάθησε δηλαδή ἐπὶ τῇ βίσει τῆς κλασσικῆς θεωρίας νὰ διαμορφώσῃ πε-
ραιτέρω γενικώτατα τὴν ἔννοιαν τῆς ἐγγείου προσόδου εἰς καθε παραγωγὴν
καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν «producer's rent» καὶ τὸ κατ' ἀναλογίαν αὐτῆς ψυχο-
λογικὸν κατασκευάσμα τοῦ «consumer's rent». Ἡ ἀπεριορίστως γενίκευσις
ὅμως αὕτη ἐμβάλλει εἰς περίσκεψιν μὴ ὑπὸ τὴν εὐρύτητα ταύτην τῆς προ-
σόδου ἡ κλασσικὴ θεωρία θυσιάζεται (²), διαμορφουμένης ὑπὸ τῆς «θεωρίας
τοῦ καταλογισμοῦ» νέας περὶ ἐγγείου προσόδου θεωρίας.

Ἄλλην ἀντίρρησην κατὰ τῆς περὶ ἐγγείου προσόδου θεωρίας τοῦ
Ricardo ἔφερεν ὁ Schumpeter. Κατ' αὐτὸν πᾶν ἔδαφος ἔχει τὴν κατ'
ἄπλοῦν καὶ ἐνιαῖον τρόπον καθοριζομένην ἀξίαν καὶ τιμὴν αὐτοῦ, ἡ ὁποία
ἐξηγεῖται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον καὶ ὑπόκειται πλήρως εἰς τοὺς
αὐτοὺς νόμους, ὅπως ἡ ἀξία καὶ τιμὴ κάθε ἄλλου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ ἀπολλα-
πλασίαστον τοῦ ἐδάφους ἀντιτάσσεται τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ἐν ἀγαθὸν δὲν
εἶναι ἀπολύτως πολλαπλασιασίσιμον, ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται ἀπολύτως ὁ
ἀνταγωνισμὸς καὶ μεταξὺ τῶν γαιοκτημόνων. Οὔτε περὶ Μονοπωλίου δύ-
νεται νὰ γίνῃ λόγος, διότι τότε θὰ ἐδικαιούμεθα νὰ ὀμιλῶμεν καὶ περὶ μονο-
πωλίου κεφαλαιακοῦ καὶ ἐργασίας. Ὁ Schumpeter δὲν χρησιμοποιοῖ τὸν
νόμον τῆς φθινοῦσης ἀποδόσεως, ὁ ὁποῖος ὡς τεχνικὸν γεγονός δύναται νὰ
ἔχῃ κατ' αὐτὸν μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν πρᾶξιν, οὐδὲν ὅμως διαφέρειν διὰ
τὴν καθαρὰν οἰκονομικὴν θεωρίαν. Ἡ κλασσικὴ περὶ ἐγγείου προσόδου
θεωρία προϋποθέτει, κατ' αὐτόν, δεδομένην (³) τὴν τιμὴν τῶν προϊόντων τοῦ

1899. Ὁ Diehl συνάγει ὡς συμπέρασμα ὅτι ἡ εὐρεία ἀντίληψις τῆς Μαρξιστικῆς θε-
ωρίας τῆς ἐγγείου προσόδου, ἀνεξαρκῆτως τοῦ ὅτι εἶχεν ἤδη καὶ ὑπὸ ἄλλων διατυ-
πωθῇ, καθόσον εἰδικῶς ἀφορᾷ τὴν ἐπὶ τῆς ὑπεραξίας ἐποικοδόμησιν τῆς δὲν θεω-
ρεῖται οὐδαμῶς ἱκανοποιητικῇ καὶ δὲν διέσεισεν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὰ θεμέλια τῆς
οἰκαροδικῆς.

1) Διὰ τὴν Quasi-Rent βλ. 'Α. Σίδγουϊ: Alfred Marshall (1842—1924) εἰς
«Ἀρχεῖον Κολιτσουνάκι» τόμος 17 (1937).

2) Schumpeter J.: Schmollers Jahrbuch 1907.

3) Ὁ συλλογισμὸς τοῦ εἶναι ὁ ἐξῆς: Τὸ εισόδημα τοῦ γαιοκτημόνου ἐξη-
γεῖται ὡς πλεονεξία τῶν ὀλιγῶν ἐξόδων τῆς παραγωγῆς τοῦ προϊόντος ἐκείνου, τὸ
ὅποιον τὸ ἐν λόγῳ ἀκριβῶς ἔδαφος παράγει. Ἀλλὰ διατί θὰ παραχθῇ ὑπ' αὐτοῦ

ἐδάφους, ἐπομένως ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θέλει αἰτῆ νὰ ἐξηγήσῃ. Δι' αὐτὸ ἀρνεῖται τὸ μέλλον εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην. Παρ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις του ὅμως ταύτας θεωρεῖ αὐτὴν ὡς καὶ σήμερον ἐπικρατοῦσαν. Ὁ Ricardo κυριαρχεῖ τῆς ὅλης περὶ ἐγγείου προσόδου διδασκαλίας κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πάντες οἱ μὲ αὐτὴν ἀσχοληθέντες νὰ χαρακτηρίζωνται εἴτε ὡς πρόδρομοι ἢ ὡς ὁπαδοὶ ἢ ἀνταγωνισταὶ του. Διότι ἀκριβῶς τὴν κυρίαν κατ' αὐτῆς ἀντίρρῃσιν, τὸ γεγονὸς τῆς προσόδου δὲν παρέλειπεν οὔτε ὁ Ricardo νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του. Ἰσως νὰ μὴν ἐπρόσεξεν αὐτὸ ὅσον ἔπρεπε, τὸ τοιοῦτον ὅμως διὰ τὴν θεωρίαν εἶναι ἀσήμαντον. Ἡ θεωρία τοῦ Ricardo δὲν ἀνι-
 ρέθη οὔτε θὰ ἀναιρεθῇ, ἐφόσον δὲν ἀποδειχθῇ ἡ ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἔγγειος πρόσσδος, ἡ ὅτι αὕτη σχηματίζεται ἄλλως πῶς παρὰ διὰ τῆς δια-
 φορᾶς τῶν παραγωγικῶν ἐξόδων, παρμενουσῆς τῆς αὐτῆς τιμῆς. Ἡ νεω-
 τέρα μάλιστα πολεμικὴ, ἡ ὁποία ἠθῆλῃσε νὰ ἀρνηθῇ τὸν πρῶτον ἐκείνον
 νόμον τοῦ ἐδάφους καὶ μόνον τὴν προσόδον ἀναγνωρίζει (Carey), συνετέ-
 λεσεν εἰς τὸ νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ἡ ὅλη οἰκονομικὴ ἱστορία διατρέχει κατὰ
 προσφυῇ παρομοίωσιν ἐντὸς παραλληλογράμμου τῶν δύο τούτων δυνάμεων
 καὶ ἡ ἐκάστοτε πραγματικὴ διαδρομὴ αὐτῆς παριστᾷ καὶ τὸν ἐκάστοτε πολι-
 τισμόν. Ἡ διαδρομὴ αὕτη δὲν εἶναι εὐθεῖα ἀλλὰ κυματοειδὴς καὶ ἀπὸ τὴν
 κατάστασιν τῆς μᾶλλον πρωτογόνου παραγωγῆς, μέχρι τῆς ἀνωτάτης πνευ-
 ματικῆς ἐπιδράσεώς της, ὑπομακρύνεται αὕτη ἀπὸ τὸν φυσικὸν νόμον, διὰ
 νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὸν πνευματικόν, οὐδαμοῦ ὅμως συμπίπτει οὔτε μετὰ τοῦ
 ἐνός, οὔτε μετὰ τοῦ ἄλλου. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ ὅλη περὶ ἐγγείου προσόδου
 διδασκαλία, ἀνιέγεται τελικῶς εἰς τὴν κοινοτοπικὴν παράστασιν τοῦ ὕλικου
 ἀγῶνος τῆς φύσεως κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (').

Ἡ περὶ ἡμερομισθίων θεωρία τοῦ Ricardo στηρίζεται εἰς
 τὴν περὶ τιμῆς καὶ ἀξίας τοιαύτην. Ὁ Ricardo ἐπιδιώκει λοιπὸν νὰ καθορί-
 σῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας βάσει τῶν ἐξόδων τῆς παραγωγῆς, ἐπειδὴ ὅμως
 αὕτη αὕτη ἡ ἐργασία δὲν παράγεται, θὰ καθορίσουν τὴν ἀξίαν αὐτῆς τὰ
 παραγωγικὰ ἔξοδα τῶν μέσων τῆς διατροφῆς, τὰ ὅποια συνιηροῦν εἰς τὴν
 ζωὴν τὸν ἐργάτην καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Τοῦτο ἰσχύει ὅμως κατὰ τὸν
 Ricardo μόνον διὰ τὴν φυσικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας, δηλαδὴ διὰ τὴν μέ-

τόσον πολὺ καὶ ὄχι ὀλιγώτερον; Διατί θὰ σταματήσῃ εἰς τὸ ὅριον τοῦτο καὶ οὐχί
 εἰς ἄλλο; Περὶ αὐτοῦ ἀποφασίζει ἡ τιμὴ τοῦ προϊόντος—ἐπομένως πρέπει νὰ
 εἶναι δεδομένη αὕτη—. Διότι θὰ κυραχθῇ τὸ γεωργικὸν προϊόν τοῦτο καὶ οὐχί
 ἄλλο. Περὶ αὐτοῦ δὲν ὁμιλοῦν οἱ κλασσικοί, οἱ ὅποιοι θεωροῦν ὡς δεδομένον λοι-
 πὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς καλλιεργείας. Τέλος χρειαζόμεθα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν παροχῶν
 τοῦ ἐδάφους, ὅποτε περικίπτωμεν εἰς τὸν φασῶλον κύκλον τοῦ νὰ θεωρῶμεν ὡς δε-
 δομένον ὁ, τι θέλομεν νὰ ἐξηγήσωμεν.

1) Ἡ ἀντίθετος αὕτη δύναμις πρὸς τὸν νόμον τῆς φύσεως, ἡ τάσις τῆς
 προσόδου, δρᾷ ὄχι μόνον ἐπιστημονικῶς καὶ τεχνικῶς ἐναντίον τοῦ νόμου τούτου καὶ
 ἀνακόπτει αὐτόν, ἀλλὰ καὶ μέσῳ τοῦ κεφαλαίου διὰ τῆς ἐξοικονομοῦσας δυνάμιν
 μηχανοποιήσεως.

σὴν τιμὴν τῆς ἐργασίας μακροτέρων χρονικῶν διαστημάτων. Ἡ ἀξία αὕτη εἶναι ἐκείνη ἣτις παρέχει τὴν δυνατότητα εἰς τὸν ἐργάτην νὰ συντηρηθῇ οὗτος καὶ νὰ διαιωνίσῃ τὸ εἶδος του. Ἡ ἐργασία ὅμως ἔχει ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ καὶ τὴν ἀγοραίαν τῆς τιμὴν. Ἡ ἀγοραία τιμὴ τῆς ἐργασίας εἶναι ἐκείνη ἣτις πραγματικῶς πληρώνεται ἐκαστὸτε εἰς τὸν ἐργάτην καὶ τῆς ὁποίας τὸ ὕψος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως αὐτῆς. Πᾶρ' ὅλην ὅμως τὴν ἀπόκλισιν τῆς ἀγοραίας τιμῆς τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν φυσικὴν, ἡ πρώτη αὕτη ἔχει τάσιν νὰ πλησιάζῃ πάντοτε τὴν τελευταίαν. Διότι τὰ ὑψηλὰ ἡμερομισθία δημιουργοῦν σχετικὴν εἰμάρειαν, γάμου, αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, οἷτω δὲ καὶ προσφορὰν ἐργατικῶν χειρῶν περισσοτέρων, αἱ ὁποῖαι θὰ συνετέλουν εἰς τὴν πτώσιν τοῦ ἡμερομισθίου. Ἀντιθέτως χαμηλοὶ μισθοὶ συντελοῦν εἰς τὸν ὑποβιβασμὸν τῆς στάθμης τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀποδεκάτισιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν, ὥστε ἡ ἔλλειψις αὐτῶν νὰ προκαλέσῃ αὔξησιν τῆς τιμῆς τοῦ ἡμερομισθίου. Ἡ φυσικὴ τιμὴ τῆς ἐργασίας εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν οἱ ἐργάται ζοῦν καὶ διαιωνίζουσιν τὸ εἶδος αὐτῶν χωρὶς νὰ ἐλαττωῦνται. Διὰ τὸ ὕψος τοῦ μισθοῦ λοιπὸν κατὰ τὸν Ricardo καθοριστικὸν εἶναι τρόπον τινὰ τὸ ἐλάχιστον συντηρήσεως, οὐχὶ πάντως ὑπὸ τὴν φυσιολογικὴν του μορφὴν, διότι ὁ φυσικὸς μισθὸς τῆς ἐργασίας ἦρτηται ἐν πολλοῖς ἐκ τῶν ἐθίμων καὶ συνηθειῶν τοῦ λαοῦ, ὑπόκειται δὲ εἰς τὰς τοπικὰς καὶ χρονικὰς μεταλλάγας, ὥστε ἡ φυσικὴ τιμὴ τῆς ἐργασίας νὰ μὴ εἶναι ποσότης ἀπαξ διὰ παντὸς καθοριζομένη. Ὁμιλεῖ ἄλλως τε ὁ Ricardo ρητῶς περὶ «ποσότητος τροφίμων, ἄλλων χρεωδῶν καὶ ἀνέσεων», ἐπομένως λαμβάνει ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ πρὸς τὸ φυσιολογικὸν καὶ τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἐλάχιστον συντηρήσεως, τὸ ὁποῖον ἀναγκαιεῖ διὰ τὸν ἐργάτην καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του. Ἡ φυσικὴ αὕτη τιμὴ τῆς ἐργασίας ποικίλει ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν ὥρισμένης ἐποχῆς καὶ λαοῦ. Δύναται ἂν ἐτέρου ἐπὶ μακρὸν ὁ φυσικὸς ἢ στατικὸς μισθὸς νὰ παρῇμερισθῇ ὑπὸ τοῦ ἀγοραίου ἢ δυναμικοῦ, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ εὐτυχούσης κοινωνίας. Ὁ ἴδιος μάλιστα ὁ Ricardo ἀναμένει καὶ εὐχεταί τοιαύτην βελτίωσιν τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας. Οὕτω λοιπὸν ὁ ἴδιος ὁ Ricardo ὁμολογεῖ ἀντιθέτους δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν ἐναντίον τῆς θεμελιώδους τάσεως τῆς διαμορφώσεως τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας. Ἐάν παρὰ ταῦτα ἐκρατήθῃ εἰς τὸν σιδηροῦν νόμον του περὶ μισθοῦ, ἴσως προέρχεται ἐκ τῆς τάσεως αὐτοῦ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς πολυπλόκους συνθήκας τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς δι' ἀπλῶν εὐχερῶν τύπων· τούτου ἕνεκα ἀφήρσε καὶ ἐν προκειμένῳ τόσον σπουδαίους συντελεστάς. Πάντως ἐπειδὴ ὁ μισθὸς ἐν τῇ συνεχείᾳ τείνει νὰ προσαρμολῇ πρὸς τὸ κοινωνικῶς ἐλάχιστον συντηρήσεως, παρουσιάζει ἐπομένως σταθερότητά τινα, ὁ ἄγων τῆς διανομῆς διεξάγεται φυσικῶς μεταξὺ τοῦ γαιοκτῆμονος καὶ τοῦ κεφαλαιούχου μᾶλλον παρὰ μεταξὺ κεφαλαιούχου καὶ ἐργάτου. Δὲν ἴστανται ἀντίπαλοι λοιπὸν ὅπως εἰς τὴν μαρξικὴν θεωρίαν ἐμφανίζονται ὁ κεφαλαιούχος καὶ ὁ ἐργάτης, ὅσον ὁ γαιοκτῆμων καὶ ὁ κεφαλαιούχος. Ὁ περὶ ἡμερομισθίου νόμος τοῦ Ricardo ὁ ὁποῖος καὶ πρὸ αὐτοῦ

παρομοίως εἶχε διαμορφωθῇ ἀπὸ τὸν Turgot, παρελείφθη ὑπὸ τῶν σοσιαλιστῶν, ἐφ' ὅσον ἡ κίνησις αὕτη ἴστατο ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Lassalle καὶ διεμορφώθη εἰς θεμελιῶδες σημεῖον τοῦ προγράμματος αὐτῶν. Ἐν περαιτέρῳ δὲ ριζοσπαστικῇ διαμορφώσει αὐτοῦ, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς ἐργατικῆς τάξεως ὅτι καθιστᾷ ἀδύνατον πῶσαν βελτίωσιν τῆς θέσεως αὐτῆς ὑπὸ σύστημα παραγωγῆς, θεμελιούμενον ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων αὐτῆς⁽¹⁾.

Ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτὴν τῆς ἐγγείου προσόδου καὶ τοῦ ἡμερομισθίου προάγονται ἀποτελεσματικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Πῶς μεταξὺ αὐτῶν συσχετίζεται ὁ μισθὸς τῆς ἐργασίας, τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ ἔγγειος πρόσοδος, ποίας τάσεις παρουσιάζουν ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐξελίξει ἢ τέλος πῶς ἄλλως διανέμονται μεταξὺ τῆς τάξεως τῶν ἐργατῶν, τῶν κεφαλαιούχων καὶ τῶν γαιοκτημόνων, ἀποφαίνεται ὁ Ricardo συπτωματικῶς ⁽¹⁾ μόνον εἰς διάφορα ἔργα αὐτοῦ, δύννται ὅμως

1) Ἡ Ἀγγλικὴ οἰκονομία ἔφερεν εἰς φῶς δύο θεωρίας καθόσον ἀφορᾷ τὸν μισθὸν τοῦ ἐργάτου: Τὴν λεγομένην θεωρίαν τοῦ μισθοδοτικοῦ ἀποθέματος καὶ τὸν σιδηροῦν περὶ μισθοῦ νόμον. Ποία ἐκ τῶν δύο τούτων θεωριῶν ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν θεωρίαν τῶν κλασσικῶν δὲν εἶναι τόσον σαφές ζήτημα. Ὁ Σμιθ καὶ ὁ συστηματικὸς τῆς κλασσικῆς σχολῆς John Stuart Mill ἀντεπροσώπευσαν τὴν θεωρίαν τοῦ μισθοδοτικοῦ ἀποθέματος, ὁ Μάλθους καὶ ὁ Ricardo τὸν σιδηροῦν νόμον. Ἡ θεωρία δηλαδὴ τοῦ μισθοδοτικοῦ ἀποθέματος ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν πρακτικῶν αἰτημάτων, διαμορφοῦται εἰς τὸν σιδηροῦν νόμον διὰ τοῦ περὶ πληθυσμοῦ νόμου τοῦ Μάλθους. Ὁ σιδηροῦς νόμος λοιπὸν δὲν εἶναι κυρίως νέα θεωρία ἀλλὰ παραλλάσσουσα (συγκεκριμένη, σχηματικὴ) μορφή τῆς θεωρίας τοῦ μισθοδοτικοῦ ἀποθέματος. Τὴν θεωρίαν ταύτην διεμόρφωσεν ἀρχικῶς ὁ Σμιθ, μετὰ τὸν Μάλθους ἡ προβληματικὴ αὐτῆς τροποποιεῖται, ὁ δὲ Ricardo παραλαμβάνει ἀμφοτέρας τὰς ἂνω ἀπόψεις, τὴν τε θεωρητικὴν παρὰ τοῦ Σμιθ καὶ τὴν πρακτικὴν παρὰ τοῦ Μάλθους, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πῶς τῆς περὶ ἡμερομισθίων ἀναπτύξῃς του. Ὁ Mill δὲ μετὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Thorntōn ἐγκατέλειπε τὴν θεωρίαν τοῦ μισθοδοτικοῦ ἀποθέματος. Ὁ Ricardo διὰ τῆς περὶ ἡμερομισθίων κεφαλαίων του ¹⁾ ἐπιδιώκει περαιτέρω νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀστοχον τῆς περὶ πτωχῶν νομοθεσίας: «Ἡ σαφὴς καὶ ἄμεσος τάσις τῶν νόμων ὑπὲρ τῶν πτωχῶν εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐκδήλους ταύτας ἀρχάς: οὗτοι δὲν συντελοῦν, ὅπως ἀπεσκόπει ἐκ καλῆς προθέσεως ἢ νομοθεσία, εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν πτωχῶν, ἀλλ' εἰς χειροτέρευσιν τῆς καταστάσεως πτωχῶν τε καὶ πλουσίων ἀντὶ νὰ καταστήσουν πλούσιον τὸν πτωχόν, ὑπολογίζεται νὰ πτωχεύσουσι τὸν πλούσιον Ὁ νόμος τῆς βαρύντητος δὲν εἶναι ἀληθέστερος τῆς τάσεως τοιοῦτον νόμον πρὸς μετατροπὴν τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως εἰς ἀθλιότητα καὶ ἀδυναμίαν, πρὸς παρέκκλιναν τῶν προσπαθειῶν τῆς ἐργασίας ἐκ παντὸς ἀντικειμένου, πλὴν τῆς φροντίδος πρὸς ἀπλὴν συντήρησιν, πρὸς ἐξαφάνισιν πάσης πνευματικῆς διακρίσεως, πρὸς διαρκὲς ἀπασχόλησιν τοῦ νοῦ μετὰ τὴν ἱκανοποίησιν σωματικῶν ἀναγκῶν, μέχρις οὗτοι ὅλαι αἱ τάξεις πληγοῦν τελικῶς ὑπὸ τὸ βάρος τῆς γενικῆς πενίας». Βλ. Otto Schöry: Lohufondstheorie und ehernes Lohugesetz. Eine Untersuchung der Lohntheorien von Smith, Malthus, Ricardo und J. I. Mill 1933.

1) Ὁ Ricardo ἡσχολήθη κυρίως μὲ τὰ προβλήματα τῶν δύο πρώτων βιβλίων τοῦ Σμιθ, τὰ ὅποια φέρουν μᾶλλον θεωρητικὸν χαρακτῆρα. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς κακῶς ἀποδίδονται αἱ ὑπερβολαὶ τοῦ μαγχεστριανισμοῦ, καὶ εἰς τὸν Σμιθ ὡς πνευματικὸν τῶν πατέρων,

νὰ συναχθῇ ἐκ τῶν γνωμῶν τοιούτων κατὰ τὸν Diehl ὁ ἐξῆς κανὼν : Διὰ τὴν διανομὴν τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος καὶ διὰ τὴν σχέσιν τῶν διαφορῶν τιμημάτων αὐτοῦ καθόσον ἀφορᾷ τὸ ποσοστὸν αὐτῶν ἐξασκεῖ σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἢ τιμὴ τῶν σιτηρῶν ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν ἢ ἐκάστοτε κατὰστασις τῆς καλλιιεργείας τοῦ ἐδάφους. Εἰς ἐπιστολὴν τινα αὐτοῦ πρὸς τὸν Μάλθον γράφει ὁ Ricardo. « Ἡ κατὰστασις τῆς καλλιιεργείας τοῦ ἐδάφους εἶναι σχεδὸν ἡ μόνη διαρκὲς αἰτία τῶν οἰκονομικῶν μεταβολῶν ». Ἐὰν αὐξανόμενων τῶν τιμῶν ὁ ὀνομαστικὸς μισθὸς ὑψοῦται, τότε δεόν νὰ ἐλαττωθῇ τὸ κέρδος τοῦ κεφαλαίου, καίτοι πρὸς τοῦτο ρητῶς τονίζει ὁ Ricardo εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιδράσουν τεχνικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ πρόοδοι. Μὲ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου, ἐλαττοῦται ἡ περαιτέρω αὐξησις αὐτοῦ, μέχρις οὔτου σταματῇ καὶ πλήρως, ὅταν τὸ κέρδος ὑποβιβασθῇ τόσον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνάλογος ὠφέλεια. Τὸ ἐθνικὸν εισόδημα δὲ γενικώτερον διανέμεται μεταξὺ τριῶν παραγόντων τῆς ἐργασίας, τοῦ κεφαλαίου (τόκος καὶ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματίου) καὶ τῆς γῆς. Ὁ πρῶτος παράγων ὁ ἐργατικὸς μισθὸς εἶναι ὁ σταθερὸς (1) ἐν τῷ πραγματικῷ του ὕψει, οἱ λοιποὶ δύο μεταβλητοί. Διότι ὁ ἐργατικὸς μισθὸς καθορίζεται ἀπὸ τὰ ἀναγκαιούντα εἰς τὴν ζωὴν τροφίμα, τὸ δὲ ἐπὶ πλεόν τιμῆμα τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος διανέμεται εἰς τὸ κέρδος καὶ τὴν ἔγγειον πρόσδοον. Ἡ τιμὴ τῶν ἀναγκαιούντων μέσων τῆς διατροφῆς ἐξαρτᾶται πρὸ παντὸς ἐκ τῆς τιμῆς τῶν δημητριακῶν. Ἡ τιμὴ τῶν δημητριακῶν μιᾶς χώρας ἡρριταῖ ἀπὸ τὰ ἔξοδα τῆς παραγωγῆς τῶν δημητριακῶν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα καλλιιεργοῦνται εἰς τὰ ἀσυμφορώτερα τμήματα κατὰ τε τὴν θέσιν καὶ τὴν εὐφορότητα, τὰ ὁποῖα πάντως εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς. Ἡ τελευταία αὕτη τάξις τοῦ ἐδάφους δὲν ἀποδίδει πρόσδοον. Ἐν τῇ φυσικῇ ἐξελίξει τῆς οἰκονομίας χρησιμοποιοῦνται πάντοτε πρόσθετα ἐδάφη διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς διατροφῆς καὶ ἐπομένως προκύπτουν αὐξοῦσαι πρόσοδοι. Τοιοῦτοτρόπως ὅμως ἐλαττοῦται τὸ κέρδος, διότι τὸ μέρος τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας κατανέμεται μεταξὺ τοῦ κέρδους καὶ τῆς προσόδου. Ἡ « Φυσικὴ » λοιπὸν τάσις τῆς οἰκονομίας μιᾶς χώρας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀναμένωμεν ἵψωσιν τῆς προσόδου, ἐλάττωσιν τοῦ κέρδους καὶ σταθερότητα τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας. Ὑπάρχει ἐπομένως κατὰ τὸν Ricardo καθαρὰ ἀντίθεσις μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἰδιοκτησίας, καὶ μέχρι σημείου τινὸς κεφαλαίου καὶ ἐργασίας. Ἐπομένως καμμία ἁρμονία. Διὰ τοῦτο ὅταν ἡ Μαγγχεστριανὴ κατεύθυνσις μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Fr. Bastiat, ἠθέλησε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐκ νέου τὴν ἁρμονίαν ταύτην, ἐπεχείρησε πρῶτον νὰ ἀναιρέσῃ τὰς προῖκοθέσεις ταύτας τοῦ Ricardo.

1) Ὁ Ricardo εἶχεν ἐν σταθερὸν σημεῖον εἰς τὸ σύστημά του : τὸν φυσικὸν μισθόν. Ὅσον ἡ ἀξία ἐνὸς ἀγαθοῦ ἦτο πλεόν τοῦτου, τὸ πλεόν τοῦτο ἦτο κέρδος ἢ ἔγγαμος πρόσδοος. Αὕτη εἶναι ἡ βάσις τῶν μεταρικικῶν λεγομένων θεωριῶν τῶν ὑπολοίπων (Residual=Theorien).

δηλαδή τὸν περὶ πληθυσμοῦ νόμον τοῦ Μάλθου καὶ τὴν περὶ ἐγγείου προσόδου διδασκαλίαν τοῦ Ricardo (').

Εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς καὶ ἰδίως εἰς τὸ πρόβλημα τῶν δασμῶν τῶν δημητριακῶν ἰσχυολήθη δι' ἰδίων ἐργασιῶν ὁ τε Μάλθος καὶ Ricardo. Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον ἔθεσεν ὁ Ricardo τὰ δόγματα τοῦ συγκριτικοῦ κόστους (') καὶ ὑπέδειξε τὸν τρόπον τῆς διανομῆς τῶν πολυτίμων μετάλλων. Εἰς τὰς ἐρεῦνας ταύτας βλέπει τις ὅτι ὁ Ricardo οὐδαμῶς ἠδυνήθη νὰ ἀποφασίσῃ νὰ συστήσῃ τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ τὸν εἶχον ὠδηγήσῃ τὰ πορίσματα τῶν θεωρητικῶν του σκέψεων, δηλαδή νὰ εἰσαχθῇ ἀμέσως καὶ ἄνευ περιορισμοῦ τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον. Ὁ Diehl κατέδειξεν ὅτι ὁ Ricardo εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ διεφύριζεν θεωρίαν καὶ πράξιν καὶ οὐδαμῶς ἔθεώρει ὡφέλιμον εἰς τὴν χώραν τὴν ἄμεσον καὶ γενικὴν κατάργησιν τῶν δημητριακῶν δασμῶν. Συνεφώνει πλήρως μετὰ τοῦ Torrens. Ἀμφότεροι ἐξυπηρέτησαν ἐξόχως τὴν ἰδέαν τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου καὶ συνετέλεσαν καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ. Δὲν ἀνταπεκρίνετο ὅμως οὐδαμῶς εἰς τὰς ἀντιλήψεις των ἡ γενομένη τότε ἄμεσος εἰσαγωγή του. Ὁ Πήλ, ὁ πολιτικὸς τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα σπενώτατα συνεδέθη μὲ τὴν κατάργησιν τῶν δημητριακῶν δασμῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, ὠμίλησεν ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ σχετικῶς μὲ τὴν γνώμην τοῦ Ricardo, ἡ ὁποία ἐπρόσχε τὰ συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν, τῶν ὁποίων βεβαίως δὲν ἦτο ἰδιαίτερος φίλος ὁ Ricardo. Ἐχομεν ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἔνδειξιν ὅτι ὁ Ricardo διεπίστωσεν ὅτι πολλάκις εἰς τὰς ἐρεῦνας του ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὰς πραγματικὰς συνθήκας, ἐγνώριζεν ὅμως νὰ μὴ ἐφαρμόξῃ ἀκρίτως τὰ συμπεράσματα τῶν θεωρητικῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Πάντως ἡ ὑπὲρ τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου διδασκαλία τῆς κλασσικῆς σχολῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀφωρμήθῃ καὶ ἀπὸ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλικῆς Οἰκονομίας, ἥτις εὐνοηθεῖσα ὑπὸ τῶν φυσικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν βιομηχανίαν, εἶχε συμφέρον νὰ δημιουργήσῃ ἐλευθέραν εἴσοδον τῶν βιομηχανημάτων τῆς πανταχοῦ.

Ἡ θέσις τοῦ Ricardo εἰς τὴν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου θεωρίαν του, τὴν πρωτοτυπωτέραν ἴσως συμβουλὴν του, ἦρτηται ἐκ τοῦ προκρινεμένου ζητήματος τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἐπὶ τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν. Δι' αὐτὸν τὸ κύριον πρόβλημα ἦτο ὁ ἐφοδιασμὸς τοῦ καταναλωτοῦ δι' ὅσον τὸ δυνατόν εὐθηνῶν ἐμπορευμάτων, (') χωρὶς νὰ παραγνωρίξῃ καὶ

1) Ὁ J. S. Mill (1806—1873), ὅστις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ricardo ἦτο οἰκονομικὸς φιλόσοφος, ἐπιδράσας μάλιστα εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τε λογικῆς καὶ Ἠθικῆς, ἦτο αἰσιοδοξώτερος τοῦ Ricardo διὰ τὴν θέσιν τῶν ἐργατῶν.

2) Ὁ N. Barbon (1640—1698) εἰς τὸ ἔργον τοῦ Discours of Trade ἀναπτύσσει ἰδέας περὶ ἐλευθέρου ἐμπορίου καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πρόγονος τοῦ Ricardo.

3) Ὁ Ricardo πρῶτος ἴσω; ἀντελήφθη τὴν πλήρη σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας καθὼς καὶ τὸν νόμον κατ' ὃν ἡ διεθνὴς συναλλαγὴ δὲν πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοῦς αὐτοῦς ὁρῶν κατ' οὓς ἡ συναλλαγὴ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ μιᾷ χώρᾳ. Ἐργασία καὶ

τὸ δικαίωμα τοῦ κεφαλαιούχου νὰ ἐπιδιώξη λογικὸν κέρδος. Τὸ λογικὸν μίλιστα τοῦτο κέρδος θὰ ἔγινετο ἀφορμὴ αὐξήσεως τῶν κεφαλαίων χώρας τινὸς καὶ ἔπομένως πλουσιωτέρας καὶ εὐθινοτέρας παραγωγῆς. Συνήρηνται ἔπομένως στενῶς περαιτέρω αἱ ἰδέαι τοῦ Ricardo σχετικῶς μὲ τὴν ἔξωτερικὴν ἐμπορικὴν πολιτικὴν μὲ τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ τῆς διανομῆς τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ φιλελευθέρᾳ ἐμπορικῇ πολιτικῇ, ἣν πρεσβεύει, ἀσχετὴ διὰ τοῦ ἔλευθέρου διεθνοῦς ἐμπορίου ἀγαθῶν μὲν ἐπιδρασὶν ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν, παρακωλύει δὲ τὰς ἀσυμφόρους τάσεις τῆς διανομῆς ἐντὸς τῶν αὐτῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν. Πολεμεῖ ἔπομένως τοὺς προστατευτικοὺς δασμοὺς διότι δι' αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται δυσμενὴς διανομὴ τοῦ Ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. «Ὑπὸ τὸ καθεστὼς τελείως ἔλευθέρου ἐμπορίου, ἐκάστη χώρα ἀφιερώνει φυσικὰ τὰ κεφάλαια καὶ τὴν ἐργασίαν της εἰς τὰς ἐπικερδοστεράς δι' αὐτὴν ἐπιχειρήσεις. Ἡ ἐπιδιώξις αὕτη τοῦ ἀτομικοῦ κέρδους συνδέεται θαυμαστῶ τῷ τρόπῳ μετὰ τῆς γενικῆς εὐδαιμονίας τῆς ὁλότητος. Δι' ἐνισχύσεως τῆς φιλοπονίας, διὰ τῆς ἀνταμοιβῆς τῆς ἐφευρετικότητος καὶ διὰ τῆς παραγωγικωτέρας ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἰδιαιτέρων δυνάμεων τῆς φύσεως, κατανέμει τὸ ἀτομικὸν συμφέρον τὴν ἐργασίαν ἀποτελεσματικώτερον καὶ οἰκονομικώτερον· ἐνῷ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ γενικοῦ ὄγκου τῶν προϊόντων, διαχέει γενικὴν εὐδαιμονίαν καὶ συνδέει τὴν παγκόσμιον κοινωνίαν τῶν ἐθνῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου διὰ τοῦ κοινοῦ δεσμοῦ τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Ὁ θεμελιώδης οὔτος νόμος καθορίζει, ὅτι ὁ οἶνος δέον νὰ παραχθῇ ἐν Γαλίᾳ καὶ ἐν Πορτογαλίᾳ, ὁ σίτος νὰ καλλιεργηθῇ ἐν Ἀμερικῇ καὶ Πολωνίᾳ, καὶ ὅτι τὰ ψιλικά καὶ ἄλλα εἶδη πρέπει νὰ κατασκευασθοῦν ἐν Ἀγγλίᾳ».

Ὁ καθοριστικὸς νόμος τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν ἐν τῷ ἔσωτερικῷ δὲν ἰσχύει διὰ τὰ ἀγαθὰ τὰ ὅποια ἀνταλλάσσει τις μετὰ τοῦ ἔξωτερικοῦ. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν π.χ. ἀπαιτεῖται διὰ τὴν παρασκευὴν ποσότητός τινος ὑφάσματος ἐργασία 100 μονάδων, διὰ τὴν παρασκευὴν ποσότητός τινος οἴνου ἐργασία 120 μονάδων. Ἡ Πορτογαλία ὅμως διὰ μὲν τὴν παρασκευὴν τοῦ οἴνου χρειάζεται μόνον 80 μονάδας ἐργασίας διὰ δὲ τὴν παρασκευὴν τοῦ ὑφάσματος 90 μονάδας ἐργασίας. Συμφέρει ἔπομένως τὴν μὲν Ἀγγλίαν νὰ ἐξαγγίῃ ὑφάσματα εἰς τὴν Πορτογαλίαν νὰ εἰσάγῃ δὲ ἐκ Πορτογαλλίας οἶνον. Ἀντιστρόφως διὰ τὴν Πορτογαλίαν θὰ συνέφερε νὰ ἐξαγγίῃ οἶνον εἰς

κεφάλαιον δὲν μεταφέρονται μὲ τὴν αὐτὴν εὐχέρειαν ἀπὸ τὴν μίαν εἰς τὴν ἄλλην οἰκονομίαν, ὥπως τοῦτο λαμβάνει χώραν ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκονομίας μεταξὺ τῶν διαφόρων κλάδων παραγωγῆς· ἐργασία καὶ κεφάλαιον συνδέονται μέχρις ἁνὸς σημείου ἐθνικῶς. Πολεμεῖ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Σμίθ, ὅτι σκοπὸς τῆς διεθνοῦς ἀνταλλαγῆς εἶναι ἡ προσαγωγὴ τῆς ἐξαγωγῆς. Ὁ ἀληθὴς σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ὁ ἐφοδιασμὸς τοῦ ἔσωτερικοῦ διὰ τοιοῦτων ἐμπορευμάτων ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ τὰ ὅποια ἀγοράζει τις αὐτόθι εὐθινοτέρων ἢ ἀπὸ τὸ ἔσωτερικόν. Ἡ ἐξαγωγή τότε ὑπηρετεῖ ἀπλῶς τὴν εἰσαγωγὴν.

Ἀγγλίαν καὶ νὰ εἰσάγῃ ἐξ αὐτῆς ὑφάσματα. Τὸ ἐμπόριον τοῦτο θὰ ἦτο διὰ τὴν Πορτογαλλίαν συμφέρον, ἂν καὶ ἐν αὐτῇ παρασκευάζεται δι' ἐργασίας 90 μονάδων τὸ ἐξ Ἀγγλίας εἰσαγόμενον καὶ 100 μονάδων ἐργασίας στοιχίζον ὑφάσμα· διότι διὰ τὴν Πορτογαλλίαν εἶναι συμφερότερον νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ κεφάλαιά της εἰς τὴν παραγωγὴν οἴνου, ὅπου εἶναι περισσότερο ὑπερτέρα τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν ὑφαντουργίαν. Διότι διὰ τὸ ἐσωτερικὸν τὰ ἔξοδα τῆς προμηθείας τῶν εἰσαχθέντων ἀγαθῶν δὲν εἶναι ἴσα πρὸς ἐκεῖνα ἅτινα ἐδαπανήθησαν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν, ἀλλὰ ἰσοῦνται πρὸς τὰ παραγωγικὰ ἔξοδα τοῦ πρὸς πληρωμὴν τῆς εἰσαγωγῆς ἐξαχθείσης ἰσοπόσου παραγωγῆς, συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῶν σχετικῶν ἢ συγκριτικῶν παραγωγικῶν ἔξόδων. Ὁ νόμος οὗτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τροποποιηθῇ διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ χρήματος κατὰ τὴν ἔμμεσον ἀνταλλαγὴν. Χρηματικὴ κυκλοφορία καὶ σιάνθη τιμῶν διαρρυθμίζονται αὐτομάτως εἰς κάθε χώραν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀγαθῶν νὰ λαμβάνῃ χώραν ἀναλόγως τῶν φυσικοτεχνικῶν ἐκαστοτε προϋποθέσεων τοιαύτης τινὸς ἀνταλλαγῆς. Τότε παρὰ τὴν διάφορον σιάνθη τιμῶν εἰς τὰς διαφόρους χώρας δὲν παρίσταται ἀνάγκη μεταφορᾶς χρήματος ἀλλὰ διὰ συναλλαγματικῶν ἐπὶ τῶν ἐξαγουσῶν χωρῶν ἐξωφλοῦνται αἱ διεθνεῖς πληρωμαί, τὰ δὲ ποσὰ τῶν συναλλαγματικῶν τούτων κατόπιν ἐξισοῦνται ἀμοιβαίως ὥστε—πλὴν εἰδικῶν περιπτώσεων—καθίσταται περιττὴ ἡ ἀποστολὴ αὐτουσίῳ χρήματος. Ἡ τιμὴ τοῦ συναλλάγματος εὐρίσκεται τότε εἰς τὸ ἄρτιον δηλαδὴ ἀντιστοιχεῖ, προκειμένου τοῦ αὐτοῦ χρυσοῦ νομισματικοῦ κανόνος, ἀκριβῶς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ εἰς χρυσὸν περιεχομένου ἀμφοτέρων τῶν νομισματικῶν μονάδων. Πάντως ὁ Ricardo δὲν ἠσυχολήθη μὲ τὰς μεταφορὰς χρημάτων, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἀπὸ τὰς τοποθετήσεις κεφαλαίων εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ὁ ἀπώτατος λόγος λοιπὸν τῶν διεθνῶν χρηματικῶν μεταβιβάσεων εἶναι διὰ τὸ μεταλλικὸν χρῆμα διὰ τὴν ἐξαγουσαν χώραν ἔγινε πλέον τὸ εὐθηνότερον ἐμπόρευμα, ἔναντι τοῦ ὁποίου δύναται νὰ προμηθεύεται πλέον ἐμπορεύματα. Κατὰ ταῦτα ἡ διαμόρφωσις ἐνεργητικοῦ ἢ παθητικοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου εἰς τὰς διαφόρους χώρας, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαφορότητος τῆς σιάνθης τῶν τιμῶν εἰς αὐτὰς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα πάλιν τοῦτο ἡρτῆται ἀπὸ τοὺς φυσικοτεχνικοὺς ὅρους τῆς διεθνούς ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν τῆς διανομῆς ὁ Ricardo ἦτο ἀναγκαστικῶς ὁπαδὸς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Οὐχὶ ὅμως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἀπῆτει ἄμεσον καὶ ἀπότομον μετάβασιν—ὡς καὶ ἀνωτέρω (σελ. 42) ἐτονίσθη—ἀπὸ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπικρατοῦσαν προστασίαν εἰς τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον. Ριζοσπαστικαὶ μεταβολαὶ θὰ εἶχον βαρεῖας διαταραχτικὰς συνεπείας διὰ τὴν ὕλην οἰκονομίαν καὶ ὑπεστήριξε κατὰ ταῦτα βαθμιαίαν κατάργησιν τῶν ἀγγλικῶν περὶ δημητριακῶν νόμων (').

1) Τῷ 1822 ἐδημοσίευσεν ὁ Ricardo τὸ Protection to agriculture σχετικῶς μὲ

“Ετερον πεδῖον ἐφ’ οὗ ἵσκησαν σοβαρὰν ἐπίδρασιν αἱ διδασκαλίαι τοῦ Ricardo εἶναι τὸ τοῦ χρήματος καὶ τῶν Τραπεζῶν. Ἐνταῦθα ἐπρόκειτο ἀφ’ ἑνὸς μὲν περὶ τοῦ προβλήματος ἐνιαίου τινὸς κανόνος, ἀφ’ ἑτέρου δὲ καθόσον ἀφορᾷ τὸ κάλυμμα τῶν τραπεζογραμμάτων, δηλαδή ἂν τὰ τραπεζογραμμάτια ἐν τῇ συναλλαγῇ ἐπέδρων ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ μεταλλικὸν χρῆμα, ἐπομένως σύμφωνα πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ricardo ἀντιπροσωπευομένην ποσοτικὴν θεωρίαν. (1) Ricardo εἶναι εἰς τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς θεωρίας ταύτης, ἥτις ὡς γνωστόν, ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ τιμαὶ τῶν ἐμπορευμάτων εὐρίσκονται εἰς ὀρθὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ποσότητα τῶν πολυτίμων μετάλλων τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς μίαν χώραν. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Hume (1), προάγει ὁμοίως ὁ Ricardo σπουδαίως τὴν θεωρίαν ταύτην. Τὸ χρῆμα διὰ τὸν Ricardo δὲν εἶναι τι ἄνευ ἀξίας ἀντιπροσωπευτικὸν τῶν ἐμπορευμάτων—εἴτε τοῦτο ἔχει ἰδίαν ἀξίαν ἢ μὴ—ἀλλὰ τι μὲ ἰδίαν ὑπόστασιν, ὡς ἀντικείμενον ἀνταλλαγῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ. Λαμβάνει ὑπ’ ὄψιν του τὴν ταχύτητα τῆς κυκλοφορίας αὐτοῦ, τέλος δὲν ἀποδέχεται τὴν προαγωγικὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ ἐφόσον δὲν σταματᾷ οὗτος. Ἀναγνωρίζει ὅτι πᾶς πολλαπλασιασμός τοῦ χρήματος πρέπει ἀμέσως καὶ ἀκριβῶς νὰ ὑψώσῃ τὴν γενικὴν σιάνθημην τῶν τιμῶν κατὰ τὴν σχέσιν τῆς αὐξησέως του, καίτοι δὲν πιστεύει ὅτι τοιαύτη αὕξισις τῶν τιμῶν πολλαπλασιάζει τὴν παραγωγήν, θεωρουμένης τῆς οἰκονομίας ἐν τῇ ὁλότητι της, διότι πρὸς τὰ ἠϋξημένα κέρδη ἀντιπαρίστανται ἐτέρωθεν ζημίαι. Ἡ ποσότης τῶν κυκλοφοριακῶν μέσων ρυθμίζεται αὐτομάτως διὰ τοῦ ἐμπορίου, ἐφόσον κυκλοφορεῖ μεταλλικὸν χρῆμα. Τὸ χρῆμα τότε διαρρέει ἢ προσαντίζει, ἐὰν εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας χώρας. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κεκαλυμμένου χαρτονομίσματος ἢ σχέσις αὕτη παραμένει ἢ αὐτή. Ἡ αὕξισις τῆς κυκλοφοριακῆς ἐκδόσεως εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν νέων χρυσορυχείων. Ἄλλως ὁμοίως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἂν πρόκειται περὶ ἀκαλύπτου χαρτονομίσματος. Τὸ κυκλοφοριακὸν τοῦτο μέσον δὲν δύναται νὰ ἔξαχῇ, διότι δὲν ἰσχύει εἰς ἄλλας χώρας καὶ ἐπομένως τὸ πλεόνασμα τούτου δὲν διαρρέει. Τὸ ἀποτέλεσμα λοιπὸν θὰ εἶναι ἡ ὑποτίμησις τῆς συναλλαγματικῆς τιμῆς τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος, ἢ ἡ ὑψωσις τῆς τιμῆς τῶν μὴ νομισματοποιημένων πολιτίμων μετάλλων, ἄνω τῶν νομισματοποιημένων καὶ τῶν δαπανῶν ἐξαγωγῆς αὐτῶν, γεγονός πιστοποιοῦν ἀσφαλῶς ὅτι ἐτέθη ἐν κυκλοφορίᾳ χαρτονόμισμα πλεόν τοῦ δέοντος καὶ ἡ ἀνταλλακτικὴ αὐτοῦ ἀξία ἠλαττώθη κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην τοῦ πλεονάσματος. Ὁ Ricardo διετύπωσε τὴν θεωρίαν του ταύτην τῷ 1809 εἰς τὴν ἐργασίαν του *The High Price of bullion etc* καὶ ἐπέκρινεν

τοὺς περὶ σιτηρῶν νόμους. Καὶ ἐὰν οὐδὲν ἄλλο ἔργον εἶχε δημοσιεύσει ὁ Ricardo, καὶ πάλιν αὐτὸ μόνον θὰ τοῦ ἐξησφάλιζε τὴν θέσιν του μεταξὺ τῶν πρώτων οἰκονομολόγων.

1) Βλέπε ἄν. σελ. 5 σημ. 2.

αὐτόθι τὴν τραπεζικὴν πολιτικὴν τῆς τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας τοῦ 1797 («restriction bill»), ἣτις διὰ νόμου ἔλαβε τὸ δικαίωμα νὰ πολλαπλασιάσῃ ὑπὲρ τὸ μέτρον τῶν ἀναγκῶν τὸ ἀκάλυπτον χαρτονομίσμα.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κοινοβουλίου τῷ 1810 καθορισθεῖσα ἐπιτροπὴ (Bullion Committee) εἰς τὸ ὅποιον συμμετεῖχον οἱ Horner, Huskisson, Barnig καὶ Thornton ἀπεδέχθη τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Ricardo καὶ προέτεινε τὴν μετὰ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ κυκλοφοριακοῦ χαρτονομίσματος ἐπιανάληψιν τῆς ἐξαργυρώσεως τῶν τραπεζογραμματίων. Τὸ Κοινοβούλιον ὁμως ἐδέχθη τὰς ἀντιθέτους εἰσηγήσεις τοῦ Vansittarts. Εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς λεγομένης κυκλοφοριακῆς θεωρίας (Currency Theory), οἱ ὅποιοι ἀπῆλθον αὐστηρὰν τήρησιν τοῦ καλύμματος τῶν τραπεζογραμματίων, ἀντετίθεντο οἱ ὁπαδοὶ τῆς Banking Theorie. Οὗτοι ἐφρόνουν ὅτι ἡ ποσότης τῆς ἐκδόσεως τῶν τραπεζογραμματίων δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλὰ ὅτι ἡρητο ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης παρείχον εἰς τὰς διοικήσεις τῶν τραπεζῶν μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν κατὰ τὴν ἐκδοσιν. Εἰς τὸν νόμον τοῦ Πῆλ τῷ 1844 ὑπερίσχυεν ἡ πρώτη, ὑπὸ τοῦ Ricardo ἀντιπροσωπευομένη γνώμη. Μόνον τὴν γνώμην τοῦ Ricardo, περὶ τοῦ ὁρθοῦ τῆς πλήρους κρατικοποιήσεως τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας δὲν ἠκολούθησεν ἡ νομοθεσία.

Αἱ περαιτέρω συνέπειαι τὰς ὁποίας ἀνέμεναν ὁ Ricardo ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν τοῦ χαρτονομίσματος, ὡς τὰς ἀνέπτυξεν εἰς τὰ μετὰ ταῦτα ἔργα του εἶναι αἱ ἑξῆς: Λιὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ποσότητος τοῦ νομίσματος δύναται νὰ ἐξυψωθῇ ἡ συναλλακτικὴ αὐτοῦ ἀξία εἰς οἷονδήποτε ποσόν. Περιοριζομένης τῆς ποσότητος τοῦ χαρτονομίσματος ἀκριβῶς ὅπως τῆς ποσότητος μεταλλικοῦ νομίσματος ἐξισοῦται τοῦτο πρὸς τὸ μεταλλικόν. Ἐξαρτωμένης δὲ τῆς ἀξίας τοῦ τε χαρτονομίσματος καὶ τοῦ τραπεζογραμματίου ἐκ τῆς κυκλοφοριακῆς ποσότητος αὐτῶν, δεόν νὰ ρυθμίζεται ἡ ποσότης των συμφώνως πρὸς τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν τοῦ μεταλλικοῦ, τὸ ὅποιον ἔχει καθορισθῇ ὡς μέτρον αὐτῶν. Εἶναι σκοπιμώτατον ὅπως ἡ ἐκδοτικὴ τράπεζα ὑποχρεοῦται πάντοτε εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν τοῦ χαρτονομίσματος διὰ μεταλλικοῦ. Ὁ Ricardo ἦτο ἀντίθετος τῆς ἐκδόσεως χαρτονομίσματος ὑπὸ ἰδιωτικῶν τραπεζῶν. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ του «Σχῆδιον ἰδρύσεως Ἑθνικῆς Τραπεζῆς» προτείνεται, ὅπως εἶναι τελείως χωρισμένον τὸ ἐκδοτικὸν προνόμιον ἀπὸ τὰς τραπεζικὰς ἐργασίας.

Καὶ ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τούτων καταφαίνεται πόσον ὀλίγον ὁ Ricardo ὑπευθίρizen ἄνευ ὅρων τὸν ἰδιωτικὸν καπιταλισμὸν καὶ μαμμωνισμόν, διότι ἀκριβῶς τὰ ὑψηλὰ κέρδη τῶν μετόχων τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας ὀξύτατα προσέβαλεν, θεωρῶν ὅτι κέρδη ἐκ δημοσίων ἰδρυμάτων δὲν δύνανται νὰ εἰσρέουν εἰς τὰ βαλάντια τῶν ἰδιωτῶν.

Φόροι καὶ δημόσιον χρέος. Ἡ περὶ φορολογίας διδασκαλία τοῦ Ricardo ἐρευνᾷ πρὸ παντὸς δύο ζητήματα: πρῶτον ποῖος φέρει τοὺς φόρους ἐν τῇ καθόλου οἰκονομίᾳ καὶ δεύτερον τὸ ζήτημα τῆς «Ἀρχείου» Δ. Καλιτσουίχι, Τόμ. 18 (1938) Τευχ. Α.—Β΄.

ἐπιπτώσεως τῶν φόρων. Διακρίνει σαφῶς τοὺς φόρους, οἱ ὅποιοι πλήττουν τὸ εἰσόδημα, ἀπὸ τοὺς φόρους οἱ ὅποιοι πλήττουν τελικῶς τὸ κεφάλαιον καὶ κηρύσσεται γενικῶς ὑπὲρ τῶν πρώτων, διότι ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐπιβολὴ φορολογίας ἐπὶ τοῦ Κεφαλαίου ὁδηγεῖ, τὴν ὅλην οἰκονομίαν πρὸς τὴν κατὰπτωσιν. Λιὰ τὸν λόγον τοῦτον πολεμεῖ τὸν φόρον τῶν κληρονομιῶν καὶ κάθε φόρον ὁ ὁποῖος καταβάλλεται κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς ἀκινήτου ιδίως ιδιοκτησίας. Διότι ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν κτημάτων αὐξάνει τὸ γενικὸν εἰσόδημα, ἀφοῦ αὐξάνει τὸ ἐπὶ μέρους εἰσόδημα τῶν ἀντισυμβαλλομένων. Πράγματι ἐκάτερος τούτων ἐλπίζει διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ πραγματοποιουμένης συναλλαγῆς νὰ βελτιώσῃ τὸ εἰσόδημά του. Ἐπικαλεῖται πρὸς τοῦτο τὰς γνώμας τοῦ Σμιθ καὶ Say, τὰς ὁποίας καὶ δι' ἰδίας ἀναπτύξεως συμπληροῖ «Ὅσον περισσότερα εἶναι ἡναγκασμένος ὁ ἀγοραστὴς νὰ πληρώσῃ ὑπὸ μορφὴν φόρου, τόσον ὀλιγώτερα θὰ εἶναι διατεθειμένος, νὰ προσφέρῃ ὑπὸ μορφὴν τιμῆς. Κατ' ἀκολουθίαν τοιοῦτοι φόροι ἐπιβαρύνουν πάντοτε πρόσωπα εἰς κακὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν καὶ εἶναι ἔνεκα τούτου λίαν σκληροὶ καὶ καταπιεστικοί»..... Παρὰ ταῦτα οἱ φόροι οὔτοι εἰσπράττονται εὐκόλως καὶ τοῦτο πιθανὸν νὰ θεωρῆται ὑπὸ πλείστων ὡς ἀντιστάθμισμα τῶν καταστρεπτικῶν τῶν ἀποτελεσμάτων». Εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐπιπτώσεως τῶν φόρων ἀποδέχεται ὁ Ricardo τὰ τέσσαρα γνωστὰ ἀξιώματα τοῦ Σμιθ. Διὰ τοὺς φόρους πιστεύει ὁ Ricardo ὅτι οὔτοι πρέπει νὰ παρέχωνται πρὸς τὸ Κράτος ὡς τμήμα τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἐργασίας. Ὅτι πάντες οἱ φόροι καταβάλλονται εἴτε ἐκ τοῦ κεφαλαίου, εἴτε ἐκ τῆς προσόδου τῆς χώρας καὶ λογικῶς δέον νὰ εἰσπράττωνται μόνον ἀπὸ τὸ καθαρὸν εἰσόδημα. Οἱ ἐπὶ τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ εἰδῶν πολυτελείας φόροι ἐπιπίπτουν ἐπὶ τῶν καταναλωτῶν. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐγγείου προσόδου φορολογία βαρύνει μόνον τὸν ιδιοκτήτην (χωρὶς νὰ ὑψωθῶν αἱ τιμαὶ τῶν γεωργικῶν εἰδῶν)· φόροι ἐπὶ τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας ὑψώνουν τὸν μισθὸν καὶ ἐλαττώνουν τὸ κέρδος, «Ὅπδηποτε ὑψώνει τὰ ἡμερομίσθια, ὑποβιβάζει τὰ κέρδη τοῦ κεφαλαίου· ἔνεκα τούτου πᾶς φόρος ἐφ' οἰουδήποτε εἵδους τῆς καταναλώσεως τοῦ ἐργάτου τείνει νὰ ὑποβιβάσῃ τὸ ποσοστὸν τῶν κερδῶν τοῦ Κεφαλαίου». Τοιοῦτοι ἔπομένως φόροι φέρονται κατὰ τελευταῖον λόγον ὑπὸ τῶν κεφαλαιούχων. Ἐπιβαρύνσεις τῶν κεφαλαιακῶν κερδῶν ἐπιβαρύνει τότε μόνον τὸν κεφαλαιούχον, τὸν διαθέτοντα χρήμα, ὅταν πάντα τὰ ἀγαθὰ ὑψώθησαν ἀναλόγως πρὸς τὴν φορολογίαν· ἐὰν ὅμως πάντα τὰ ἀγαθὰ λόγῳ τῆς μεταβολῆς τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ χρήματος ὑπεβιβάσθησαν εἰς τὰς πρώτας τιμὰς αὐτῶν, ὁ κεφαλαιούχος δὲν συνεισφέρει διὰ φόρους, διότι θὰ ἡγόραζεν ὅλα τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὰς αὐτὰς τιμὰς, ἀλλὰ θὰ ἐλάμβανε πάντοτε τοὺς αὐτοὺς τόκους.

Γενικὴν τινα λοιπὸν θεωρίαν περὶ τῆς ἐπιπτώσεως τῶν φόρων δὲν ἀνέπτυξε κατὰ τὰ ἄνω ὁ Ricardo οὔτε ἄλλος τις τῶν κλασικῶν. Τούτων ἄλλως τε πάντων αἱ ἀναπτύξεις ἐν τῇ δημοσιονομικῇ γενικῶς θεωρίᾳ ὑπολείπονται τοῦ ποθητοῦ, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀτομιστικὸς χαρα-

κτῆρ τῆς φιλελευθέρου συναλλακτικῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας αὐτῶν ἐπεσκίαζεν εὐρυτέραν δημοσιονομικὴν ἔρευναν, ἣν ὡς ἐκ τούτου μόνον συμπληρωματικῶς πρὸς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν ἐξήταζον. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου προέρχεται καὶ ἡ ὑποτιμητικὴ ἀντίληψις τῶν κλασσικῶν γενικῶς περὶ τῶν φόρων καὶ ὁ τονισμὸς τοῦ ἄνω μνημονευθέντος γεγονότος, ὅτι ἡ ἐν συνεχείᾳ φορολογία τοῦ κεφαλαίου παρεμποδίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας, ἰδίως μάλιστα ὅταν οἱ φόροι δὲν χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν αὐξησιν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς.

«Καθόσον τὰ κεφάλαια τῆς χώρας ἐλαττοῦνται θὰ ἐλαττωθῇ κατ' ἀνάγκην ἡ παραγωγή της. Ἐπομένως ἐὰν ἐξακολουθῇ ἡ αὐτὴ ἀντιπαραγωγικὴ δαπάνη ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κράτους, ἐνῷ συγχρόνως ὑπάρχει διαρκῶς ἡλαττωμένη ἐτησίᾳ ἀναπαραγωγή, οἱ πόροι τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κράτους, θὰ ἐξαντληθοῦν μετὰ αἰχμαλωτίου τυχευτικότητος, ὁπότε θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ καταστροφὴ».

Ὁ Ricardo ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σμίθ, παραδέχεται πάντως ὅτι οἱ κεφαλαιοῦχοι γενικῶς φέρουν τὸ βάρος τῆς φορολογίας μιᾶς χώρας, ἐνῷ ὁ Σμίθ κατ' ἀρχὴν παραδέχεται ὅτι οἱ γαιοκτῆμονες φέρουν τὸ μεγαλύτερον μέρος.

Τὰ θεωρητικὰ φορολογικὰ αἰτήματα τοῦ τε Σμίθ καὶ Ricardo δύνανται ἀκόμη καὶ σήμερον νὰ μᾶς δώσουν—ἐξαίρουμένων ἀπόψεων τινῶν κατωτέρω μνημονευθησομένων—πλείστας ὅσας χρησίμους νύξεις. Εἰδικώτερον ἡ ρικαρδιανὴ περὶ φόρων διδασκαλία συνδέεται φυσικῶς στενώτατα μὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ παραγωγῆς καὶ διανομῆς. Πάντως ἀπόψεις ἠθικῆς φύσεως, ἰδίως τὸ πρόβλημα τῆς φορολογικῆς δικαιοσύνης, δὲν τροποποιοῦν οὐδαμῶς τὰ οἰκονομικὰ αἰτήματα.

Ἐκτικτοὶ δαπᾶναι τοῦ Κράτους δέον νὰ καλύπτονται διὰ φόρων καὶ οὐχὶ διὰ δανείων, ἀφ' ἑτέρου ὑποστηρίζει τὴν πληρωμὴν τοῦ δημοσίου χρέους διὰ κατανομῆς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἥτοι διὰ μετατροπῆς αὐτοῦ εἰς ἰδιωτικὸν χρέος τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων (Funding System).

Ὑπεστήριξε δηλαδὴ ὁ Ricardo ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ δανείων καὶ φόρων διὰ τε το παρὸν ὥς καὶ τὸ μέλλον, ἂν καὶ ὑπεστήριξε πάντως τὴν ἐπιβολὴν φόρων καθόσον οἱτοὶ φέρονται ἀπὸ τὸ πρὸς καταναλωσιν εἰσόδημα, ἐνῷ τὰ δάνεια θίγουν τὸ παραγωγικὸν κεφάλαιον. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸ δημόσιον χρέος ὁ Ricardo θεωρεῖ συμφερωτέραν τὴν ἄμεσον ἐξόφλησιν αὐτοῦ διὰ κεφαλαιακῆς συνεισφορᾶς, ἥτις παρεμποδίζει τὴν μετανάστευσιν τῶν κεφαλαίων, ἣν τοὺναντίον ὑποβοηθεῖ ἡ βαθμιαία διὰ φόρων ἀπόσβεσις αὐτοῦ. «Χώρα περιπλεχθεῖσα εἰς δυσχερείας, αἵτινες συνοδεύουν τὸ τεχνητὸν τοῦτο σύστημα, —(συσσώρευσιν μεγάλου χρέους)—θὰ ἐνῇργει σοφῶς ὅπως ἀπαλλαγῇ αὐτῶν θυσιάζουσα μέρος τῆς ἰδιοκτησίας της, ὅπερ πιθανὸν νὰ ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ χρέους αὐτῆς».

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ — RICARDO

I. ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ RICARDO

1) Α'. ΕΡΓΑ

1809. Three letters on the price of gold. (Morning Chronicle)
1809. The High Price of Bullion a proof of the depriaciation of Bank-Notes (Ἡ ἀρίστη ἔκδοσις τούτου ἡ τετάρτη τῷ 1811 μετὰ ἐπιλόγου συμπληρωθεῖσα).
1811. Repply to Mr. Bosanquet's, «Practical Odservations on the Report of the Bullion Committee.
1815. An Essay of the Influence of a low Price of corn on the profits of stock, with remarks on Mr. Malthus last two publications.
1816. 1919*. Proposals for an Fconomic and Secure Currency, with observations on the profits of the Bank of England.
1817. 1821*. The Principles of political Economy and Taxation.
1820. Essay on the funding System in Supplement to the Encyclopaedia Britannica.
1822. On protection to Agriculture.
1822. Speech on Mr. Westerns motion for a Committee to consider the effects produced by the resumption of cash payments delivered the 22th of June 1822.

ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1824. Observations on Parliamentary Reform.
1824. Plan for the establishment of a national Bank.
1928. Notes on Malthus «Principles of Political Economy». ἔκδοσις I. H. Hollander καὶ T. E. Grecory Βαλτιμόρη 1928.
1932. Minor Papers on the Currency question 1809 — 1823 ὑπὸ I. H. Hollander. Baltimore. With an introduction and notes.

Β'. ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1. Three letters on the national debt. Αἱ δύο πρὸς τὸν Place (Ec. Journal 1893 σελ. 289) καὶ ἡ ἑτέρα πρὸς τὸν R Heathfield (Speech on the State of Nation τοῦ Palmer 1832).

2. Πέντε ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν I. B. Say (*Mélanges et Correspondance de I. B. Say* 1833) καὶ εἰς Say's: *Oeuvres diverses* Paris 1848 σ. 406-29.
3. Letters to Malthus. Ἐκδοαὶς μετὰ προλόγου καὶ σημειώσεων ὑπὸ Jam-mes Bonnar. Oxford 1887.
4. Letters to Mc Culloch 1816—1823. Ἐκδοαὶς μετὰ προλόγου καὶ ση-σμειώσεων ὑπὸ I. H. Hollander. Νέα Ὑόρκη 1895.
5. Letters to Hatcher Trower and others. 1811—1823. Ἐκδοαὶς ὑπὸ Bonnar καὶ Hollander, Oxford 1899.
6. One on the currency to H. Trower in *Econ. J.* 1896.
7. On corn, values, notes to Maltus, Irishland, etc unpublished, in University College London.
8. Personal letters privately printend 1891 and in the Possession of Mrs F. Ricardo.

Γ'. ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

Οἱ Κοινοβουλευτικοὶ λόγοι τοῦ Ricardo περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἔκδοσιν *Parl. Debates* τοῦ Hansard 1819—1823 καὶ ἀφοροῦν εἰς ζητήματα συναλλακτικά, γεωργικά, τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλίας, τὰ σχέδια τοῦ Owen κλπ. Ἀνάλυσις αὐτῶν ἀπὸ τὸν E. Cannan εἰς *Econ. J.* 1894.

Δ'. ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ Εἰς ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΑΣ

- 1819: cf. Reports from the secret committee on the Expediency of the Bank resuming Cash payments, ordered by the house of Commons; to be printed 5th April and 6th May 1819.
- 1819: cf. Reports by the Lords committee appointed a secret committee to enquire into the state of the Bank of England.
- 1821: cf. Report from select committee on Petitions complaining of the Depressed state of Agriculture. Minutes of Evidence.

2) ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ «ΑΠΑΝΤΩΝ» ΚΑΠ. ΤΟΥ RICARDO ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Mc. Culloch: The Works of Ricardo. Μετὰ εἰσαγωγῆς περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Λονδῖνον 1846. Νέα ἔκδοαὶς London 1871.

Fonteyraud Alc.: *Oeuvres complètes de D. Ricardo* (Collection des principaux économistes τόμ. 8ος) 1847.

Constancio et Alc. Fonteyraud: *Oeuvres complètes de D. Ricardo. Augmentées de notes de I. B. Say, Malthus, Sismondi, Rossi, Blanqui etc. précédés d'une notice biographique, sur la vie et les Travaux de l'auteur par M. Alcide Fonteyraud et une Préface par M. Maurice Block, Paris 1882.*

Hollander I.: Three letters on the price of Gold. A reprint of economic tracts. Baltimore 1903.

Gonner E. : The Principles of Political Economy. Μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων. Λονδίνον 1895.

Ἀπλὴ Ἀγγλικὴ ἔκδοσις τῶν «Principles» εἰς Everyman's Library τόμ. 560, ἔκδοσις 6, 1933.

Constancio F. : Les Principes de l'Economie politique et de l'impôt. Μετὰ σημειώσεων, ἐπεξηγήσεων καὶ κριτικῆς ὑπὸ I. B. Say, τόμ. 1-2. Παρίσιοι 1819, 1835²

Γερμανικαὶ μεταφράσεις ὑπάρχουν περισσότεραι. Τοῦ A. Smith (μετὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Say) τῷ 1821, τοῦ E. Baumstrak 1837, 1877¹, τοῦ H. Waenting (εἰς Sammlung sozialwissenschaftlicher Meister τόμ. V) 1923².

Kleinere Schriften (Περὶ δημητριακῶν). Μετάφρασις E. Leser. Εἰς τὴν ἀνω συλλογὴν τόμ. IV² 1922.

Fromowitz — Machlup : Vorschläge für eine wirtschaftliche und sichere Währung 1927.

High Price εἰς **Diehl — Mombert** : Augewählte Lesestücke Bd I² 1912

Κωνσταντινίδου Ν. : Ἀρχαὶ πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ φορολογίας. Μετὰ εἰσαγωγῆς ὑπὸ Δ. Καλιτσουνάκη. 1938

Ἐκδοσιν τελικὴν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Ricardo παρασκευάζει ἡ Royal Economic Society, τοῦ Λονδίνου.

II. ΕΡΓΑ ΠΕΡΙ RICARDO

Εἰς τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν αἱ ἀσφαλέστεραι περὶ Ricardo πληροφορίες εὐρίσκονται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν «Ἀπάντων» αὐτοῦ ὑπὸ Mc. Culloch, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἰδίου The Literature of Political Economy, London 1845. Εἰς τὴν Γερμανικὴν ἔχομεν τὸ ἐκτενὲς ἔργον τοῦ K. Diehl. Sozialwissenschaftliche Erläuterungen zu David • Ricardos Grundgesetzen der Volkswirtschaft und der Besteuerung τόμ. I—III 1905 (ὁ I τόμος περιλαμβάνει τὴν μετάφρασιν τοῦ Baumstark, οἱ ἕτεροι δύο εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τ ε λ ε ί ω ς κ ρ ι τ ι κ ῶ ς ἀνακαθαρθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Diehl, τὴν κατὰ τοῦ 1838 ἔκδοθεῖσαν Ἑρμηνεῖαν τοῦ Ricardo ὑπὸ τοῦ Baumstark). Νεωτέρα ἀνατύπωσις τόμ. 2. 1922.

Μεγάλην ἔκδοσιν τοῦ Ricardo ὑπὸ ἀτόμου ἢ σωματείου ἐξαντλητικῶς ἐρευνῶσαν τὸ ὅλον ἔργον αὐτοῦ (ὡς π.χ. ἡ δεκάτομος τοῦ List εἰς τὴν γερμανικὴν) (1) δὲν ἔχομεν. Περιοριζόμεθα ὅθεν κατ' ἀνάγκην εἰς τὰ εἰδικὰ ἔργα, τὰ ὅποια ἐρευνοῦν κριτικῶς εἴτε γενικῶς τὰς διδασκαλίας αὐτοῦ, εἴτε

1) Ἡ κλασσικὴ αὕτη ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Friedrich List ἐγένετο ἀπὸ τὴν «Fr. List Gesellschaft e. V.» (Schriftleitung Edg. Salin). Berlin (B. Hobbings) 1929. Πρὸ βλ. περὶ αὐτῆς καὶ τὰς «List—Studien» hrsg. von E. Beckerath. Iena (G. Fischer).

τινὰς αὐτῶν. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1905 ἡ φιλολογία αὕτη ἀναγράφεται ἀρκετὰ λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Diehl εἰς τὸν Γ' τόμον τῆς ἄνω ἐκδόσεως αὐτοῦ καθὼς καὶ εἰς τὸ παλαιότερον ἔργον τοῦ Fr. Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung 1896 (διὰ τὸ εἰσόδημα, διανομὴν γενικῶς, ἔγγειον πρόσοδον, ἡμερομίσθιον καὶ τόκον). Εἰς τὸ τελευταῖον μάλιστα τοῦτο ἔργον πολὺ λεπτομερέστερον. Καὶ τὸ Handw. d. Staatsw. ἔχει ἐκτενὴ βιβλιογραφίαν καὶ δὴ Ἀγγλικήν, πάντως ὄχι τὴν νεωτέραν. Ἀναγράφω κατωτέρω ὅθεν τὴν κυριωτέραν νεωτέραν μόνον φιλολογίαν παραπέμπων διὰ τὴν παλαιὰν εἰς τὰ ὡς ἄνω ἔργα.

Albrecht : Die Marxsche Grundrententheorie. Jahrbücher für Nat. & Stat. 1913.

Biaujeaud H. : Essai sur la theorie ricardienne de la valeur Paris 1934. Μετὰ προλόγου τοῦ Pirou καὶ πολλῆς βιβλιογραφίας.

Berckum J. : Das Staatsschuldenproblem im Lichte der klassischen Nationalökonomie 1911.

Borchers Hinrich : Das Abstraktionsproblem bei D. Ricardo 1929.

Bortkiewicz L. von : Die rodbertus'sche Grundrententheorie und die marx'sche Lehre von der absoluten Grundrente. Archiv für die Geschichte der Sozialismus und der Arbeiterbewegung 1910-11.

Brentano Lujo : Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands I—III 1927.

Cassel G. : Die Produktionskostentheorie Ribardos und die eroten Aufgaben der theorischen Volkswirtschaftslehre Ztschr. f. d. ges. Staatsw. 1901

Damaschke Ad. : Die Bodenreform ¹⁹ 1922.

Degenfeld—Schonburg : Die Lohntheorien von A. Smith, Ricardo, J. St. Mill und Marx 1914.

Diehl Karl : Gibt es bei D. Ricardo eine absolute Grundrente? Jahrbücher für Nat. & Stat. 1911.

Diehl Karl : Theoretische Nationalökonomie I—IV 1922—1933.

Eulenburg F. : Sind historische Gesetze möglich? (Erinnerungsgabe für M. Weber I) 1923.

Falco Salvatore Esposito de : Le Teorie economiche di Davide Ricardo. Napoli 1930.

Fassbender H. : Die Lehre von Arbeitslohn bei Smith & Ricardo 1925

Földes Bela : Ricardo mit besonderer Berücksichtigung der kriegswirtschaftlichen Problemen. Jahrbücher für Nat. & Stat. 1920.

Fubini Renzo : Ricardo. Enciclopedia Italiana.

Vom Geld (Zur Lehre) : Diehl—Mombert. Ausgewählte Lesestücke 1920.

- Gerhard Otto** : Das Differenzialeinkommen im Lichte der neueren Forschung, 1930.
- Graziani Augusto** : Ricardo e I. S. Mill Bari 1921.
- Graziani Augusto** : Studi di critica economica 1935.
- Grundrente** (von der) Diehl—Mombert. Ausgewählte Lesestücke 1920
- Haberler G.** : Die Theorie der komparativen Kosten etc. Weltw. Archiv 1931.
- Hartung Hans** : Das Verhältnis D. Ricardos zu K. Marx unter besonderer Berücksichtigung der Vertheilungstheorie 1930.
- Hasbach** : Diehls Erläuterungen zu Ricardos Grundgesetzen. Schmollers Jahrb. 1906.
- Hollander I. H.** : The Development of Ricardos Theory of Value. Quarterly Journal of Econ. 1904.
- Hollander I. H.** : D. Ricardo a centenary estimate Baltimore 1910.
- Huth H.** : Soziale und individualistische Auffassung im 18 Jahrhundert 1907.
- Jnama—Sternegg** : Theorie des Grundbesitzes und der Grundrente in der deutschen Literatur des 19. Jahrhunderts. (Schmoller Festgabe I) 1908.
- Kapitalzins und Unternehmergewinn** : Diehl—Mombert Ausgewählte Lesestücke 1920.
- Kokkalis Alex** : Der Unternehmungsgewinn 1930.
- Lebreton André** : Essai sur la Theorie ricardienne de la rente 1926.
- Lewinski I.** : Das System Ricardos Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1920.
- Lifschitz** : Zur Methode der Wirtschaftswissenschaft bei Ricardo. Jahrb. f. Nat. Ök. u. Stat. 1907.
- Loria A.** : Davide Ricardo (Profili No 82) 1926.
- Lukas E.** : Ricardo & Cassel. Jahrbücher für Nat. & Stat. 1922.
- Marx Engels** : Historisch—kritische Gesamtausgabe 1925 και εξής. 'Ιδιῶς ὁ Γ' τόμος τοῦ Κεφαλαίου 1894 και Theorien über den Mehrwert τόμος Β' 1—2' 1921.
- Marshall** : Handbuch der Volkswirtschaftslehre 1905.
- Müller** : Das Problem der Grundrente in der neueren Literatur der Sozialökonomie 1933.
- Oppenheimer Franz** : Ricardo und die Gruntrententheorie. Δευτέρα ἔκδοσις 1929.
- Oppenheimer Franz** : Der Arbeitslohn 1926.
- » » : Wert & Kapitalprofit * 1926.
- Niehuns Heinrich** : Geschichte der englischen Bodenreformtheorien 1910.

- Plachetka Paul** : Das Wesen der Grundrente nach David Ricardo 1927.
- Raphaelson Alfred** : Bodenreform & Physiokratisches System 1920.
- Rodbertus** : Neue Briefe über Grundrente, Rentenprinzip und soziale Frage herausgegeben von Michels & Ackermann. 1926.
- Schmidt Conrad** : Ricardos Grundrententheorie. Sozialistische Monatshefte 1909. σελ. 865.
- Schmitt I. St.** : Der homo oeconomicus in der klassischen Nationalökonomie 1923.
- Schrey Mary** : Kritische Dogmengeschichte der ehernen Lohngesetzes 1914.
- Schumpeter J.** : Epochen der Dogmen — und Methodengeschichte (G d.S.) 1914.
- Sensini Guido** : La Teoria della Rendita 1912.
- Spitz** : Das Problem der allgemeinen Grundrente bei Ricardo, Rodbertus und Marx. Jahrbücher für Nat. & Stat. 1916.
- Stephinger** : Der Grundgedanke der Volkswirtschaftslehre und die Rententheorie Ricardos 1910.
- Stoffel Wilhelm** : Wirtschaft & Staat bei A. Smith & D. Ricardo unter besonderer Berücksichtigung des Staatseingriffs 1933.
- Turner I.** : The Ricardian Rent Theory in Early American Economics — New York 1921.
- Wagner Adolf** : Grundrente und Preishöhe 1926.
- Weiss Franz H.** : Neuere Ricardo Kritik. Zeitschrift für Volkswirtschaft & Sozialpolitik N. Folge Bd 5 (1925).
- v. Zwiedineck-Südenhorst** : Kritische Beiträge zur Grundrentenlehre 1911.
-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

- Ammon Alfred* : Objekt & Grundbegriffe der theoretischen National-ökonomie 1927.
- Ammon Alfred* : Ricardo als Begründer der theoretischen National-ökonomie 1924.
- Berens Eduard* : Versuch einer kritischen Dogmengeschichte der Grundrente. Leipzig 1868.
- Block Maurice* : Pour et contre la Theorie de la rente de Ricardo (Séances et Travaux de l'Académie des sciences morales et politiques t. 26) 1886.
- Brentano Lujo* : Die klassische Nationalökonomie 1888 (Εἰς τόμον λόγων καὶ ἔργων «Der wirtschaftende Mensch in der Geschichte 1923.
- Brentano Lujo* : Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands I—III 1927.
- Borchers H.* : Das Abstraktionsproblem bei D. Ricardo 1929).
- Briets Goetz* : Untersuchungen zur klassischen Nationalökonomie 1915.
- Budge S.* : Geschichte der volkswirtschaftlichen Ideen & Theorien 1928.
- Budge S.* : Grundzüge der theoretischen Nationalökonomie 1925.
- » » : Lehre vom Geld Iena 1931, 1933.
- Encyclopaedia of the Social Sciences 1930. Ἀρθρὰ Ricardo, Rent κλπ.

* Ἀπὸ τὴν Βιβλιογραφίαν—Ricardo ἐχρησιμοποίησα ἀρχατὰ ἔργα. Πάντως δὲν φοβοῦμαι διὰ ἐχρησιμοποίησα ἔργον τὸ ὅποιον νὰ μὴ ἀνέφερα. Εἰδικῶς μάλιστα ἐχρησιμοποίησα ἰδιαιτέρως τὰ ἔργα τῶν Roscher, Ammon, Diehl, Budge, Schumpeter, Hollander κ. ἄ.

Ἡ § 5 τῆς παρούσης ἐργασίας ἐχρησίμωσεν καὶ ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ν. Κωνσταντινίδου μετάφρασιν τοῦ Ricardo. Ἡ μετάφρασις αὕτη ἐπρόκειτο νὰ ἐκδοθῇ μετ' ἄλλων (Σμίθ, Quesnay) εἰς «Οἰκονομικὴν Βιβλιοθήκην κλασσικῶν», τὴν ὅποιαν τόσον ἔχομεν ἀνάγκην. Δι' εἰδικούς ὁμῶς λόγους ἐξεδόθη ἐνωρίτερον. Ἐλπίζω πάντως νὰ ἐκδώσω τοῦ; ἄλλους εἰς προσεχῆς μέλλον.

- Eucken Rudolf** : Die Lebensanschauungen der grossen Denker ' 1919.
- Gielesen J.** : Freihandel & Einkommensverteilung. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung 1928.
- Gide—Rist—Πατσέλη** : 'Ιστορία τῶν Οἰκονομικῶν θεωριῶν A—B 1930.
- Hasbach Wilh.** : Untersuchungen über A. Smith und die Entwicklung der politischen Ökonomie 1891.
- Handwörterbuch der Staatswissenschaften 4 Aufl. Ἀρθρ. Ricardo.
- Herkner H.** : Sozialphilosophischer Liberalismus (Die Wirtschaft nach dem Kriege. Festgabe für L. Brentano I) 1926.
- Κανελλόπουλος II.** : 'Ιστορία καὶ Κριτικὴ τῶν Κοινωνιολογικῶν θεωριῶν 1929.
- Klemme Max** : Die volkswirtschaftlichen Anschauungen D. Humes Iena 1900.
- Κολόμβου Γ.** : Ἡ πολιτικὴ Οἰκονομία ὡς Ἐπιστήμη. 1937
- Κούση Δ.** : Ἡ Κλασσικὴ Πολιτικὴ Οἰκονομία. Ἀθῆναι 1936.
- Δαμπρινοπούλου Τηλ.** : Ἡ θεωρία τοῦ Καταλογισμοῦ καὶ ἡ σχολὴ τῆς Βιέννης «Ἀρχεῖον Καλιτσούνάκη» τόμ. 12 (1932).
- Μαργξ Κ.** : Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας 1927.
- Monbert P.** : Geschichte der Nationalökonomie. 1927.
- Perlmann L.** Die Bewegung der Weizenpreise und ihre Ursachen (Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik Bd 139 III) 1914.
- Pribram Karl** : Die Entstehung der individualistischen Socialphilosophie 1912.
- Pütz Theodor** : Wirtschaftslehre und Weltanschauung bei Adam Smith 1932.
- Roscher W.** : Zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre im 16 & 17 Jahrh. Abhandlungen der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 1857.
- Roscher W.** : Volkswirtschaft (Literarisches Zentralblatt No 1) 1878
- Schatz Albert** : L'oeuvre économique de D. Hume 1902.
- Schüller R.** : Die klassische Nationalökonomie und ihre Gegner 1895
- Schumpeter Joseph** : Das Wesen und der Haupinhalt der theoretischen Nationalökonomie 1908.
- Schumpeter Joseph** : Das Rentenprinzip in der Verteilungslehre. Schmollers Jahrbuch (τόμ. 31) 1907.
- Seligman E.** : Die Lehre von der Steuerüberwälzung 1930
- » » : Grundzüge der Sozialökonomie 1930.

Smith A. : Theorie der ethischen Gefühle (μετάφρ. W.Eckstein) 1926

Surányi-Unger : Die Entwicklug der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20 Jahrhunderts. 1927.

Überwegs—Frischeisen—Köhler : Grundriss der Geschichte der Philosophie " 1914.

Weddingen : Grundriss der Wirtschaftstheorie 1934.

Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart I—IV 1927—1928, ἰδίως Τόυ. IV (Einkommensbildung) 1928.

Δ. Καλιτσουνάκης